

620

DE

*Infedit penitus et inveniavit ori
 Sinaxia macula in filius adam
 Saffentose; y cundio la mancha
 del pecado original por toda
 la posteridad de adam.*

SILVA
SELECTORUM
OPERUM
MARC. TULLII
CICERONIS.

Domingo	13	Domingo	03
Lunes	07	Lunes	03
Martes	03	Martes	03
Miércoles	29	Miércoles	25
Jueves	19	Jueves	22
Viernes	17	Viernes	19
Sábado	11	Sábado	17
San	04	San	04
	103		

SILVA
ELECTORUM

OPERUM

MARC. TULLII

CICERO

8-4924
SILVA
SELECTORUM
OPERUM

M. TUL. CICERONIS,
CONTINENS

ORATIONES DUODECIM

Selectas : quibus accesserunt Trac-
tatus de Senectute , de Ami-
citia , & ejusdem
Paradoxa,

IN USUM GYMNASIORUM
Societatis Jesu:

VARIA OPUSCULA POETICA,
in gratiam Candidatorum Poëseos,

ET COMPENDIUM RHETORICÆ
arii ejusdem Societatis.

MATRITI. Typis Mercedariis, Anno
M. DCC. XLII.

211529
R. 697

STILVA
ELECTORUM
OPERUM

TUL. CICERONIS
CONTINENS
RATIONES DUODECIM

lectas : quibus accesserunt Titae
carus de Senectute, de Ami-
citiis, & ejusdem
Paradoxa

USUM GYMNASIORUM
Societas Jeta

ARIA OPUSCULA POSTICA
in gratiam Candidatorum Jetae
COMPENDIUM RHYTHORUM
in ejusdem Societate

MATRIT. T. Jetae
M. Jetae

LICENCIA DEL CONSEJO.

Don Miguel Fernandez Munilla , Secretario del Rey nuestro Señor, su Escrivano de Camara mas antiguo , y de gobierno del Consejo : Certifico, que por los señores de èl , se ha concedido licencia al P.Fr. Juan Manuel de Oñate , del Real , y Militar Orden de nuestra Señora de la Merced , para que por una vez pueda reimprimir , y vender un Libro intitulado : *Seleñas de Ciceron* , con que la reimpression se haga por el exemplar que sirve de original , y và rubricado , y firmado al fin de mi firma ; y que antes que se venda se trayga al Consejo dicho libro reimpresso , junto con su original , y certificacion del Corrector de estàr conforme, para que se tasse el precio à que se ha de vender, guardando en la reimpression lo dispuesto , y prevenido por las Leyes, y Pragmaticas de estos Reynos. Y para que conste lo firmè en Madrid à treinta y uno de Mayo de mil setecientos y quarenta y uno.

Don Miguel Fernandez Munilla.

ERRATA.

EL Libro, que he visto, intitulado: *Silva Selectorum Operum M. Tul. Ciceronis*, està bien impreso, y corresponde al antiguo que se ha expuesto, y sirve de Original, Madrid 22. de Noviembre de 1742.

Lic. Don Manuel Licardo
de Rivera.

Correct. General por su Magest.

INDICULUS

EORUM QUÆ IN HOC LIBELLO
continentur.

- M**ARC. Tul. Ciceronis, Pro Lege Manilia ad
Populum Oratio, pag. 1.
In Luc. Catilinam in Senatu, pag. 29.
In eundem ad Quirites, pag. 43.
Pro A. Licinio Archia Poeta, pag. 55.
Ad Quirites post reditum, pag. 69.
Post reditum in Senatu, pag. 80.
Pro Milone, pag. 98.
Pro M. Marcello, pag. 140.
Pro Q. Ligario, pag. 152.
Pro Rege Dejotaro, pag. 165.
In M. Antonium Philippica I. pag. 182.
In eundem Philippica IX. pag. 197.
M.T. Ciceronis Cato Major, seu de Senectute, p. 204.
Ejusdem Lælius, vel de Amicitia, pag. 239.
Ejusdem Paradoxa, pag. 278.
Ejusdem aliquot Epistolæ Selectæ, pag. 297.
Sidronii Hofchii Lacrymæ S. Petri Elegiæ. XI. p. 306.
Famiani Stradæ Facinus Hispani Ducis, p. 333.
Mathiæ Casimiri Sarbiebii Ode Erebus humanis ex-
cessus, pag. 335.
Joachimi Muniatonii Elegiæ, pag. 338.
Ejusdem Epopeja, pag. 342.
Breve Rhetoricæ Compendium, pag. 347.
Appendicula, pag. 372.

TYPOGRAPHUS LECTORIS.

CUm denuò excudendus esset hic libellus ad puerorum utilitatem, qui Latinis Literis dant operam; nullum prorsus exemplar inventum est, quod, tum ob inscitiam operarum, tum correctorum incuriam, innumeris mendis, & sententiis inversis, suisque dimotis sedibus non scateret. Ita que his depravatis exemplaribus fidem abnegans, utilitatisque studentium consulens, conatus sum, ut hæc editio ad exemplaria Operum Ciceronis exigeretur, & cum reliquis opusculis, quæ hîc habentur, depurgata prodiret: quod ita factum est. Monitum tamen te velim, amice Lector, ut sicut omnium hominum est, præter B. Virginem Mariam, peccatum originale contrahere; ita omnium fere librorum cum originalibus mendis prodire. Quapropter fidem meam liberare non ausim apud te, quòd hunc libellum omnino purum invenias: tamen præ reliquis emendationem illum tibi offerre, bene scio. Vale & frueri.

PRO

PRO LEGE MANILIA
AD POPULUM
ORATIO.

UAMQUAM mihi semper frequen-
conspiculus vester multo jucundissis-
mus, hic autem locus ad agendam
amplissimus, ad dicendum orna-
tissimus est visus, Quirites; tamen
hoc aditu laudis, qui semper opti-
mo cuique maximè patuit, non

mea me voluntas, sed mea vitæ rationes ab ineunte
ætate susceptæ prohibuerunt. Nam cum antea per
ætatem nondum hujus auctoritatem loci contingere
auderem statueremque, nihil hoc, nisi perfectum inge-
nio, elaboratum industriâ afferri oportere; omne
meum tempus amicorum temporibus transmitten-
dum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit
illis, qui vestram causam defenderent, & meus la-
bor in privatorum periculis caste, integreque versa-
tus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum conse-
cutus. Nam cum propter dilationem comitiorum ter
prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum, fa-
cile intellexi, Quirites, & quid de me iudicaretis, &

quid aliis præscriberetis. Nunc cum & authoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandum esse voluistis: & ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus ex forensi usu propè quod otiosi dicendi exercitatio potuit afferre: certe, & si quod etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laudandum jure esse video, quod in hac insolita mihi hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute. Hujus autem orationis difficilior est exitus, quam principium invenire. Itaque non mihi tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est. Atque ut inde oratio mea proficiatur, unde hæc omnis causa ducitur; Bellum grave, & periculosum vestris vectigalibus, atque sociis à duobus potentissimis regibus inferitur, Mithridate, & Tigraue: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis honestissimis virtutes afferuntur ex Asia quotidie literæ, quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupantur, qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illius ordine, causam reipublicæ periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicinos exustos esse complures: regnum Ariobarzani quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucillum magnis rebus gestis ab eo bello discedere: huic qui succurrerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis, & civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti, eundem hunc unum ab

hostibus metui, præterea neminem. Causa quæ sit, videtis: nunc quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore eligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maximè vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis à majoribus cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna, & gravia bella gesserunt aguntur certissima populi Rom. vectigalia, & maxima: quibus amissis, & pacis ornamenta, & subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium quibus est & à vobis, & ab imperatoribus reipubl. consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore suscepta, quæ penitus jam infedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui una die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una litterarum significatione cives Rom. necandos, trucidandosque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium & vigesimum regnat, & ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit, sed emergere è patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est in Asia luce vestari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriæ, non victoriam reportarint. Triumphavit L. Sulla; triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri, & summi imperatores; sed ita triumpharunt, ut ille pulvis, superatusque regnaret. Veruntamen illis impe-

ratoribus laus est tribuenda, quod egerunt: venia danda, quod reliquerunt: propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica, Murenam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit, qui postea quam maximas ædificasset ornassetque classes, exercitosque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, Bosphoranis finitimis suis bellum inferre simulasset, usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus: ut cum duobus in locis disjunctissimis, maximeque diversis, uno consilio, ab unis hostium copiis bellum terra, marique gereretur, vos ancipiti contentione distracti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ, atque Hispaniensis, quæ multo plus firmamenti, ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio, ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res à L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna, atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti: hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, & ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afflictæ esse videatur. Sed pro vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meæ, videte quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sapè mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot civium Rom. millibus, uno nuntio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Græciæ

lumen extinctum esse voverunt : vos eum Regem inultum esse patiemini , qui legatum populi Romani consularem , vinculis , ac verberibus , atque omni supplicio excruciatum necavit ? Illi libertatem civium Rom. imminutam non tulerunt : vos vitam ereptam negligetis ? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt : vos legatum populi Rom. omni supplicio interfectum , inultum relinquetis ? Videte , ne , ut illis pulcherrimum fuit , tantam vobis imperii gloriam relinquere ; sic vobis turpissimum sit , illud quod accepistis , tueri , & conservare non posse. Quid , quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur ? Regno expulsus est Ariobarzanes rex , socius populi Rom. atque amicus : imminent duo reges toti Asia non solum vobis inimicissimi , sed etiam vestris sociis , atque amicis : civitates autem omnes , cuncta Asia , atque Græcia vestrum auxilium expectare , propter periculi magnitudinem coguntur : imperatorem à vobis certum deprecere , cum præsertim vos aliam miseritis , neque audent , neque se id facere summo sine periculo posse arbitrantur : vident , & sentiunt hoc idem , quod & vos unum vitum esse , in quo summa sint omnia , & eum prope esse , quo etiam carent agrius : cujus adventu ipso , atque nomine , tamen impetus hostium repressos esse intelligunt , ac retardatos. Hi vos , quoniam libere loqui non licet , tacite rogant , ut se quoque sicut ceterarum provinciarum socios dignos existimetis , quorum salutem tali viro commendetis : atque hoc etiam magis , quam ceteros , quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus , ut etiam si ab hoste defendant , tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non inultum ab hos-

tili expugnatione differant. Hunc audiebant antea; nunc præsentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios nulla ipsi injuria læcessiti majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætoliis, cum Pœnis bella gesserunt: quanto vos studio convenit injuriis provocatos sociorum salutem unam cum imperii vestri dignitate defendere? præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur. Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia verò tam optima est, & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine passionis, & multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si & belli utilitatem, & pacis dignitatem sustinere vultis, non modò à calamitate, sed etiam à metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copiarum non longè absunt, etiam si irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos qui vectigalia vobis pensitant, aut eos qui exercent, atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint: cum una excursio equitatus per brevi tempore totius anni vectigal aufer-

ferre possit : cum publicani familias maximas quas in salinis habent, quas in agris, quas in portibus, atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur. Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Rom. pertinet: quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam & publicani homines, & honestissimi, & ornatissimi, suas rationes, & copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res, & fortunæ curæ vobis esse debent. etenim si vectigalia nervos esse reipub. semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi, & industrii partim in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas, & suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientia, videre, multorum civium calamitatem à Rep. sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem: deinde quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserunt, scimus Romæ solutione impedita, fidem concidisse. Non enim

possunt una in civitate multi rem, atque fortunam amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempub. & mihi credite id, quod ipsi videris. Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, & coheret: ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefacta motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vestigia maxima, fortunæ plurimorum civium cum Repub. defenduntur. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte à vobis, quæ diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant me L. Lucullo tantum impartiri laudis, quantum forti viro, & sapientissimo homini, & magno imperatori debeat: dico ejus adventu maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas, atque instructas esse deletas, urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam Cyzicænorum obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, & oppugnatam vehementissime: quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam, & ornatum, quæ ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante Pop. Rom. ex omni aditu clausus esset: Sinopem, atque Amisum, quibus

In oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata, atque referta, ceterasque urbes Ponti, & Cappadociæ permultas uno aditu, atque adventu esse captas. Regem spoliatum Regno patrio, atque avito ad alios se reges, atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia salvis populi Rom. sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis: atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, à nullo istorum, qui huic obtrectant legi, atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiritur fortasse nunc, quemadmodum, cum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. cognoscite, Quirites. non enim sine causa quæri videtur. primum ex suo regno si Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam prædicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mærorque patrius celeritatem persequendi retardaret. sic Mithridates fugiens maximam vim auri, atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas & à majoribus acceperat, & ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesterat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse è manibus effugit. Ita illum in persequendi studio mæror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore, & fuga Tigranes rex Armenius excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit & afflictum erexit, perditumque recreavit. cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Rom. neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam

alia gravis, atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervalerat, fani locupletissimi, & religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ, atque magnæ, novo quodam terrore, ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, & si urbem ex Tigranis regno ceperat, & præliis usus erat secundis; tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commovebatur. Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis à militibus nostris reditus magis maturus, quàm processus longior quæretur. Mithridates autem, & suam manum jam confirmarat; & eorum, qui se ex ejus regno collegerant, & magnis adventitiis multorum regum, & nationum copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solerè accipimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen magnum, & sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in Regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut eam postea quam pulsus erat, terram unquam attingeret, sed in exercitum vestrum clarum, atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites (sicut poetæ solent, qui res Romanas scribunt) finite hoc loco præterire me nostram calamitatem, quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuntius sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum

dum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui
 jam stipendiis confectis erant, dimisit; partem Gla-
 brioni tradidit. Multa prætereo consultò: sed ea vos
 conjectura perspiciatis, quantum illud bellum futurum
 putetis; quod jungant reges potentissimi, renouent
 agitatae nationes, sulcipiant integræ gentes, novus
 imperator vester accipiat vetere expulso exercitu. Sa-
 tis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum
 esset genere ipso necessarium, magnitudine periculo-
 sum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo,
 ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur.
 Utinam, Quirites, virorum fortium, atque innocen-
 tium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis delibe-
 ratio difficilis esset, quemnam potissimum tantis re-
 bus, ac tanto bello præficiendum putaretis. Nunc ve-
 rò cum sit unus Cn. Pompejus, qui non modo eorum
 hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiqui-
 tatis memoriam virtute superarit: quæ res est, quæ cu-
 jusquam animum in hac causa dubium facere possit?
 ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor
 has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtu-
 tem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc ho-
 mine scientior umquam aut fuit, aut esse debuit? qui
 è ludo, atque pueritiæ disciplina, bello maximo, at-
 que acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in
 militiæ disciplinam profectus est: qui extrema pueri-
 tia miles fuit summi imperatoris; incunte adolescen-
 tia maximi ipse exercitus imperator: qui sapius cum
 hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concer-
 tavit: plura bella gessit, quam cæteri legerunt; plu-
 res provincias confecit, quam alii concupiverunt:
 cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alie-
 nis præceptis, sed suis imperiis; non offensionibus

belli, sed vitoriis ; non stipendiis , sed triumphis et traducta. Quod denique genus belli esse potest , in quo illum non exercuerit fortuna Reipublicæ ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus , atque ex bellicosissimis nationibus, fervile , navale bellum , varia , & diversa genera , & bellorum , & hostium , non solum gesta ab hoc uno , sed etiam confecta , nullam rem esse declarant in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit. Jam verò virtuti Cn Pompeii; quæ potest par oratio inveniri ? quid est , quòd quisquam aut dignum illo , aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Non enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriarum, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo : quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, hujus virtute, & consilio confessus est, liberatam : testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed celeritate consilii explicavit : testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit : testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum interfectione patefactum est : testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hostes ab hoc superatos, postratosque conspexit : testis est iterum, & sæpius Italia, quæ cum fervili bello retro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit : quod bellum expectatione Pompeji attenuatum, atque imminutum est ; adventu sublatum, ac sepultum : testes vero jam omnes oræ, atque omnes

nes exteræ gentes, ac nationes; denique maria omnia tum universa, tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tan firmum habuit præsidium, ut tutus esset? aut tam fait abditus ut lateret? quis navigavit, qui non se, aut mortis, aut servitutis periculo committeret? cum aut hyeme, aut referto prædonum mari navigaretur. Hoc tantum bellum tam turpe, tam vetus, tam late divisum, atque dispersum quis unquam arbitraretur, aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno Imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis à prædonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui præsidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut à prædonibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam fuit proprium populi Rom. longe à domo bellare, & propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere, sociis vestris ego mare clausum, per hosce annos dicam fuisse? cum exercitus nostri Brundisio nunquam, nisi summa hyeme, transmiserint. Quid, ad nos cum ab exteris rationibus venirent, captos querar, cum legati pop. Rom. redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim seures in prædonum potestatem pervenerint? Quid aut Colophonem, aut Samum nobilissimas urbes, innumerabilesque alias captas esse commemorem; cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam, & spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestate sciatis? An verò ignoratis portum Cajetæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inf-

pectante prætorè à prædonibus esse direptum ? Ex Miseno autem ejus ipsius liberos , qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat , à prædonibus esse lublatos ? Nam quid ego Ostiense incommodum , atque illam labem , atque ignominiam reipub. queraris , cum prope inspectantibus vobis classis ea , cui consul populi Romani præpositus esset , à prædonibus capta , atque oppressa est ? Pro dii immortales ! tantamne unius hominis incredibilis , ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipubli. potuit , ut vos , qui modo ante ostium Tyberinum classem hostium videbatis , nunc nulla intra Oceani ostium prædonum navem esse audiatis ? Atque hæc qua celeritate gesta sint , quamquam videtis ; tamen à me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam , aut obeundi negotii , aut consequendi quæstus studio , tam brevi tempore , tot loca adire , tantos cursus conficere potuit , quam celeriter Cn. Pompejo duce , belli impetus navigavit ? qui Siciliam adiit , Africam exploravit , in Sardiniam cum classe venit , nondum tempestivo ad navigandum mari , atque hæc tria frumentaria subsidia reipubl. firmissimis præsidiis classibusque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset duabus Hispaniis , & Gallia Cisalpina præsidiis , ac navibus confirmata , missis item in oram Illyrici maris , & in Achajam , omnemque Græciam navibus , Italiæ duo maria maximis classibus , firmissimisque præsidiis adornavit : ipse autem , ut à Brundisio profectus est , unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit , omnes qui ubique prædones fuerunt , partim capti , interfectique sunt , partim unius hujus imperio , ac potestati se dediderunt. Idem Cretensis , cum ad eum usque

in Pamphyliam legatos, deprecatoresque misissent, spem dediticnis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe latèque dispersum, quo bello omnes gentes, ac nationes premebantur, Cn. Pompejus extrema hyeme apparavit; ineunte vere suscepit, media æstate confecit. Est hæc divina, atque incredibilis virtus imperatoris. quid ceteræ, quas paullo antecommemorare cœperam, quantæ, atque quam multæ sunt? non enim solum bellandi virtus in summo, atque perfecto imperatore quaerenda est, sed multæ sunt artes eximiæ, hujus administræ, comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores! quanta inde omnibus in rebus temperantia! quanta fide! quanta felicitate! quanto ingenio! quanta humanitate! quæ breviter, qualia sint in Cn. Pompejo consideremus. summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per se se cognosci, atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum, aut amplum de republ. cogitare, qui pecuniam ex æratio depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia per agros, atque oppida civiam Rom. nostri imperatores fecerunt, recorda-

mini : tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis sociorum civitates esse deletas ? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet ; neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur hunc hominem tantum excellere ceteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur ? Jam verò quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac litteræ perferuntur : non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur ; sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur : hiemis enim, non avaritiæ periculum majores nostri in sociorum, atque amicorum tectis esse voluerunt. Age verò, ceteris in rebus quali sit temperantia, considerate. unde illam tantam celeritatem, & tam incredibilem cursum initum putatis ? non enim illum eximie vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt : sed hæc res, quæ ceteros remorari solent, non retardarunt : non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem : postremò signa, & tabulas, ceteraque ornamenta Græcorum oppidorum, quæ ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompejum sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cælo delapsum intuentur : nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos.

hac

hac quondam abſtinentia? quod jam nationibus exteris incredibile, ac falſo memoriae proditum videbatur. nunc imperii noſtri ſplendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non ſine cauſa majores ſuos tum, cum hac temperantia magiſtratus habeamus, ſervire popul. Roman. quam imperare aliis maluiſſe. Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum injuriis eſſe dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis eſſe videatur. Jam quantum conſilio, quantum dicendi gravitate, & copia valeat, in quo ipſo in eſt quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipſo in loco ſæpè cognoviſtis. Fidem vero ejus inter ſocios quantam exiſtimari putatis, quam hoſtes omnium gentium ſanctiſſimam eſſe judicarint? Humanitate jam tanta eſt, ut difficile dictu ſit, utrum hoſtes magis virtutem ejus pugnantem timeant, an manſuetudinẽ victi dilixerint. Et quiſquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc tranſmittendum ſit, qui ad omnia veſtrę memorię bella conficienda, divino quodã conſilio natus eſſe videatur? Et quoniam authoritas multũ in bellis quoque adminiſtrandis, atque imperio militari valet; certè nemini dubium eſt, quin ea in re idem ille imperator plurimũ poſſit. vehementer autem pertinere ad bella adminiſtranda, quid hoſtes, quid ſocii de imperatoribus veſtris exiſtiment, quis ignorat? cum ſciamus, homines in tantis rebus, aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famę, quam aliqua certa ratione commoveri. Quod igitur umquam in orbe terrarum clariuſ fuit? cujus reſ geſtę pares? de quo homine vos, id quod maximè facit authoritatem, tanta & tam præclara judicia feciſtis? An veſtroy ullam uſquam eſſe oram tam deſertam putatis,

quo non illius ducis fama pervaserit, cum universus
 populus Rom. referto sero, repletisque omnibus tem-
 plis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ac
 commune gentium bellum. Cn. Pompejum imperato-
 rem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque
 aliorum exemplis confirmem, quantum hujus authori-
 tas valeat in bello; ab eodem Cn. Pompejo omnium re-
 rum egregiarum exempla sumantur, qui quo die a vo-
 bis, maritimo bello præpositus est imperator, tanta re-
 pente vilitas annonæ ex summa inopia & caritate rei
 frumentariæ consecuta est, unius spe & nomine, quan-
 tum vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax ef-
 ficere potuisset. Jam verò accepta in Ponto calamitate
 ex eo prælio, de quo vos paulò ante invitus admonui,
 cum socii pertinuissent, hostium opes, animique cre-
 vissent, cum satis firmum præsidium provincia non ha-
 beret, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ipsum id tempo-
 ris divinitus Cn. Pompejum ad eas regiones fortuna
 populi Rom. attulisset. Hujus adventus, & Mithrida-
 tem insolita inflammatum victoria continuit, & Tigna-
 nem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit, & quis-
 quam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum
 auctoritate perfecit? aut quam facile imperio, atque
 exercitio socios, & vectigalia conservaturus sit, qui ip-
 so nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res
 quantam declarat ejusdem hominis apud hostes popu-
 li Romani auctoritatem, quod ex locis tam loginquis,
 tamque diversis, tam brevi tempore omnes una huic se
 dediderunt? quod Cretensium legati, cum in eorum
 insula noster imperator, exercitusque esset, an Cn.
 Pompejum in ultimas propè terras venerunt, eique se
 omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt?
 Quid idem ipse Mithridates? nonne ad eundem Cn.
 Pom

Pompejum legatum utque in Hispaniam misit: eumque Pompejus legatum temper judicavit, ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum judicare maluerunt. Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis, magnique vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationum valituram esse existimetis. Reliquum est, ut de felicitate, quam prestare de se ipso nemo potest, meminisse, & commemorare de altera possumus, sicut æquum est homini de potestate deorum, timide & pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario & cæteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sapius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem, & gloriam, & ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna: De hujus autem hominis felicitate quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur: ne aut invidia diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi, militiaeque terra marique quantaque felicitate gesserit: ut ejus temper voluntatibus non modò cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestateque obsecundarint. Hoc brevissimè dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse qui à diis immortalibus tot & tantas res tacitus auderet optare, quot & quanta dii immortales ad C. Pompejum detulerunt. Quod ut illi proprium, ac perpetuum sit, Quirites,

cum communis salutis, atque imperii, tum ipsius ho-
 minis causa, sicuti facitis, velle & optare debetis. Quare
 cum & bellam ita necessarium sit, ut negligi nō possit
 ita magnum, ut accuratissimè sit administrandum: &
 cum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit exi-
 mia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctori-
 tas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tan-
 tum boni quod à diis immortalibus oblatum & datum
 est, in rempub. conservandam, atque amplificandam
 conferatis? Quod si Romæ Cn. Pompejus privatus esset
 hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligen-
 dus, atque mittendus: nunc cum ad ceteras summas uti-
 litates hæc quoque opportunitas adjungatur, ut in iis
 ipsis locis adsit, ut habeat exercitū ut ab iis qui habent,
 accipere statim possit, quid expectamus? aut cur non
 duobus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa
 cum salute reipub. commissa sunt, hoc quoque bellum
 regium committimus? At enim vir clarissimus reipub.
 & vestris beneficiis amplissimis affectus, Qu. Catulus,
 itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis,
 ingenii præditus Q. Hortensius, ab hac ratione dissen-
 tiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis
 plurimū valuisse, & valere oportere confiteor: sed in
 hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias
 fortissimorū virorū, & clarissimorum; tamen omisis
 auctoritatibus, ipsa re & ratione exquirere possumus
 veritatē; atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc
 à me dicta sunt, iidē isti vera esse concedunt, & neces-
 sariū bellū esse, & magnū, & in uno Cn. Pompejo sum-
 ma esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? si uni om-
 nia tribuenda sunt, unum dignissimū esse Pompejum;
 sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Ob-
 solevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis re-
 fu-

fitata. Nam tū idem, Qu, Hortensi, multa pro tua sum-
 ma copia, ac singulari facultate dicendi, & in senatu
 contra virum fortem A. Gabinium graviter, ornatèque
 dixisti, cū is de uno imperatore contra prædones
 constituendo legem promulgasset: & ex hoc ipso loco
 permulta idem contra legem verba fecisti. Quid tum,
 per deos immortales, si plus apud populum Romanū
 authoritas tua, quā ipsius populi Romani salus, & vera
 causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis
 terræ imperiū teneremus? an tibi tum imperiū esse hoc
 videbatur, cum popul. Rom. legati, prætores, quæsto-
 resque capiebantur? cū ex omnibus provinciis com-
 meatu, & privato, & publico prohibebamur: cum ita
 clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatā rem
 maritimam, neque publicā jam obire possemus? Quæ
 civitas antea unquā fuit, non dico Atheniensium, quæ
 satis latè quondam mare tenuisse dicitur, non Cartha-
 ginienſiū, qui permultū classe maritimisque rebus va-
 luerunt; non Rhodiorum, quorū usque ad nostram me-
 moriā disciplina nāvalis, & gloria remansit. quæ civitas
 ante unquā tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ
 non portus suos, & agros, & aliquam partem regionis,
 atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet? At hercule,
 aliquot annos continuos ante legē Gabiniam, ille po-
 pulus Rom. cujus usque ad nostrā memoriā nomen
 invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac
 multo maxima parte non modo utilitatis, sed digni-
 tatis, atque imperii caruit. Nos, quorum majores
 Antiochum regē classe, Persenquem superarunt, om-
 nibusque navalibus pugnis Carthaginenses homines
 in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque
 vicerunt: in nullo in loco jam prædonibus pares es-
 se poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Ita-

liam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis
 oris auctoritate nostri imperii salvos præstare pote-
 ramus; tum cum insula Delos, tam procul à nobis in
 Ægeo mari posita, quo omnes undique cum merci-
 bus, atque oneribus commeabant, referta divitiis, par-
 va, sine muro nihil timebat: iidem non modo pro-
 vincias, atque oris Italiae maritimis, ac portibus nos-
 tris, sed etiam Appia jam via carebamus: & his tem-
 poribus non pudebat magistratus populi Rom. in hunc
 ipsum locum ascendere; cum eum vobis majores ves-
 tri exuvii nauticis, & classium spoliis ornatum reli-
 quissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus
 Rom. & ceteros, qui erant in eadem sententia; dicere
 existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute
 communi idem pop. Rom. dolori suo maluit, quam
 auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus
 vir, unus annus, non modo nos illa miseria, ac turpi-
 tudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere
 videremur omnibus gentibus, ac nationibus, terra, ma-
 rique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur
 obrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompe-
 jo, an utrique (id quod est verius) ne legaretur A.
 Gabinus Cn. Pompejo expetenti, ac postulanti? Utrum
 ille qui postulat legatum ad tantum bellum, quem ve-
 lit, idoneus non est, qui impetret, cum ceteri ad expi-
 landos socios, diripiendæque provincias, quos volue-
 runt, legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus, ac
 dignitas popul. Rom. atque omnibus gentibus consti-
 tuta est, expers esse debet gloriæ ejus imperatoris, at-
 que ejus exercitus, qui consilio ipsius atque periculo
 est constitutus? an Cn. Falcidius, Q. Merellus. Qu. Cæ-
 lius Latinienfis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris
 causa nomino, cum tribuni ple. fuissent, anno proximo
 le-

legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore, atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? de quo legando spero consules ad senatum relatores: qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum: neque me impediēt cuiusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus fretus vobis, vestrum jus, beneficiumque defendam: neque præter intercessionem quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi qui minantur, etiam atque etiam, qui id liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum author, comes Cn. Pompejo adscribitur, propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit. Reliquum est, ut de Q. Catuli autoritate, & sententia dicendum esse videatur: qui cum ex vobis quæreret, si in uno C. Pompejo, omnia poneretis, si quid de eo factum esset, in quo spem essetis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum, ac dignitatis, cum omnes prope una voce in eo ipso vos spem habituros esse dixisset. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non, & consilio regere, & integritate tueri, & virtute conficere possit. sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum, ac minus diuturna vita, hoc magis respub. dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita, atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. Non dico hoc loco, majores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accomodasse non dicam duo

bella maxima, Punicum, & Hispanicum ab uno imperatore esse confecta: duas urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem, atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonibus bellum administraret: in ipso Cn. Pompejo, in quo novi constitui nihil vult Qu. Catulus; quam multa sint nova, tummaque Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid tam novum, quam adolescentulum privatum exercitum difficili reipublicae tempore conficere; confecit: huic praesse? praefuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini per adolescentem, cujus à senatorio gradu aetas longe abesset, imperium, atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam; bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid verò tam inauditum, quam equitem Romae triumphare? at eam quoque rem populus Romae non modò vidit, sed etiam studio omni visendam putavit. Quid tam inusitatum, quam, ut cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romae ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu, qui diceret, non oportere mitti hominem privatum pro consule, L. Philippus dixisse dicitur, non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex

senatusconsulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques Ro. ex S. C. triumpharet? quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quàm hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta, ac tam nova profecta sunt in eundem hominem à Q. Catulo atque à ceterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum autoritate. Quare videant, ne sit periniquum, & non ferendum, illorum autoritatem de C. Pompeii dignitate à vobis comprobata semper esse; vestrum ab illis de eodem homine judicium populique Rom. autoritatem improbari: præsertim cum jam suo jure populus Rom. in hoc homine suam autoritatem, vel contra omnes qui dissentiunt, possit defendere; propterea quod istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, & reipubl. parum consuluistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in republ. vidistis: vos his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, & sibi, & ceteris populi Rom. universi autoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, & regio, non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompejo singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ, & magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Lycia, Syria, regnisque exterarum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste, ac de laude cogitet: deinde etiam si qui sunt pudore, ac temperantia moderatiores; tamé eos esse tales, propter multitudinem cupido-

dorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes, propter eorum, quos ad eas hoc anno cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris, nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam, ac munitam fuisse? urbes jam locupletes, ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Bibenter hæc coram cum Qu. Catulo, & Q. Hortensio disputarem sumus & clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis; an hostium simulatione, contra socios atque amicos? quæ civitas est in Asia, quæ non modò unius imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos, ac spiritus capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur; tamen nisi erit idem qui se à pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus, ac liberis, qui ab auro, gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum, regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit: ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompejum non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. videbat enim populum Romanum non locupletari quotannis pecunia publica, præter paucos, neque eos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut detrimētis accipiendis majore affici turpitudine videremur. Nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant

videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur. quasi verò Cn. Pompejum non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, & vobis auctor vir bellorum omnium maximarum rerum peritissimus P. Servilius, cujus tantæ res gestæ terra, marique extiterunt, ut cum de bello deliberetis auctor vobis gravior esse nemo debeat: est C. Curio sumis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis summo ingenio, & prudentia præditus: est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis: est C. Cassius integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, num horum auctoritatibus illorum orationi qui dissentiunt, respondere posse videamur. Quæ cum ita sint, C. Manili, primum istam tuam & legem, & voluntatem, & sententiam laudo, vehementissime comprobo; deinde te hortor, ut auctore populo Rom. maneat in sententia, neve cujusquam vim, aut minas pertimescas primum in te satis esse animi constantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem, cum tanto studio adesse videamus, quantam non iterum in eodem homine præficiendo vidimus: quid est, quod aut de re, aut de præficiendi facultate dubitemus? ego autem quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Rom. atque hac potestate prætoris, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi, & populo Rom. polliceor, & defero, testorque omnes deos, & eos ma-

ximè, qui huic loco, temploque præsentent qui omnium mentes eorum, qui ad rempubl. adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quod pericula facile, ut hominem præstare oportet, innocentia tecti pellemus: honores autem, neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipubl. causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam similtates partim obscuras, partim apertas, intelligam, mihi non necessarias, vobis non iu tiles suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, & reipublicæ dignitatem, & salutem provinciarum, atque sociorum, meis omnibus commodis, & rationibus præferre oportere.

* * *

IN

IN L. CATILINAM, IN SENATU

ORATIO I.

QUousque tandem abuterè Catilina patientia nostra? quamdiù nos etiam furor iste tuus eludet? quem ad finem sese effrænata jactabit audacia? nihil ne te nocturnum præsidium palatii, nihil urbis vigilia, nihil timor populi, nihil consensus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, ò mores! Senatus hoc intelligit; consul videt: hic tamen vivit. vivit imò vero etiam in senatum venit: fit publici consilii particeps: notat, & designat oculis ad eadem unumquemque nostrum. Nos autem viri fortes satisfacere reipubl. videmur; si istius furorem, ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci jussu consulis jam pridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus P. Scipio Pontifex maximus Tib. Gracchum medioeriter labefactantem statum reipubl. privatus interfecit? Catilinam verò orbem terræ cæde, atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua prætereo, quod **Q. Servilius Ahala Sp. Melium** novis rebus stu-

dentem manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republ. virtus, ut viri fortes acrioribus supplicis civem perniciosum, quam acerbissimum hoste coererent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, vehemens, & grave: non deest reipubl. consilium, neque autoritas hujus ordinis: nos, nos dico aperte, consules delumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius COS. videret, ne quid reipubl. detrimenti caperet. nox nulla intercessit: interfectus est propter quaedam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, avis, majoribus: occisus est cum liberis M. Fulvius contularis. Simili senatusconsulto, C. Mario, & L. Valerio COSS. permissa est reipublic. num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis, & C. Servilium mors à reipubl. pœna remorata est? At nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum autoritatis. habemus enim hujusmodi senatusconsultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam gladium in vagina reconditum. quo ex Senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis, & vius non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio P. C. me esse clementem, cupio in tantis reipubl. periculis non dissolutum videri: sed jam me ipsum inertia, nequitiaque condemno. castra sunt in Italia contra Rempubl. in Etruria faucibus collocata: crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum, ducemque hostium intra mœnia, atque adeò in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem Reipubl. molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero: credo erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius à me, quam quicumque crud-

delius facturo esse dicat. Verum ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. tum denique interficiam te, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, quid id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, & vives ita, ut nunc vivis, multis meis & firmis praesidiis oblectus, ne commovere se contra Rempub. possis: multorum te etiam oculi, & aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur, atque custodient. Etenim quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? muta jam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis, atque incendiorum: teneris undique, luce sunt clariora nobis tuae consilia omnia: quae etiam mecum licet recognoscas. 21
 Meministine me ante diem XII. Kalend. Novembris dicere in senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus esset ante diem VIII. Kalend. Novembris, C. 29
 Manlium audaciae satellitem, atque administrum tuum? num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, eadem te optimatum contulisse in ante diem V. Kalend. Novembris, tum, cum multi principes civitatis Roman. non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. num inficiari potes, te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum, commovere te contra Remp. non potuisse: cum tu discessu ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede contentum te esse dicebas. Quid?

cum te Præneſſe Kal. iſtis Non. occupaturo nocturno impetu eſſe conſideres, lenſiſtine illam coloniam meo juſſu, meis præſidiis, cuſtodiis, vigiliſque eſſe munita: nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modò audiam, ſed etiam videam, planeque ſentiam. Recognoſce meam tandem illam ſuperiorem noctem, jam intelliges multo me vigilare acriùs ad ſalutem, quam te ad perniciem Reipub. Dico te priori nocte veniſſe inter ſalcarios (non agam obſcurè) in M. Leccæ domum: conveniſſe eodem complures ejuſdem amentia, ſclerisſque ſocios: num negare audeſ? quid taces? convincam ſi negas, video enim eſſe hic in Senatu quosdam, qui te cum una fuere. Odii immortales! ubinam gentium ſumus? quam rep. habemus? in qua urbe vivimus? hic, hic ſumi, in noſtro numero P. C. in hoc orbis terræ ſanctiſſimo graviſſimoque conſilio qui de meo, noſtrum omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. hoſce ego video conſul, & de rep. ſententiam rogo & quo ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur apud Leccam ea nocte Catilina: distribuisti partes Italiae: ſtatuisti quò quemque proficiſci placeret: deligisti quos Romæ relinqueres, quos tecum educeres: deſcripſiſti urbis partes ad incendia. confirmasti te ipſum jam eſſe exiturum: dixiſti paullulum tibi eſſe etiam tum moræ, quod ego viverem. Reperti ſunt duo equites Romani, qui te iſta cura liberarent, & ſeſe illa ipſa nocte paullo ante lucem me in meo lectulo interfectaros pollicerentur. Hæc ego omnia vixdum etiam coetu veſtro dimiſſo, comperi: domum meam majoribus præſidiis munivi, atque firmavi: excluſi eos. quos tu mane ad me ſalutatum miſeras, cum illi ipſi veniſſent, quos

ego jam multis viris ad me venturos id temporis esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe: patent portæ, proficiscere: nimium divitem Imperatorem illa tua Manliana castra desiderant: educ tecum etiam omnes tuos: si minus, quam plurimos: purga urbem: magno me metu liberabis, dummodo inter me, atque te murus interfit: nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc, tam retram, tam horribilem, tamque infestam Reipublicæ pestem toties jam effugimus: non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda Reipubl. Quamdiu mihi Consuli designato Catilina insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi: cum proximis comitiis Consularibus me Consulem in campo, & competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio, & copiis, nullo tumultu publicè concitato: denique quotiescumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate Reipubl. esse conjunctam. Nunc jam aperte Rempubl. universam petis, templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium, & vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinæque majorum proprium est, facere non audeo: faciam id quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam si te interfici jussero, residebit in Republic. reliqua conjuratorum manus, sin tu (quod te jam dudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe, tuorum

comitum magna & pernicioſa ſentina Reipub. Quid eſt Catilina? num dubitas id me imperante facere, quod jam tua ſponte faciebas? exire ex urbe Conſul hoſtem jubet: interrogas me, num in exilium? non jubeo; ſed, ſi me conſulis, ſuadeo: quid enim Catilina eſt, quo te tam in hac urbe delectare poſſit? in qua nemo eſt extra iſtam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui te non odert? Quæ nota domeſticæ turpitudinis non inuſta vitæ tuæ eſt? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ? quæ libido ab oculis, quod facinus à manibus unquam tuis, quod flagitium à toto corpore abſuit? cui tu adoleſcentulo, quem corruptelarum illecebris irretiſſes, non aut ad audaciam ferrum, aut ad libidinem facem prætulisti? quid verò nuper? cum morte ſuperioris uxoris novis nuptiis domum vacuam feciſſes, nonne etiam alio incredibile ſcelere, hoc ſcelus cumulasti? quod ego præmitto, & facile patior fieri, ne in hac civitate, tanti facinoris immanitas aut extiſſe, aut non vindicata eſſe videatur. Præmitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus ſenties; ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domeſticam tuam difficultatem, ac turpitudinem; ſed ad ſummam Reipublicæ, atque ad omnium noſtrum vitam, ſalutemque pertinent. Poſſe ne tibi hujus vitæ lux, Catilina, aut hujus cœli ſpiritus eſſe jucundus, cum ſcias eſſe neminem, qui neſciat te pridie Kalend. Jan. Lepido, & Tullo Conſulibus ſteſſe in comitio cum telo? manum, Conſulum, & Principum civitatis interficiendorum cauſa paraviſſe? ſcleri ac furori tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, ſed fortunam Reipublicæ

obstitisse? Etiam illa omitto, neque enim sunt aut obicura, aut non multò post commissa, quoties tu me designatum; quoties Consullem interficere voluisti? quot ego tuas petitiones ita coniectas ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione, &, ut ajunt, corpore effugi? nihil agis, nihil sequeris, nihil moliris, quod mihi laterè valeat in tempore: neque tamen conari ac velle desistis. Quoties jam, quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties verò excidit casu aliquo, & elapsa est? tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te initiata factis, ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere. Nunc verò quæ tua est vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulò ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis, ac necessariis salutavit? si hoc post hominum memoriam contingit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo judicio taciturnitatis oppressus? quid, quod adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quid, quod omnes consulares, qui tibi per hæc ad eadem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliorum nudam, atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? servi, me hercule, mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui; domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? &, si me meis civibus injuria suspectum tam graviter, atque infensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, & jam tibi diu debitum; dubitas,

quorum mentes, sensusque vulneras, eorum aspectum, præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum, oculis, aliquò concederes: nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, & jam diu te nihil judicat, nisi de par-ricidio suo, cogitare. hujus tu neque auctoritatem ve-rebere, neque judicium sequere, neque vim pertimes-ces? quæ tecum, Catilina, sic agit, & quodam modo ta-cita loquitur: Nullum jam tot annos facinus exitit, nisi per te; nullum flagitium sine te: tibi uni multo-rum civium neces, tibi vexatio, direptioque socio-rum impunita fuit, ac libera: tu non solum ad negli-gendas leges, & quæstiones, verum etiam ad everten-das, perfringendasque valuisti. Superiora illa, quam-quam ferenda non fuerunt; tamen, ut potui, tuli: nunc verò, me totam esse in metu propter te unum; quid-quid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod à tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si verus, ne oppri-mar; si falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne im-petrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quid, quod vitandæ suspicionis causa, apud M. Lepi-dum, te habitare velle dixisti? à quo non recep-tus, etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meæ te asservarem rogasti? Cum à me quoque id respon-sum tulisses, me nullò modo posse iisdem parietibus tutò esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur, ad Q. Metellum prætorem venisti, à quo repudiatus, ad sodalem

tuum, virum optimum M. Marcellum demigrasti quem tu videlicet, & ad custodiendum te diligentissimum, & ad suspicandum sagacissimum, & ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longè videtur à carcere atque à vinculis abesse debere, qui se ipsum jam dignum custodia judicaverit? Quæ cum ita sint, Catilina, dubitas, si hic emori æquo animo non potes, abire in aliquas terras, & vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudinique mandare? Refer, inquis, ad senatum. id enim postulas: & si hic ordo sibi placere decreverit te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id, quod abhorret à meis moribus; & tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempubl. metu in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere, quid est Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur: tacent, quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo P. Sextio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem; jam mihi consuli hoc ipso in templo jure optimo senatus vim, & manus intulisset: de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima; sed etiam illi equites Romani honestissimi, atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum: quorum tu, & frequentiam videre, & studia perspicere, & voces paulò ante exaudire potuisti, quorum ego vix abs te jam diu manus, ac tela contineo, eosdem facillè adducam, ut te hæc, quæ jam pridem vastare studes, relinquentem usque ad portas prosequantur. quamquam quid

loquor? te ut ulla res frangat? te ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi istam mentem dii immortales darent. tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidia nobis, si minus in praesens tempus recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista tua privata sit calamitas, & à reipubl. periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus reipubl. concedas, non est postulandum. neque enim, Catilina, is es, ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore revocari. Quamobrem, ut saepe jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiae, si in exilium ieris jussu consulis, sustinebo: si autem servire meae laudi, & gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium, concita perditos cives, fecerne te à bonis, infer patriam bellum: exulta impio latrocinio: ut à me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos ipse videaris. quamquam quid ego te invitem, à quo jam sciam esse praemissos, qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati? sciam pactam, & constitutam esse cum Manlio diem? agno etiam Aquilam illam argenteam quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido, & funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad caedem profiscens solebas? à cujus altaribus saepe istam dextram impiam ad necem civium trans-

transtulisti? Ibis tandem aliquando , quo te jam pri-
 dem tua ista cupiditas effrænata , ac furiosa rapiebat.
 neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam
 incredibilem voluptatem, ad hanc te amentiam natu-
 ra peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit , num-
 quam tu non modo otium, sed ne bellum quidem ni-
 si nefarium concupisti. nactus es ex perditis, atque ab
 omni non modo fortuna , verum etiam spe derelictis
 conflata improborum manum. hic tu qua lætitia
 perfuere ? quibus gaudiis exultabis? quanta in volup-
 tate bacchabere? cum in tanto numero tuorum neque
 audies virum bonum quemquam, neque videbis? Ad
 hujus vitæ studium meditati illi fant , qui feruntur,
 labores tui : jacere humi non modò ad obsidendum
 stuprum, verum etiam ad facinus obeundum : vigila-
 re non solum ad insidiandum somno maritorum, ve-
 rum etiam bonis occisorum. Habes ubi ostentes illam
 præclaram tuam patientiam famis , frigoris , inopiæ
 rerum omnium , quibus te brevi tempore confectum
 esse senties. Tantum profeci tum, cum te à consulatu
 repuli, ut exul potius tentare , quam consul vexare
 rempubl. posses; atque ut id quod esset à te scelerate
 susceptum , latrocinium potius quam bellum nomi-
 naretur. Nunc ut à me P. C. quandam prope justam
 patriæ querimoniam detester ac deprecer , percipite
 quæso diligenter quæ dicam , & ea penitus animis
 vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum pa-
 tria, quæ mi vita mea multò est carior , si cuncta Ita-
 lia , si omnis respubl. loquatur ; M. Tulli , quid
 agis ? tu ne eum , quem esse hostem comperisti,
 quem ducem belli futurum vides . quem expectari
 imperatorem in castra hostium sentis , authorem
 sceleris, principem conjurationis, evocatoreservo-
 rum,

rum, & civium perditorum exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? morte majorum? at per sepe etiam privati in hac republ. perniciosos cives morte multarunt: an leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui à republ. defecerunt, civium jura tenuerunt: an invidiam posteritatis times? præclaram verò populo Roman. refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum, tam maturè ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit; si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed si quis est invidiæ metus, non est vehementius severitatis, ac fortitudinis invidia, quam inertiae, ac nequitiae pertimescenda? An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiæ incendio conflaturum? His ergo sanctissimis reipubl. vocibus, & eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu judicarem, P. C. Caeciliam morte multari, unius usuram horæ gladiatori illi ad vivendum non dedissem, etenim si summi viri, & clarissimi cives Saturnini, & Gacchorum, & Flacci, & superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certè verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricida civium interfectio, invidiæ mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maximè impenderet; tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam

putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quæ imminent, non videant, aut ea quæ vident, dissimulent: qui spem Catilinæ mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, veram etiam imperiti, si in hunc animaduertissem, crudeliter, & regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit; neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tan improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipubl. pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si te ejecerit, secun- que suos eduxerit, & eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit, extinguetur, atque delebitur, non modo hæc tam adulta reipubl. pestis, verum etiam stirps, ac semen malorum omnium. Etenim jandiu, P. C. in his periculis conjurationis, infidit- que versamur: sed nescio quo pacto omnium scelerum, ac veteris furoris, & audaciæ maturitas in nostri consulatus tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimus fortasse ad breve quoddam tempus cura, & metu esse relevati: periculum autem residet, & erit inclusum penitus invenis, atque in visceribus reipubl. Ut sæpè homines ægri morbo gravi, cum æstu febrique jastrantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multò gravius vehementiusque afficiantur: sic hic morbus, qui est in republica, relevatus istius pœna, vehementius vivis reliquis, ingravescet. Quare, P. C. secedant improbi, secernant se à bonis. unum in locum congregentur, muro denique, id quod sæpè jam dixi, secernantur

à nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumfatare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos ad incendendam urbem facesque comparare: sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de repub. sentiat. Polliceor vobis hoc P.C. tantam in vobis COSS. fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Roman. virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectioe omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus Catilina, cum summa reipubl. salute, & cum tua peste, ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere, parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum, ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui iisdem quibus hæc urbs, auspiciis à Romulo es constitutus, quem Statorem hujus urbis, atque imperii verè nominamus, hunc, & hujus socios à tuis aris, cæterisque templis, à tectis urbis, ac mœnibus, à vita, fortunisque civium omnium arcebis; & omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos, mortuosque mactabis.

IN L. CATILINAM, AD QUIRITES

ORATIO II.

TAndem aliquando, Quirites, L. Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem vobis, atque huic urbi ferrum flammamque minantem, ex urbe, vel ejecimus, vel
emi-

emissimus, vel ipsum egredientem urbe profecuti sumus. abiit, excelsit evasit, erupit. nulla jam pernicietas à monstro illo, atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem, sine controversia vicimus: non enim jam inter latera nostra sic illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. loco ille motus est cum est ex urbe depullus: palam jam cum hoste, nullo impediante bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod verò, non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit: quantò tandem illum mœrore afflictum esse, & profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites, & se perculsum, atque abjectum esse sentit, & retorquet oculos profectò sæpè ad hanc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget: quæ quidem latari mihi videtur, quod tantam pestem evomuerit, forasque projecerit. At si quis est talis quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exultat, & triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitale hostem non comprehenderim potius, quam emiserim: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, & gravissimo supplicio affectum jam pridem oportebat: idque à me, & mos majorum, & hujus imperii severitas, & Resp. postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam, non putarent? quam multos,

qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent, ac si sublato illo, depelli à vobis omne periculum judicarent; jam pridem ego L. Catilinam, non modò invidiæ meæ, verùm etiam vitæ periculo sustuliffem; sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multaffem, fore, ut ejus socios invidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palàm pugnare possent, cum hostem apertè videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset. Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta cœperat. Publicium, & Munacium, quorum æs alienum contractum in pœpinam nullum Reip. nratum afferre poterat. reliquit quos viros? quanto alieno are? quam valentes? quam nobiles? Itaque ego illum exercitum, & Gallicanis legionibus, & hoc delectu, quem in agro Piceno, & Gallico, Q. Metellus habuit, & his copiis, quæ à nobis quotidie comparantur, magnopere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis mendiculis, ex decocctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere, quam illu exercitu maluerunt, quibus ego non modò si aciem exercitus nostri, verùm etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse vobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque etiam hoc ma-

gis sunt timendi, quod quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit: omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefecit in senatu hesternò die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? nã illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse apertè conjurationem contra Rempubl. videretis. nisi verò si quis est, qui Catilinæ similes, cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus. severitatem res ipsa flagitat, unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere: demonstrabo iter: Aurelia via profectus est: si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam Rempubl. si quidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! uno mehercules Catilina exhausto, relevata mihi, & recreata Rēpubl. videtur. Quid enim mali, aut sceleris fingi, aut excogitari potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis ficarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter; quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quæ cædes per hosce annos, sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam verò quæ tanta in ullo unquam homine inventutis illecebra fuit, quanta in illo, qui alios ipse amabat turpissimè; aliorum amorì flagitiosissimè serviebat:

bat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modò impellendo, verum etiam adjuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? nemo non modo Roma, sed nec ullo in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus asciverit. Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur; nemo in scena levior, & nequior, qui se non ejusdem propè sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum, & scelerum exercitatione, assuefactus frigore, & fame, & siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis suis sociis praedicabatur, cum industriae subsidia, atque instrumenta virtutis in libidinem, audaciamque consumerentur. Hunc verò si sui fuerint comites secuti, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, ò nos beatos, ò Remp. fortunatam, ò praeclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanae audaciae, ac tolerandae: nihil cogitant, nisi cedes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt: res eos jam pridem; fides deficere nuper coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino, & alea comestiones solum, & scorta quaerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc verò quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas vino languidi, confecti cibo, sertis redi-

miti, unguentis obliterati, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia, quibus ego confido impendere fatum aliquod, & poenas jamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam planè, aut certè jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa sæcula propagarit Reipublicæ. nulla est enim natio quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Rom. inferre possit: omnia sunt externa, unius virtute terra, marique pacata: domesticum bellum manet: intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis: cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego de me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum. quæ sanari poterunt, quacumque ratione sanabo: quæ ressecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. Proinde aut exeant, aut quiescant, aut si & in urbe, & in eadem mente permanent, ea quæ merentur, expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant à me in exilium ejectum esse Catilinam. quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. homo enim videlicet timidus, & permodestus vocem consulis ferre non potuit: simulatque ire in exilium jussus est, paruit. Quid, quod hesternò die cum domi meæ penè interfectus essem, senatum in ædem Jovis Statoris vocavi; rem omnem ad patres conscriptos detuli? quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? quin etiam principes ejus ordinis partem illam subfelliorum, ad quam ille accesserat, nudam, atque in-

nem reliquerunt. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsi a Catilina, an nocturno Conventu apud M. Leccam fuisset, necne; cum ille homo audacissimus conscientia convictus primò reticuisset, patefecit cetera: quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proxima constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, docuit. cum hæsitaret, cum cunctaretur, quæsi quid dubitaret proficisci eo, quo jam pridem pararat; cum arma, cum secures, cum fasces, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium scelerum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium eiciebam, quem jam ingressum in bellum esse videbam? Etenim credo: Manlius iste centurio, qui in agro Fæsulano castra posuit bellum populo Rom. suo nomine indixit, & illa castra nunc, non Catilinam ducem spectant; & ille ejectus in exilium se Mafsiliam, ut ajunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram, non modò administrandæ, verumetiam conservandæ Reipul. nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus; ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris, & belli iter ad fugam, atque exilium converterit; non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefatus, ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsi, sed indemnatus, innocens in exilium, ejectus a consule, vi, & minis esse dicetur: & erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Est mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ, atque iniquæ tempestatem subire, dum-

modo à vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse à me, dummodò eat in exilium: sed, mihi credite, non est iturus. Numquam ego à diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiat: sed triduo tamen audiat: multòque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum cum profectus sit, eiectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Malsiliam ire dicitant, non tam hoc queruntur, quàm verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Malsilienses ire malit. Ille autem si, mehercules, hoc, quod agit, numquam antè cogitasset; tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. nunc verò, cum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem, cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exilium, quàm queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, & de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, & quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo? de his, qui dissimulant, qui Romæ remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus: quos quidem ego, si ullo modò fieri posset, non tam ulcisci studeo, quam sanare, & ipsos placere reipubl. neque id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copiæ comparentur: deinde singulis medicinam consilii, atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Primum genus est eorum, qui magno in ære alieno majores etiam

possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi
 nullo modo possunt. Horum hominum species est
 honestissima: sunt enim locupletes; voluntas verò,
 & causa imprudentissima. Tu agris, tu edificiis, tu
 argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus, & co-
 piosus sis, & dubites aliquid de possessione detrahe-
 re, ad fidem acquirere? Quid enim expectas? bellum?
 quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones
 sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant
 qui istas à Catilina expectant. meo beneficio tabulae
 novae proferentur, verum auctoriae. Neque enim
 isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi
 esse possunt. Quod si maturius facere voluissem, ne-
 que (id quod stultissimum est) certare cum usuris,
 fructibus praediorum; locupletioribus his, & melio-
 ribus civibus uteremur. Sed hosce homines minimè
 puto pertimescendos, quod aut dejici desententia
 possunt; aut si permanebunt, magis mihi videntur
 vota facturi contra rempubl. quam arma laturo. Alte-
 rum genus est eorum, qui quamquam premuntur aere
 alieno, dominationem tamen expetunt: rerum poti-
 ri volunt: honores, quos quieta republica desperant,
 perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc
 praecipendum videtur, unum scilicet & idem, quod
 ceteris omnibus, ut desperent se id, quod conantur,
 consequi posse. primum omnium me ipsum vigilare,
 adesse, providere reip. deinde magnos animos esse in
 bonis viris, magnam concordiam, maximam mul-
 titudinem, magnas praeterea copias militum; deos de-
 nique immortales huic invicto populo, clarissimo
 imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim
 sceleris praesentis auxilium esse laturos. Quod si
 jam sint id, quod cum summo furore cupiunt,
 adep-

adepti; num illi in cinere urbis, & sanguine civium, quæ mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident se cupere id, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est ætate jam confectum, exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catilina successit. Hi sunt homines ex his coloniis, quas Fæsulis Sulla constituit, quas ego universas civium esse optimorum, & fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se imperatis repentinisq; pecuniis sumptuosius insolentiusq; jactarunt. hi dum ædificant tanquam beati, dum prædiis, lecticis, famaliis magnis, conviviis, apparatus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut si salvi esse velint, Sulla sit iis ab inferis excitandus. qui etiam nonnullos agrestes homines tenues, atque egenes in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum, direptorumq; pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, & proscriptiones, & dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modò homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sanè varium, & mistum, & turbulentum, qui jam pridem premuntur: qui numquam emergent: qui partim inertia, partim malè gerendo negotia, partim etiam sumptibus in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti, & ex urbe, & ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam inficiatores lentos esse arbitror. qui homines primum si stare non possunt,

corruant; sed ita ut non modo civitas, sed ne vicini
 quidem proximi sentiant. nam illud non intelligo,
 quamobrem, si vivere honestè non possunt, perire
 turpiter velint; aut cur minore dolore perituros se
 cum multis, quàm si soli pereant, arbitrentur. Quin-
 tum genus est parricidarum, sicariorum, denique om-
 nium facinorosorum: quos ego à Catilina non revo-
 co. nam neque divelli ab eo possunt: & pereant sane
 in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos cape-
 re carcer non possit. Postremum autem genus est, non
 solum numero, verum etiam genere ipso, atque vi-
 ta, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, im-
 mo verò de complexu ejus ac sinu: quos pexo capillo
 nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis, ma-
 nicatis, & talaribus tunicis, velis amictos, non to-
 gis: quorum omnis industria vitæ, & vigilandi labor
 in antelucanis cænis exprimitur. in his gregibus om-
 nes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudi-
 cique versantur. hi pueri tam lepidi, ac delicati, non
 solum amare, & amari, neque cantare, & saltare, sed
 etiam ficas vibrare, & spargere venena didicerunt. quæ
 nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, sci-
 tote hoc in rep. seminarium Catilinarum futurum. Ve-
 rum tamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum
 mulierculas sunt in castra ducturi? quemadmodum au-
 tem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus?
 quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas,
 ac nives perferent? nisi ideirco se facilius hiemem tole-
 raturos putant, quod in conviviis nudi saltare dicide-
 runt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc
 sit habiturus Catilina scortatorum cohortem præ-
 toriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam
 præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, ves-
 trose

trofque exercitus; & primum gladiatori illi confecto, & faucio confules, imperatoresque vestros opponite: deinde contra illam naufragorum ejectam, ac debilitatam manum florem totius Italix, ac robur educite. Jam verò urbes coloniaram, ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus. Neque verò ceteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopia, atque egestate debeo conferre. Sed si omiſſis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus: si, inquam, his rebus omiſſis, ipsas causas, quæ inter se conſigunt, contendere velimus: ex eo ipſo, quam valdè illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia: illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor: hinc honestas, illinc turpitude: hinc continentia, illinc libido, denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus: postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione conſigit. In hujuscemodi certamine ac prælio nonne, etiam si hominum studia deficiant, dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus tot, & tanta vitia superari? Quæ cum ita sint, Quirites, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodijs, vigiliisque defendite: mihi ut urbe sine vestro metu, ac sine ullo tumultu, satis esse præsidii, consultum, ac provisum est; Coloni omnes, municipesque

vestri certiores à me facti de hac nocturna excursio-
 ne Catilinæ , facile urbes suas , finesque defendenti
 gladiatores, quam sibi ille maximam manum, & cer-
 tissimam fore putavit , quanquam meliore animo
 sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen in ves-
 tra continebuntur. Q. Metellus , quem ego prospici-
 ens hoc, in agrum Gallicanum, Picenumque prami-
 si , aut opprimet hominem , aut omnes ejus motus,
 conatusque prohibebit. reliquis autem de rebus consi-
 tituendis, maturandis, agendis, jam ad Senatum refe-
 remus, quem vocari videtis. Nunc illos , qui in urbe
 remanserunt , atque adeò qui contra urbis salutem,
 omniumque vestrum in urbe à Catilina relictisunt,
 quamquam sunt hostes ; tamen quia nati sunt cives,
 monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc
 si cui solutior visa est , hoc expectavit , ut id quod la-
 tebat, erumperet. Quod reliquum est , jam non pos-
 sum oblivisci , meam hanc esse patriam ; me horum
 esse consulem : mihi aut cum his vivendum, aut pro
 his esse moriendum : nullus est portæ custos, nullus
 insidiator viæ: si qui exire volunt , consulere sibi pos-
 sunt : qui vero in urbe se commoverit, cujus ego non
 modo factum, sed inceptum ullum , conatumve con-
 tra patriam deprehendero , sentiet in hac urbe esse
 consules vigilantes ; esse egregios magistratus , esse
 fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vin-
 dicem nefariorum , ac manifestorum scelerum majores
 nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agen-
 tur, Quirites, ut res maximæ minimo motu , pericula
 summo nullo tumultu, bellum intestinum, ac domes-
 ticum , post hominum memoriam crudelissimum ac
 maximum, me uno togato duce, & imperatore sede-
 tur. quod ego sic administrabo, Quirites , ut si ullo
 mo-

modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris sufferat. sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerint; illud profecto perficiam, quod in tanto, & tam insidioso bello vix optandum videtur, ut nequis bonus intereat, paucorumque pœna vos omnes jam salvi esse possitis. Quæ quidem ego, neque mea prudentia, neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis, & non dubiis deorum immortalium significationibus: quibus ego ducibus in hanc spem, sententiamque sum ingressus: qui jam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste, atque longinquo, sed hic præsentés suo numine, atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defendunt. quos vos, Quirites, precati, venerari, atque implorare debetis: ut quam urbem pulcherrimam, florentissimam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique superatis, à perditissimorum civium nefario scelere defendant.

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA

ORATIO.

SI quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis, & disciplina profecta, à qua ego nullum confi-

teor ætatis meæ tempus abhorruisse : earum rerum
 omnium, vel in primis hic A. Licinius fructum à me
 repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissi-
 me potest mens mea respicere spatium præteriti tem-
 poris, & pueritiæ memoriam recordari ultimam, in-
 de usque repetens hunc video mihi principem, & ad
 suscipiendam, & ad ingrediendam rationem horum
 studiorum extitisse. Quod si hæc vox hujus hortatu,
 præceptisque conformata nonnullis aliquando saluti
 fuit : à quo id accepimus, quo ceteris opitulari, &
 alios servare possemus, huic profectò ipsi, quantum
 est situm in nobis, & opem, & salutem ferre debe-
 mus. Ac ne quis à nobis hoc ita dici fortè miretur,
 quod alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque
 hæc dicendi ratio, aut disciplina : nec nos quidem
 huic cuncti studio penitus unquam dediti fuimus.
 Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem perti-
 nent, habent quoddam commune vinculum, & qua-
 si cognatione quadam inter se continentur. Sed ne
 cui vestrum mirum esse videatur, me in quæstione
 legitima, & in judicio publico, cum res agatur
 apud prætorem populi Romani, lectissimum vi-
 rum, & apud severissimos judices, tanto Conven-
 tu hominum, ac frequentia, hoc uti genere dicen-
 di, quod non modo à consuetudine judiciorum;
 verum etiam à forensi sermone abhorreat : quæso à
 vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, ac-
 comodatam huic reo, vobis quemadmodum spero
 non molestam, ut me pro summo poeta, atque eru-
 ditissimo homine dicentem, hoc concursu homi-
 num literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc
 denique prætore exercente judicium, patiamini de
 studiis humanitatis, ac litterarum paulò loqui libe-
 rius:

rius : & in ejusmodi persona, quæ propter otium , ac
 studium minimè in judiciis periculisque tractata est,
 uti prope novo quodam , & inusitato genere dicendi.
 Quod si mihi à vobis tribui concedique sentiam, per-
 ficiam profectò , ut hunc A. Licinium non modo
 non segregandum , cum sit civis , à numero civium,
 verum , etiamsi non esset , putetis asciscendum fuisse.
 Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab
 iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem infor-
 mari solet; se adscribendi studiû contulit. primum An-
 tiochiæ (nam ibi natus est , loco nobili , & celebri
 quondam urbe, & copiosa, atque eruditissimis homi-
 nibus, liberalissimisque studiis affluentibus) celeriter an-
 tecellere omnibus ingenii gloria contigit. post in ce-
 teris Asiæ partibus, cunctaque Græciæ sic ejus adven-
 tus celebrabatur , ut famam ingenii expectatio homi-
 nis, expectationem, ipsius adventus, admiratioque su-
 peraret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium, ac
 disciplinarum; studiaque hæc , & in Latio vehemen-
 tius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis;
 & hic Romæ , propter tranquillitatem Reipub. non
 negligebantur. Itaque hunc & Tarentini, & Rhegi-
 ni, & Neapolitani civitate ceterisque præmiis do-
 narum , & omnes qui aliquid de ingenii poterant
 judicare , cognitione , atque hospitio dignum exis-
 timarunt. Hac tanta celebritate famæ , cum esset
 jam absentibus notus , Romam venit Mario consule,
 & Catulo , nactus est primum consules eos , quo-
 rum alter res ad scribendum maximas, alter cum
 res gestas , tum etiam studium , atque aures adhi-
 bere posset. statim Luculli, cum prætextatus etiam
 tum Archias esset, cum domum suam receperunt.
 Sed enim hoc non solum ingenii, ac litterarum, ve-
 rum

rum etiã naturæ, atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adoleſcentiæ prima fuerit, eadem eſſet familiariffima ſenectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, & ejus Pio filio : audiebatur à M. Æmiliò; vivebat cum Q. Catulo, & patre, & filio, à L. Craſſo colebatur : Lucullos verò, & Drulum, & Octavios, & Catonem, & totam Hortenſiorum domum devinctam conſuetudine eum teneret, afficiebatur ſummo honore, quod eum non ſolum colebant, qui aliquid percipere, aut audire ſtudebant, verum etiam, ſi qui fortè ſimulabant. Interim ſatis longo intervallo, cum eſſet cum L. Lucullo in Ciliciam profectus, & cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cum eſſet civitas æquiſſimo jure, ac fœdere, aſcribi ſe in eam civitatem voluit : idque, cum ipſo per ſe dignus putaretur; rum authoritate, & gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data eſt civitas Silani lege, & Carbonis, ſi qui fœderatis civitatibus aſcripti fuiſſent, ſi tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuiſſent, & ſi ſexaginta diebus apud prætorem eſſent profecti. Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet; profectus eſt apud prætorem Q. Metellum familiariffimum ſuum. Si nihil aliud niſi de civitate, ac lege dicimus : nihil dico amplius : cauſa dicta eſt. Quid enim horum infirmari, Gracche, poteſt ? Heracleæ ne eſſe eum aſcriptum negabis? adeſt vir ſumma authoritate, & religione, & fide L. Lucullus qui ſe non opinari, ſed ſcire : non audiviſſe, ſed viſiſſe : non interfuiſſe, ſed egiſſe dicit. Adſunt Heracliensibus legati, nobiliſſimi homines, qui hujus judicii cauſa, cum mandatis, & cum publico teſtimonio venerunt : qui hunc aſcriptum Heracliensium

sem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incenso tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea, quæ habemus nihil dicere: quærere quæ habere non possumus; & de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare: & cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii iusjurandum, fidemque, ea quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. An domicilium Romæ non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum, ac fortunarum suarum Romæ collocavit? At non est professus, imò verò iis tabulis professus, quæ solæ ex illa professione, collegioque prætorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur, Gabinii, quando incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset; Metellus homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum prætorem, & ad iudices venerit, & unius nominis litura se commotum esse dixerit. His agitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita sint, quid est, quod de ejus civitate dubitetis? præsertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus. Etenim cum mediocribus multis, & aut nulla, aut humili aliqua arte præditis gratuitò civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rhegynos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant; id huic summa ingenii prædito gloria noluisse? quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irreperunt:

runt : hic , qui nec utitur quidem illis , in quibus est scriptus , quod se semper Heracliensem esse voluit , rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum proximis censoribus , hunc cum clarissimo Imperatore L. Lucullo , apud exercitum fuisse : superioribus , cum eodem quæstore fuisse in Asia : primis Julio , & Crasso , nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non jus civitatis confirmat , ac tantummodo indicat eum , qui sit census , ita se jam tum gessisse pro cive : iis temporibus , quem tu criminaris , ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum jure esse versatum , & testamentum sapè fecit nostris legibus ; & adiit hæreditates civium Romanorum , & in beneficiis ad ærarium delatus est à L. Lucullo prætoris , & consule. Quære argumenta si qua potes : numquam enim hic neque suo , neque amicorum iudicio revincetur. Quæres à nobis , Gracche , cur tantopere hoc homine delectemur ? quia suppeditat nobis , ubi & animus ex hoc forensi strepitu reficiatur , & aures convicio defessa conquiescant. An tu existimas , aut suppetere nobis posse , quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum , nisi animos nostros doctrina excolamus , aut ferre animos tantam posse contentionem , nisi eos doctrina eadem relaxemus ? Ego verò fateor , me his studiis esse deditum , ceteros pudeat , si qui ita se litteris abdiderunt , ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum , neque in aspectum lucemque proferre. Me autem quid pudeat ? qui tot annos ita vivo , iudices , ut ab illis nullo me unquam tempore , aut commodum , aut otium meum abstraxerit , aut voluptas avocarit , aut denique somnus retardarit. Quære quis tandem me reprehendat , aut quis mihi ju-

te succenseat, si quantum ceteris ad suas res obeun-
 das, quantum ad festos dies ludorum celebrandos,
 quantum ad alias voluptates, & ad ipsam requiem ani-
 mi, & corporis conceditur temporis, quantum alii tri-
 buunt intempestivis conviviis, quantum denique aleæ,
 quantum pilæ, tantum mihi egomet ad hæc studia re-
 colenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi conceden-
 dum est magis, quod ex his studiis, hæc quoque cres-
 cit oratio, & facultas, quæ quantacumque in me est,
 numquam amicorum periculis defuit. Quæ si cui le-
 vior videtur, illa quidem certe, quæ summa sunt, ex
 quo fonte hauriam, sentio. Nam nisi multorum præ-
 ceptis, multisque litteris mihi ab adolescentia suavis-
 sem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi
 laudem atque honestatem; in ea autem persequenda
 omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis, at-
 que exilii parvi esse ducenda: numquam me pro salu-
 te vestra in tot, ac tantas dimicationes, atque in hos
 profligatorum hominum quotidianos impetus obje-
 cisssem. Sed pleni omnes sunt libri plenæ sapentum
 voces, plena exemplorum vetustas: quæ tacerent in
 tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet.
 Quam multas nobis imagines, non solum ad intuen-
 dum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum vi-
 rorum expressas scriptores & Græci, & Latini relique-
 runt? quas ego mihi semper in administranda Rep.
 proponens, animum, & mentem meam ipsa co-
 gitatione hominum excellentium conformabam.
 Quæret quispiam, quid illi ipsi summi viri, quorum
 virtutes litteris proditæ sunt, istane doctrina, quam
 tu laudibus effers, eruditi fuerunt? difficile est
 hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum,
 quid respondeam. Ego multos homines excel-
 len-

lenti animo, ac virtute fuisse, & sine doctrina, naturæ ipsius habitu propè divino, per se ipsos & moderatos, & graves extitisse fateor: etiam illud adjungo, sæpius ad laudem, atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam, atque illustrem accesserit ratio quædam conformatioque doctrinæ; tum illud nescio quid præclarum, ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum, ex hoc C. Lælium, C. Furium, modestissimos homines, & continentissimos; ex hoc fortissimum virum, & illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, & si ex istis studiis delectatio sola peteretur; tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam, ac liberalissimam judicaretis. Nam ceteræ neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium, ac solatium præbent: delectant domi, non impediunt foris: pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus; tamen ea mirari debemus etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti, ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus; tamen propter excellentem artem, ac venustatem, videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat à nobis omnibus; nos animorum incredi-

biles motus celeritatemque ingeniorum, negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi? judices (utar enim veltra benignitate , quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quoties ego hunc vidi , cum litteram scripsisset nullam , magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus quæ tum agerentur, dicere ex tempore! quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis, atque sententiis ! quæ verò accuratè cogitateque scripsisset ea sic vidi probari , ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. hunc ego non diligam ? non admirer ? non omni ratione defendendum putem ? Atqui sic à summis hominibus , eruditissimisque accepimus , ceterarum rerum studia , & doctrina , & præceptis, & arte constare , poetam natura ipsa valere, & mentis viribus excitari , & quasi divino quodam spiritu afflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat Poetas , quòd quasi deorum aliquo dono , atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, judices , sanctum apud vos humanissimos homines hoc poetæ nomen , quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa , & solitudines voce respondent , bestix sæpè immanes cantu flectuntur , atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moneamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vendicant , Salaminii repetunt , Smyrnaï vero suum esse confirmant : itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt : permulti alii præterea pugnant inter se , atque contendunt. Ergo illi alienum , quia poeta fuit , post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum , qui & voluntate , & legibus noster est repudiabimus? præsertim , cùm omne olim studium , atque omne ingenium contulerit Archias ad

populi Rom. gloriam laudemque celebrandam; nam & Cimbricas res adolescens attigit, & ipsi illi C. Mario qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam averſus à muſis, qui non mandari verſibus æternum ſuorum laborum facile præconium patiatur. Themiftoelem illum, ſummum Athenis virum dixiſſe ajunt, cum ex eo quæretur, quod acroama, aut cujus vocem libentiſſimè audiret: Ejus, à quo ſua virtus optimè prædicaretur. Itaque ille Marius item eximiè L. Plotium dilexit, cujus ingenio putabat ea, quæ geſſerat, poſſe celebrari. Mitridaticum verò bellum magnum, atque difficile, & in multa varietate terra marique verſatum, totum ab hoc expreſſum eſt: qui libri non modo L. Luculum fortiſſimum, & clariſſimum virum; verùm etiam populi Roman. nomen illuſtrant. Populus enim Roman. aperuit, Lucullo imperante, Pontum, & regiis quondam opibus, & ipſa natura regionis vallatum: populi Rom. exercitus eodem duce, non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Roman. laus eſt urbem amiciſſimam Cyzicenorum ejuſdem conſilio ex omni impetu regio, ac totius belli ore, ac faucibus ereptam eſſe, atque conſervatam: noſtra ſemper feretur, & prædicabitur, L. Lucullo dimicante cum interfectis ducibus depreſſa hoſtium claſſis, & incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: noſtra ſunt trophæa, noſtra monumenta, noſtri triumpho. Quare, quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Roman. fama celebratur. Carus fuit Africano ſuperiori noſter Ennius, itaque etiam in ſepulchro Scipionum putatur iſſe conſtitutus è marmore. At iis laudibus certè non ſolum, qui laudantur; ſed etiam populi Roman. nomen ornatur. In

cælum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Rom. rebus adjungitur. omnes deniq̄ illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rhodiũ hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensẽ, multis civitatibus expectum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi quàm ex Latinis, vehementer errat: propterea quòd Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sanè continentur. Quare, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriã famamque penetrare: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt; tuta iis certè, qui de vita, gloriæ causa dimicant, hoc maximum, & periculorum incitamentum est, & laborum. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset, O fortunate, inquit, adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris! & verè, nam nisi Ilias illa extitisset, idem tumulus qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit? nonne Theophanem Mytilenæum scriptorem rerum suarum in concione militum, civitate donavit, & nostri illi fortes viri, sed rustici, ac milites, dulcedine quadam gloriæ commoti quasi participes ejusdem laudis magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, & ab aliquo imperatore civitate donaretur, per-

ficere non potuit. Sulla cum Hispanos, & Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiaffet. quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poeta de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodò alternis versibus longiusculis, statim ex his rebus, quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui, sub ea conditione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetæ duxit aliquo tamen præmio dignam, hujus ingenium, & virtutem in scribendo, & copiam non expetisset? Quid? à Q. Metello Pio familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui præfertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poetis pingue quiddam sonantibus, atque peregrinum, tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed præ nobis ferendum: trahimur omnes laudis studio, & optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem nobilitatemque despiciunt, prædicari se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir, & imperator, Attii amicissimi sui carminibus templorum, ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam verò ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit Martis manubias musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores propè armati poetarum nomen, & musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices à musarum honore, & à poetarum salute abhorrere. Atque ut id libentius faciatis, jam me vobis, iudices, indicabo, & de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortasse, verum tamen honest-

nesto, vobis confitebor. Nam quas res nos inconluta
 tu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis at-
 que imperii, & pro vita civium, proque univerſa re-
 publ. geſſimus, attigit hic verſibus, atque inchoavit.
 quibus auditis, quod mihi magna res, & jucunda viſa
 eſt, hunc ad perficiendum hoſtatus ſum. Nullam enim
 virtus aliam mercedem laborum, periculorumque de-
 ſiderat, præter hanc laudis, & gloriæ: qua quidem
 detracta, judices, quid eſt quod in hoc tam exiguo vi-
 tæ curriculo, & tam brevi, tantis nos in laboribus
 exerceamus? certe ſi nihil animus præſentiret in poſ-
 terum, & ſi quibus regionibus vitæ ſpatium circunſ-
 criptum eſt, eiſdem omnes cogitationes terminaret
 ſuas; nec tantis ſe laboribus frangeret, neque tot cu-
 ris, vigiliſque angeretur, nec toties de vita ipſa di-
 micaret. Nunc inſidet quædam in optimo quoque vir-
 tus, quæ noctes & dies animum gloriæ ſtimulis concit-
 tat, atque admonet; non cum vitæ tempore eſſe dimit-
 tendam commemorationem nominis noſtri; ſed cum
 omni poſteritate adæquandam. An verò tam parvi ani-
 mi videamur eſſe omnes, qui in republ. atque in his
 vitæ periculis laboribusque verſamur, ut cum uſque
 ad extremum ſpatium, nullum tranquillum, atque
 otioſum ſpiritum duxerimus, nobiſcum ſimul moritu-
 ra omnia arbitremur? An cum ſtatuas, & imagines non
 animorum ſimulacra, ſed corporum, ſtudioſè multi
 ſummi homines reliquerint; conſiliorum relinquere,
 ac virtutum noſtrarum effigiem nonne multò mal-
 le debemus, ſummis ingeniis expreſſam, & poli-
 tam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in
 gerendo ſpargere me, ac diſſeminare arbitrabar in
 orbis terræ memoriam ſempiternam. Hæc vero ſi-
 ve à meo ſenſu poſt mortem abſutura ſunt, ſive, ut

sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebunt, nunc quidem certe cogitatione quadam, speque delector. Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari, tum dignitate, tum etiam venustate; ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingenii expetitur esse videatis; causa verò ejusmodi, quæ beneficio legis, autoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint, petimus à vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis æternum se testimonium laudum daturum esse profiteretur, quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habitus, atque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa pro mea consuetudine, breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quæ non fori, neque judiciali consuetudine & de hominis ingenio, & communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, à vobis spero esse in bonam partem accepta: ab eo qui iudicium exercet, certò scio.

69

AD QUIRITES POST REDITUM

ORATIO.

Quod precatus à Jove optimo maximo, ceterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me, fortunaſque meas pro veſtra incolumitate, otio, concordiaque devovi, ut ſi meas rationes unquam veſtræ ſaluti antepoſuiſſem, ſempiternam pœnam ſuſtinerem mea voluntate ſuſceptam: ſin & ea, quæ ante geſſeram, conſervandæ civitatis cauſa geſſiſſem, & illam miſeram proſectionem veſtræ ſalutis gratia ſuſcepſiſſem, ut quod odium ſclerati homines, & audaces in Rempubl. & in omnes bonos conceptum jam diu continerent, id in me unum potius, quam in optimum quemque, & in univerſam Rempubl. deſteterent; hoc ſi animo in vos liberoſque veſtros fuiſſem, ut aliquando vos, patres conſcriptos, Italiamque univerſam, memoria mei, miſericordia, deſideriumque teneret: ejus devotionis me eſſe convictum judicio deorum immortalium, teſtimonio ſenatus, conſenſu Italia, confeſſione inimicorum, beneficio divino immortalique veſtro maximè lator, Quirites. Et ſi homini, nihil eſt magis optandum, quam proſpera, æquabilis, perpetuaque fortuna, ſecundo vitæ ſine ulla offenſione curſu; tamen ſi mihi tranquilla, & pacata omnia fuiſſent, incredibili quadam & penè divina, qua nunc veſtro beneficio fruor, lætitiæ voluptate caruiſſem. Quid dulcius hominum generi à natura datum eſt, quam ſui cuique libe-

si ? mihi verò & propter indulgentiam meam, &
 propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea ca-
 riores : tamen non tanta voluptate erant suscepi,
 quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit un-
 quam jucundius, quam mihi meus frater. non tam id
 sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam, &
 posteaquam vos me illi, & mihi eum reddidistis. Res
 familiaris sua quemque delectat : reliquæ meæ fortu-
 næ recuperatæ plus mihi nunc voluptatis afferunt,
 quam tunc incolumi afferebant. Amicitia, consuetu-
 dines, vicinitates, clientelæ, ludi denique, & dies fel-
 ti, quid haberent voluptatis, carendo magis intelle-
 xi, quam fruendo. Jam verò honos, dignitas, locus,
 ordo, beneficia vestra, quamquam mihi semper clarif-
 sima visa sunt, tamen ea nunc renovata illustriora vi-
 dentur, quam si obliurata non essent. Ipsa autem pa-
 tria, dii immortales, dici vix potest, quid caritatis,
 quid voluptatis habet. quæ species Italiae ? quæ cele-
 britas oppidorum ? quæ forma regionum ? qui agri ?
 quæ fruges ? quæ pulchritudo urbis ? quæ humanitas ci-
 vium ? quæ Reip. dignitas ? quæ vestra majestas ?
 quibus ego omnibus antea rebus sic fruebat, ut nemo
 magis. sed tanquam bona valetudo jucundior est eis,
 qui è gravi morbo recreati sunt, quam qui nun-
 quam ægro corpore fuerunt : sic ea omnia desiderata
 magis, quam assidue percepta, delectant. Quor-
 sum igitur hæc disputo ? quorsum ? ut intelligere pos-
 sitis, neminem unquam tanta eloquentia fuisse,
 neque tam divino, atque incredibili genere dicen-
 di, qui vestrorum magnitudinem multitudinem-
 que beneficiorum, quæ in me fratremque meum
 liberisque nostros contulistis, non modò auge-
 re, aut ornare oratione, sed enumerare, aut con-
 se-

sequi possit. A parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus, à vobis natus sum consularis. Illi mihi fratrem incognitum qualis futurus esset, dederunt: vos spectatum, & incredibili pietate cognitum reddidistis. Rempub. illis accepi temporibus eam, quæ penè amissa est: à vobis eam recuperavi, quam aliquando omnes unius opera servatam judicaverunt. Dii immortales mihi liberos dederunt: vos reddidistis. multa præterea à diis immortalibus optata consecuti sumus: nisi vestra voluntas fuisset, omnibus divinis muneribus caruissemus: vestros denique honores, quos eramus gradatim singulos assecuti, nunc à vobis universos habemus: ut quantum antea parentibus, quantum diis immortalibus, quantum vobismetipsis, tantam hoc tempore, universo cuncta populo Romano debeamus. Nam cum in ipso beneficio vestro tanta magnitudo est, ut eam complecti oratione non possim; tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas, ut non solum calamitatem mihi detraxisse, sed etiam dignitatem auxisse videamini. Non enim pro meo reditu, ut pro P. Popillii nobilissimi hominis adolescentes filii, & multi præterea cognati, atque affines deprecati sunt: non, ut pro Q. Metello clarissimo viro jam spectata ætate filius; non L. Dalmaticus consularis, summa autoritate vir, non Q. Metellus censorius, non eorum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consulatum petebat, non sororum filii Luculli, Servilii, Scipiones. permulti enim tu Metelli, aut Metellorum liberi pro Q. Metelli reditu vobis, ac patribus vestris supplicaverunt. quod si ipse summa dignitas, maximæque res gestæ non latis valerent: tamen filii pietas, propinquorum preces, adoles-

ventium squalor, majorum natu lacrymæ populum Rom. movere potuerunt. Nam C. Marii, qui post illos veteres clarissimos consulares, vestra patrumque memoria, tertius ante me consularis, subiit indignissimam fortunam præstantissima sua gloria, dissimilis fuit ratio. Non enim ille deprecatione rediit, sed in dissensu civium, exercitu se, armisque revocavit. Me autem nudum à propinquis, nulla cognatione munitum, nullo armorum, ac tumultus metu, C. Pisonis generi mei divina quædam, & inaudita authoritas, atque virtus, fratrisque mei miserrimi, atque optimi quotidianæ lacrymæ, sordesque lugubres à vobis deprecatae sunt. Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fletu desiderium mei, memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis, eandem subire fortunam; & tanto in me amore extitit, ut negare fas esse non modo domicilio, sed me sepulchro quidem se à me esse se junctum. Pro me præsentem senatus, hominumque præterea viginti millia vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem, sordesque vidistis. Unus hic qui domi, qui in foro possit esse mihi ætate filius, inventus est beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam conjugis miseræ squalor, & luctus, atque optimæ filix moeror assiduus, filiique parvi desiderium mei, lacrymæque pueriles, aut itineribus necessariis, aut magna parte lectis, & tenebris continebantur. Quare hoc majus est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parare non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt: sic illud, quod mea vir-

tus præstare debuit, adjuutores, authores, hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerant, ut longe superiores omnes hac dignitate, copiaque superarem. Nunquam de P. Popillio clarissimo, atque fortissimo viro, numquam de Q. Metello nobilissimo, & constantissimo cive, nunquam de C. Mario custode civitatis, atque imperii vestri, in senatu mentio facta est. Tribunitiis superiores illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti. Marius verò non modò non à senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus: nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus, atque arma valuerunt. At de me, ut valeret, semper senatus flagitavit; ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia, atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi inimicis interfectis, magna civium cæde facta, reducti sunt: ego iis, à quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem optimo viro, & mitissimo, altero consule referente reductus sum: cum is inimicus, qui ad eam meam perniciem vocem suam communibus hostibus præbuisset, spiritu dumtaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos à mandatus esset. Numquam de Popillio L. Opimius fortissimus consul, numquam de Q. Metello, non modò C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus cum A. Albino collega senatum, aut populum est cohortatus; at pro me superiores consules semper ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt ne gratiæ causa facere viderentur, quòd alter mihi affinis erat, alterius causam capitis receperam, qui provin-

vinciarum foedere irretiti, totum illum annum querelas Senatus, luctum bonorum, Italiae gemitum pertulerunt. Kalendis vero Jan. posteaquam orba Respublicae, consulis fidem, tamquam legitimi tutoris imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostrae vitae, fortunae, memoriae, nominis, simul ac de solenni Religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum iudicavit, atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis, quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, eum & cunctus ordo, & multi eum summi viri orarent, & Cn. Oppius socer, optimus vir ad pedes ejus flens jaceret, noctem sibi ad deliberandum postulasset: quae deliberatio non in reddenda, quemadmodum nonnulli arbitrabantur, sed, ut patefactum est, in augenda mercede consumpta est. Postea res acta est in senatu alia nulla: & cum variis rationibus impediretur; voluntate tamen perspecta senatus, causa ad vos mense Ian. deferrebat. Hic tantum interfuit inter me, & inimicos meos. Ego, cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi centuriarique vidissem; cum intelligerem veteres ad spem caedis Catilinae copias esse revocatas: cum viderem ex ea parte homines, cujus partis nos vel principes numerabamur, partim quod mihi inviderent, partim quod sibi timerent, aut proditores esse, aut desertores salutis meae, cum duo consules empti pacatione provinciarum auctores se inimicis Reipublicae tradidissent; cum egestatem, avaritiam, libidines suas viderent expleri non posse, nisi me constrictum domesticis hostibus dedidissent; cum senatus, equitesque Romae flere pro me, ac mutata veste vobis supplicare edictis, atque imperiis vetarentur; cum omnium provinciarum pacationes,

nes, cum omnia cum omnibus fœdera, reconciliatio-
 nes gratiarum, sanguine meo sancirentur; cum om-
 nes boni non recusarent, quin vel pro me, vel me-
 cum perirent: armis decertare pro mea salute nolui,
 quod & vincere, & vinci luctuosum reipubl. fore pu-
 tavi. At inimici mei mense Januar. cum de me age-
 retur, corporibus civium trucidatis: flumine sangui-
 nis meum reditum intercludendum putaverunt. Ita-
 que cum ego abfui, eam republ. habuistis, ut
 æque me, atque illam restituendam putaretis; ego
 autem in qua civitate nihil valeret senatus, omnis
 esset impunitas, nulla judicia, vis, & ferrum in foro
 versarentur: cum privati se parietum præsidio, non
 legum, tuerentur, tribuni pleb. vobis inspectantibus
 vulnerarentur; ad magistratum domos cum ferro, &
 facibus iretur: consulis falces frangerentur, deorum
 immortalium templa incenderentur: republ. nul-
 lam esse putavi. Itaque neque repub. exterminata, mi-
 hi locum in hac urbe esse duxi, nec si illa restitueret-
 tur, dubitavi quin me secum ipsa reduceret. An ego,
 cum mihi esset exploratissimum, P. Lentulum proximo
 anno consulem futurum, qui illis ipsis periculo-
 sissimis temporibus ædilis curulis, me consule, om-
 nium meorum consiliorum particeps, periculis-
 que socius fuisset: dubitarem, quin is me confectum
 consularibus vulneribus consulari medicina ad salu-
 tem reduceret? Hoc duce, collega autem ejus cle-
 mentissimo, atque optimo viro primo non adversan-
 te, post etiam adjuvante, reliqui magistratus penè
 omnes fuerunt defensores salutis meæ. ex quibus ex-
 cellenti animo, virtute, authoritate, præsidio T. An-
 nius, & P. Sextius, præstanti in me benevolentia, &
 divino studio existiterunt: eodem P. Lentulo authore

& pariter referente collega, frequentissimus senatus, uno dissentiente, nullo intercedente, dignitatem meam, quibus potuit verbis amplissimis ornavit: salutem vobis, municipiis, coloniisque omnibus commendavit. Ita me nudum à propinquis, nulla cognitione munitum, consules, prætores, tribuni plebis, senatus, Italia cuncta semper à vobis deprecata est: denique omnes, qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati, producti ad vos ab eodem, non solum ad me conservandum vos cohortati sunt: sed etiam rerum mearum gestarum authores, testes, laudatoresque fuerunt. Quorum princeps ad cohortandos vos, & ad rogandos fuit Cn. Pompejus, vir omnium, qui sunt, fuerunt, erunt, virtute, sapientia, ac gloria princeps: qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit, quæ universæ reip. salutem, otium, dignitatem. cujus oratio fuit, quemadmodum accepi, tripartita. Primum vos docuit, meis consiliis Rempubl. esse servatam; causamque meam cum communi salute conjunxit; hortatusque est, ut auctoritatem senatus, statum civitatis, fortunas civis benemeriti defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari à senatu; rogari ab equitibus Rom. rogari ab Italia cuncta. Denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit. Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Hujus consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis quibus collocatatis, reposuistis. Eodem tempore audistis, eodem ex loco, summos viros, ornatissimos, atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes prætorios eadem

dem dicere; ut omnium testimonio per me unum rempubl. conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius gravissimus vir, & ornatissimus civis dixisset, opera mea rempubl. incolumem magistratibus deinceps traditam; dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium L. Gelii, qui quia suam classem attentatam magno cum suo periculo penè sensit; dixit in concione vestra, si ego consul, cum fui, non fuisset, rempubl. funditus interituram fuisse. En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatus, tanta consensione Italix, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompejo, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, reipubl. restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, quam sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent, eadem me erga populum Roman. semper fore, numenque vestrum æque mihi grave, & sanctum, ac deorum immortalium in omni vita futurum: deinde quoniam me in civitatem rempubl. ipsa reduxit, nullo me loco reipubl. de futurum. Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. mihi quod potuit vis, & injuria, & scelatorum hominum furor detrahere, eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet, & permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum C. Marium, quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui hæc delere voluissent, sed etiam cum

fortuna belligerandum fuit, cum tamen vidi, cum
 esset summa tenebatur, non modò non infracto ani-
 mo propter magnitudinem calamitatis, sed confir-
 mato, atque renovato, quem egomet dicere audivi,
 tum se fuisse miserum cum careret patria, quam obfi-
 dione liberavisset; cum sua bona possideri ab inimi-
 cis, ac diripi audiret; cum adolescentem filium vide-
 ret ejusdem socium calamitatis; cum in paludibus de-
 merfus concursu, ac misericordia Minturnensium cor-
 pus, ac vitam suam conservasset; cum parva navicu-
 la trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat,
 ad eos inops supplexque venisset; recuperata verò sua
 dignitate, se non commissurum, ut cum ea, quæ
 amiserat, sibi restituta essent; virtutem animi non ha-
 beret, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me
 atque illum interest: quod ille, qua re plurimum po-
 ruit, ea ipsa re inimicos suos ultus est armis: ego, qua
 consuevi, utar pietate: quoniam illi arti in bello, ac
 seditione locus est; huic in pace, atque otio. Quam-
 quam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscen-
 dis agebat, ego de ipsis inimicis tantum, quantum
 mihi respubl. permittet cogitabo. Denique Quirites,
 quoniam me quatuor omnino genera hominum vio-
 larunt, unum eorum, qui odio respubl. quòd eam ip-
 sis invitis conservatam, mihi inimicissimi fuerunt: al-
 terum, qui per simulationem amicitiae nefarie pro-
 diderunt: tertium, qui cum propter inertiam suam
 eadem assequi non possent, inviderunt laudi, & dig-
 nitati meæ: quartum, qui cum custodes Reipublicæ
 esse debuerunt, salutem meam, statum civitatis, dig-
 nitatem ejus imperii, quod erat penes ipsos, vendi-
 derunt: sic ulciscar genera singula, quemadmodum à
 quibusque sum provocatus; malos cives respubl. be-

ne gerendo, perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo; invidos virtuti, & gloriae serviendo; mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem repetendo. Quamquam mihi majori curæ est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam quemadmodum inimicorum injurias, crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendæ injuriæ facilior ratio est, quam beneficii remunerandi; propterea quod superiorem esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis exæquari: tum etiam nec tam necessarium quidem est malè meritis, quam optime meritis referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipubl. communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate sedari: benemeritos quin colas, nec exorari fas est, neque id reipubl. repetere utcumque necesse est, neque est excusatio difficultatis, neque æquum est tempore, & die memoriam beneficii definire. Postremò qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at gravissimè vituperantur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis est tardior; neque solum ingratus, quod ipsum gravem est, verum etiam impius appelletur necesse est. Atque in officio persolvendo dissimilis est ratio, & pecunia debita; propterea quod pecuniam qui retinet, non dissolvit: qui reddidit, non habet: gratiam & qui retulit, habet, & qui habet, dissolvit. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam dum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanebunt. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque præstabo, mihi neque in

consiliis de republ. capiendis diligentiam, neque in periculis à Republ. propulsandis animum, neque in sententia simpliciter referenda fidem, neque in hominum voluntatibus pro republ. lædendis libertatem, nec in perferendo labore industriam, nec in vestris commodis augendis gratam animi benevolentiam defuturam. atque hæc cura, Quirites, erit infixæ animo meo sempiterna, ut cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim, & numen tenetis; tum posteris vestris, cunctisque gentibus, dignissimus ea civitate videar, quæ suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis judicavit.

POST REDITUM IN SENATU

ORATIO.

SI Patres conscripti, pro vestris immortalibus in me, fratremque meum liberosque nostros meritis parum vobis cumulate gratias egero, quæso, obtestorque ne meæ naturæ potius, quam magnitudini vestrorum beneficiorum id tribuendum putetis; quæ enim tanta potest existere ubertas ingenii, quæ tanta dicendi copia, quod tam divinum, atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit vestra in nos universa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere numerando? qui mihi fratrem optatissimum, me fratri amantissimo, liberis nostris parentes, nobis liberos, qui dignitatem, qui ordinem,

qui

qui fortunas, qui amplissimam rempubl. qui patriam, qua nihil potest esse jucundius, qui denique nos metipfos nobis reddidistis. Quod si parentes carissimos habere debemus, quod ab iis nobis vita, patrimonium, libertas, civitas tradita est; si deos immortales, quorum beneficio, & hæc tenuimus, & ceteris rebus aucti sumus; si populum Rom. cujus honoribus in amplissimo consilio, & in altissimo gradu dignitatis, atque in hac omnium terrarum arce collocati sumus; si hunc ipsum ordinem, à quo sæpè magnificentissimis decretis sumus honestati: immensum quiddam, & infinitum est, quod vobis debeamus, qui vestro singulari studio, atque consensu parentum beneficia, deorum immortalium munera, populi Romani honores, vestra de me multa iudicia, nobis omnia uno tempore reddidistis: ut cum multa vobis, magna populo Rom. innumerabilia parentibus, omnia diis immortalibus debeamus, quod hæc antea singula per illos habuerimus, nunc univèrta per vos recuperaverimus. Itaque P. C. quod ne optandum quidem est homini, immortalitatem quandam per vos adepti videmur: quod enim tempus erit unquam quo vestrorum in nos beneficiorum memoria, ac fama moriatur? qui illo ipso tempore cum vi, ferro, metu, minis obsessi teneremini, non multò post discessum meum universi me revocavistis, referente L. Mumio fortissimo, atque optimo viro quem habuit ille pestifer annus, & maximè fidelem, & minimè timidum, & si dimicare placuisset, defensorem salutis meæ posteaquam vobis potestas decernendi non est permessa per eum tribunum pleb. qui cum per se rempubl. lacerare non posset, sub alieno scelere delivisc, nunquam de me siluistis, nunquam meam sa-

Iudem non ab his consulibus , qui vendiderant , flagi-
 tavistis. Itaque vestro studio , atque auctoritate per-
 fectum est , ut ille ipse annus , quem ego mihi quam
 patriæ malueram esse fatalem, octo tribunos haberet,
 qui promulgarent de salute mea , & ad vos sæpenu-
 mero referrent , nam consules modesti , legumque
 metuentes , impediabantur lege non ea , quæ de me,
 sed ea , quæ de ipsis lata erat , cum meus inimicus
 promulgavit: Ut si revixissent hi , qui hæc penè de-
 lerunt , tum ego redirem. quo facto utrumque con-
 fessus est , & se illorum vitam desiderare , & magno
 in periculo Rempub. futuram , si aut hostes atque
 interfectores Reipub. revixissent , aut ego non rever-
 tistem. Itaque illo ipso anno , cum ego celsissem,
 princeps autem civitatis , non legum præsidio , sed
 parietum vitam suam tueretur , resp. sine consulibus
 esset, neque solum parentibus perpetuis, verum etiam
 tutoribus annuis esset orbata , sententias dicere pro-
 hiberemini ; caput meæ proscriptionis recitaretur:
 numquam dubitastis meam salutem , cum communi
 salute conjungere. Postea vero quam singulari, & præ-
 tantissima virtute P. Lentuli consulis , ex superioris
 anni caligine , & tenebris lucem in repub. Kalend.
 Januar. respicere cœpistis, cum Q. Metelli nobilissi-
 mi hominis , atque optimi viri summa dignitas , cum
 prætorum , tribunorum plebis penè omnium virtus,
 & fides reipublicæ subvenisset , cum virtute , gloria,
 rebus gestis Cn. Pompejus omnium gentium, omnium
 sæculorum , omnis memoriæ facilè princeps , tuto se
 in senatum venire arbitraretur; tantus vester consen-
 sus de salute mea fuit , ut licet corpus abesset meum,
 dignitas jam in patriam revertisset. Quo quidem men-
 se , quid inter me , & meos inimicos interesset , exis-

timare potuistis. ego meam salutem deserui, ne propter me civium vulneribus respublica cruentaretur: illi meum reditum non populi Rom. suffragiis, sed flumine sanguinis intercludendum putaverunt. Itaque postea nihil vos civibus, nihil lociis, nihil regibus respondistis: nihil iudices sententiis, nihil populus suffragiis, nihil hic ordo autoritate declaravit: mutum forum, elinguem curiam, tacitam, & fractam civitatem videbatis. quo quidem tempore, cum is excelsisset, qui cædi, & flammæ vobis autoribus restiterat; cum ferro, & facibus homines tota urbe volitantes, magistratum tecta oppugnata, deorum templa inflammata, summi viri, & clarissimi consulis fasces fractos, fortissimi, atque optimi viri tribuni sanctissimum corpus non solum tactum ac violatum manu, sed vulneratum ferro, confectum vidistis. Qua strage nonnulli permoti magistratus, partim metu mortis, partim desperatione reipublicæ paululum à mea causa recesserunt: reliqui fuerunt, quos neque terror, nec vis, nec spes, nec metus, nec promissa, nec minæ, nec tela, nec faces à vestra autoritate, à populi Rom. dignitate, à mea salute depellerent. Princeps Publius Lentulus parens, ac deus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, hoc specimen virtutis, hoc animi, hoc lumen consulatus sui fore putavit, si me mihi, si meis, si vobis, si Reipubl. reddidisset. Qui ut est designatus, nunquam dubitavit sententiam de salute mea, se, & Republ. dignam dicere. Cum à tribuno pleb. vetaretur, cum præclarum caput recitaretur, nequis ad vos referret, nequis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne scribendo adesset: totam illam clausulam, ut ante dixi, proscriptionem, non legem putavit,

qua civis optimè de Republica meritis nominatum, sine iudicio, una cum senatu Reipubl. esset ereptus. Ut verò iniit magistratum, non dicam quid egerit prius, sed quid omninò egit aliud, nisi ut me conservato vestram in posterum dignitatem auctoritatemque sanciret? Dii immortales, quantum mihi beneficium dedisse videmini, quod hoc anno P. Lentulus consul fuit: quò quanto majus dedissetis, si superiore anno fuisset! nec enim eguissem medicina consulari, nisi consulari vulnere concidissem. Audieram ex sapientissimo homine, atque optimo cive, & viro, Q. Catulo, non sæpè unum consulem improbum; duos verò numquam, excepto illo Cinnano tempore, fuisse. Quare eam causam semper fore firmissimam dicere solebat, dum, vel unus in Republ. esset consul. quod verè dixerat, si illud de duobus consulibus, quod ante in Republ. non fuerat, perenne, ac proprium manere potuisset. Quod si Q. Metellus illo tempore consul fuisset unicus, dubitatis quo animo fuerit in me conservando futurus, cum in restituendo auctorem fuisse, ascriptoremque videatis? Sed fuerunt duo consules, quorum mentes angustæ, humiles, pravæ, oppletæ tenebris, ac sordibus, nomen ipsum consulatus, splendorem illius honoris, magnitudinem tanti imperii, nec intueri, nec sustinere, nec capere potuerunt: non consules, sed mercatores provinciarum, ac venditores vestræ dignitatis. quorum alter à me Catilinam amatorem suum multis audientibus, alter Cethegum consobrinum suum reposcebat: qui me duo sceleratissimi post hominum memoriam non consules, sed latrones, non modo deseruerant, in causa præsertim publica, & consulari, sed prodiderunt, oppugnarunt, omni auxilio non so-

sum suo, sed etiam vestro, ceterorumque ordinum spoliatum esse voluerunt. quorum alter tamen neque me, neque quemquam fefellit. Quis enim ullam ullius boni spem haberet in eo, cujus primum tempus ætatis palam fuisset ad omnes libidines divulgatum? qui ne à sanctissima quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare? qui cum suam rem non minus strenuè, quam postea publicam confecisset; egestatem, & luxuriam domestico lenocinio sustentavit? qui nisi in aram tribunatus confugisset, neque vim prætoris, nec multitudinem creditorum, nec bonorum proscriptionem effugere potuisset? qui in magistratu, nisi rogationem de piratico bello tulisset, profecto & egestate, & improbitate coactus piraticam ipse fecisset, ac minore quidem cum Reip. detrimento, quam quod intra mœnia nefarius hostis, prædoque versatus est: quo inspectante, ac sedente, legem tribunus plebis tulit, ne auspiciis obtemperaretur, ne obnuntiare concilio, aut comitiis, ne legi intercedere liceret, ut lex Ælia, & Fusia ne valerent: quæ nostri majores certissima subsidia Reip. contra tribunicios furores esse voluerunt. idemque postea, cum innumerabilis multitudo bonorum de Capitolio supplex ad eum sordidata venisset; cumque adolescentes nobilissimi, cunctique equites Romani se ad lenonis impurissimi pedes abjecissent: quo vultu cincinnatus gæneo, non solum civium lacrymas, verum etiam patriæ preces repudiavit? neque eo contentus fuit, sed etiam in concionem ascendit, eaque dixit, quæ si ejus vir Catilina revixisset, dicere non esset ausus: se nonarum Decembrium, quæ me consule fuissent, clivique Capitolini pœnas ab equitibus Rom. esse repetiturum, neque solum

id dixit; sed quos ei commodum fuit, compellavit. L. verò Lamiam, equitem Romanum præstanti dignitate hominem, & salutem meam pro familiaritate Reipubl. pro fortunis suis amicissimum, consul imperiosus exire urbe iussit: & cum vos vestem mutandam censuissetis, cunctique mutassetis, atque idem omnes boni jam ante fecissent; ille unguentis oblitus, tum toga prætexta, quam omnes prætores, ædilesque tum abjecerant, irrisit squalorem vestrum, & luctum gravissimæ civitatis, fecitque quod nemo umquam tyrannus, ut, quo minùs occulte vestrum malum gemeretur, nihil diceret, ne apertè incommoda patriæ lugeretur, ediceret. Cum verò in Circo Flaminio non à tribuno pleb. consul in concionem, sed à latrone archipirata productus esset; primum processit, qua autoritate vir? vini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo, gravibus oculis, fluentibus buccis, pressa voce, & temulenta. Quod in civeis indemnatos esset animadversum, id sibi dixit gravis auctor vehementissimè displicere. ubi nobis hæc auctoritas tamdiù tanta latuit? cur in lustris, & helluationibus hujus calamistrati saltatoris, tam eximia virtus tamdiù cessavit? Nam ille alter Cesonius Calventius ab adolescentia versatus est in foro, cum cum præter simulatam, versutamque tristitiam nulla res commendaret, non consulis studium, non discendi initia rei militaris, non cognoscendorum hominum, non liberalitas, quem præteriens cum incultum, horridum, mæstumque vidisses, etiam si agrestem, & inhumanum existimares, tamen libidinosum, & perditum non dubitares. cum hoc homine aut cum stipite Æthiope, si in foro constitisses, nihil crederes interesse: sine sensu, sine sapore, elinguem, tardum, inhum-

num, neglectum. Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres. Idem domi quam libidinosus? quam impurus? quam intemperans, non janua receptis, sed pseudothyro intromissis voluptatibus? cum verò etiam litteras studere incipit, & helluo immanis cum Græculis philolophari; tum est Epicureus, non penitus illi disciplinæ, quæcumque est, deditus, sed captus uno verbo voluptatis. habet autem magistros non ex istis ineptis, qui dies totos de officio ac de virtute differunt, qui ad laborem, ad industriam, ad pericula pro patria subeunda adhortantur; sed eos, qui disputent, horam nullam vacuum voluptate esse debere; in omni parte corporis semper oportere aliquod gaudium, delectationemque versari: his utitur, quasi præfectis libidinum suarum, hi voluptates omnes vestigant, atque odorantur: hi sunt conditores, instructoresque convivii: iidem expendunt atque æstimant voluptates, sententiamque dicunt, & judicant, quantum cuique libidini tribuendum esse videatur. Horum ille artibus eruditus ita contempsit hanc prudentissimam civitatem, ut omnes suas libidines, omnia flagitia latere posse arbitraretur, si modò vultum importunum in forum detulisset. is non me (quam equidem non cognoram cum, propter Pisonum affinitatem, quem longè hinc ab hoc genere cognatio materna Transalpini sanguinis abstulisset) sed vos populumque Roman. non consilio, neque eloquentia, quod in multis sæpè accidit, sed rugis supercilioque decepit. L. Piso tunc ausus es isto oculo, non dicam isto animo; ista fronte, non vita; tanto supercilio (non enim possum dicere tantis gestis) cum Gabini consociare consilia pestis meæ? non te illius unguentorum odor, non vini anhelitus, non frons

calamistri notata vestigiis in eam cognitionem adducebat, ut cum illius re similis fuisses, frontis tibi integumento ad occultanda tata flagitia diutius uti non liceret? cum hoc coire ausus es, ut consularem dignitatem, ut Reipubl. statum, ut senatus auctoritatem, ut civis optimè meriti fortunas provinciarum fœdere addiceres? te consule, tuis edictis, & imperiis senatui populoque Rom. non est licitum non modò sententis, atque auctoritate sua, sed ne luctu quidem ac vestitu Reip. subvenire. Caputæ ne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiæ fuit consullem esse, sicut eras eo tempore; an Romæ, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt? tu es ausus in Circo Flaminio productus cum tuo illo pari dicere, te semper misericordem fuisse? quo verbo senatum, atque omnes bonos tum, cum à patria pestem expellerent, crudeles demonstrabas fuisse. tu misericors me affinem tuum, quem comitiis prærogativæ primum custodem præfeceras, quem Kal. Jan. tertio loco sententiam rogatas, constrictum inimicis reipubl. tradidisti: tum meum generum propinquum tuum, tu affinem tuam meam filiam superbissimis, & crudelissimis verbis à genibus tuis repulisti: idemque tu clementia, ac misericordia singulari, cum ego una cum republ. non tribunitio, sed consulari ictu concidissem; tanto scelere, tantaque intemperantia fuisti, ut ne unam quidem horam interesse paterere inter meam pestem, & tuam prædam, saltem dum conticesceret illa lamentatio, & gemitus urbis. nondum palam factum erat, concidisse remp. cum tibi arbitria funeris solvebantur, uno eodemque tempore domus mea diripiebatur, ardebat: bona ad vicinum consulem de Palatio, de Tusculano ad item vicinum alterum

rum consulem deferrebantur, cum iisdem operis naufragium forentibus, eodem gladiatore latore, vacuo non modò à bonis, sed etiam à liberis, atque inani foro, ignaro populo Rom. quid ageretur, senatu verò oppresso, & afflicto, duobus impiis, nefariisque consulibus ærarium, provinciæ, legiones, imperia donabantur. Horum consulum ruinas vos consules vestra virtute fulsistis summa tribunorum plebis, pratorumque fide, & diligentia sublevati. Quid ego de præstantissimo viro T. Annio dicam? aut quis de tali cive satis digne unquam loquetur? qui cum videret sceleratum civem, aut domesticum potius hostem, si legibus uti liceret, iudicio esse frangendum; si ipsa iudicia vis impediret, ac tolleret, audaciam virtute, furorem fortitudine, temeritatem consilio, manum manu, vim vi esse superandam primo de vi postulavit: posteaquam ab eodem iudicia sublata esse vidit, ne illa omnia vi posset efficere, curavit: qui docuit neque testas, neque templa, neque forum, neque curiam sine summa virtute, ac maximis opibus, & copiis ab intestino latrocinio posse defendi: qui primus post meum discessum metum bonis, timorem huic ordini, servitutem depulit civitati. Quam rationem pari virtute, animo, fide, P. Sæptius secutus pro mea salute, pro vestra auctoritate, pro statu civitatis nullas sibi inimicitias, nullam vim, nullos impetus, nullum vitæ discrimen vitandum unquam putavit: qui causam senatus exagitatam concionibus improborum sic sua diligentia multitudini commendavit, ut nihil, tam popolare, quàm vestrum nomen, nihil, tam omnibus carum aliquando, quàm vestra auctoritas videretur: qui me cum omnibus rebus, quibus tribunus, plebis potuit, defendit; tum reliquis officiis jux-

ta, ac si meus frater esset, sustentavit: ejus ego clientibus, libertis, familia, copiis, literis ita sum sustentatus, ut meæ calamitatis non adjutor solum, verum etiam socius videretur. Jam ceterorum officia studiaque vidistis: quam cupidus mei C. Sextilius, quam studiosus vestri quam non varius fuerit in causa. Quid M. Cilpius? cui ego ipsi, parenti, fratrique ejus sentio quantum debeam: qui cum à me voluntas eorum in privato judicio esset offensa, publici mei beneficii memoria privatam offensionem oblitaverunt. Jam T. Fadius, qui mihi quæstor fuit, M. Curtius, ejus ego patri quæstor fui, studio, amore, animo, huic necessitudini non defuerunt. Multa de me C. Messinius, & amicitia, & reip. causa dixit; legem separatim initio de salute mea promulgavit. Q. Fabricius, si quæ de me agere conatus est, ea contra vim, & ferrum perficere potuisset; mente Januario nostram statum recuperassemus. Quem ad salutem meam voluntas impulit, vis retardavit, auctoritas vestra revocavit. Jam verò prætores quo animo in me fuerint, vos existimare potuistis. Cum L. Cæcilius privatim me suis omnibus copiis studuerit sustentare, publicè promulgarit de salute mea cum collegis penè omnibus; direptoribus autem meorum bonorum in jus adeundi potestatem non fecerit. M. autem Calidius statim designatus, sententia sua, quàm esset cara sibi mea salus, declaravit. Omnia officia C. Septimii, Q. Valerii, P. Crassi, Sext. Quintilii, C. Cornuti summa, & in me, & in reip. constituerunt. quæ cum libenter commemoratum non invitum nonnullorum in me nefarie commissa prætereo. non est mei temporis injurias meminisse: quas ego, etiam si ulcisci possem, tamen oblivisci mallet. alio transferenda mea tota vita est.

ut

ut bene de me meritis referam gratiam, cum apertis hostibus bellum geram, timidis amicis ignoscam, proditoribus meis non indicem dolorem profectiois meæ, defensores redditus dignitate consolens. Quod si mihi nullum aliud esset officium in omni vita reliquum, nisi ut erga duces ipsos, & principes, atque authores salutis meæ satis gratus judicaret: tamen exiguum reliquæ vitæ tempus non modo ad referendam, verum etiam ad commemorandam gratiam mihi relictum putarem: quando enim ego huic homini, ac liberis ejus, quando omnes mei gratiam referent? quæ memoria, quæ vis ingenii, quæ magnitudo observantia, tot tantisque beneficiis respondere poterit? qui mihi primus afflicto, & jacenti consularem fidem dextramque porrexit: qui me à morte ad vitam, à desperatione ad spem, ab exitio ad salutem revocavit: qui tanto amore in me, studio in rempubl. fuit, ut excogitaret quemadmodum calamitatem meam non modò levaret, sed etiam honestaret: quid enim magnificentius, quid præclariùs mihi accidere potuit, quam quod illo petente, vos decrevistis? ut cuncti ex omni Italia, qui rempubl. salvam vellent, ad me unum hominem fractum, & propè dissipatum, restituendum, & defendendum venirent: ut qua voce à te, Romule, post Romam conditam consul usus esset pro universa rep. apud eos solum, qui ejus vocem exaudire possent, eadem voce senatus omnibus agris, vicis, atque oppidis, cives, totamque Italiam ad unius salutem defendendam excitaret. quid ego gloriosius meis posteris potui relinquere, quam hoc, senatum judicasse, qui civis me non defendisset eum rempubl. salvam noluisse? Itaque tantum vestra authoritas, tantum eximia consulis dignitas valuit, ut omnes flagitium se commit-

tere putarent, si quis non veniret. Idemque consul, cum illa incredibilis multitudo Romam, & penè Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Capitolium convocavit. Quo tempore quantam vim naturæ bonitas haberet, aut vera nobilitas, intelligere potuistis. Nam Q. Metellus, & inimicus, & frater inimici, persepecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit, quem P. Servilius vir cum clarissimus, tum verò optimus, mihi que amicissimus, & authoritatis, & orationis suæ divina quadam gravitate, ad sui generis communisque sanguinis facta virtutesque revocavit ut haberet in consilio; & fratrem ab inferis socium rerum mearum, & omnes Metellos præstantissimos civeis penè ex Acheronte excitatos: in quibus Numidicum illum Metellum, cujus quondam de patria discessus honestus ipsi, omnibus luctuosus tandem visus est. Itaque fuit is non modo salutis defensor, qui ante hoc unum beneficium fuerat inimicus, verum etiam ascriptor dignitatis meæ. Quo quidem die cum cccx. senatores essetis, magistratusque omnes adessent; dissensit unus, qui sua lege conjuratos etiam ab inferis excitandos putarat: atque illo die, quo remp. meis consiliis conservatam gravissimis verbis, & plurimis judicassetis, idem consul curavit, ut eadem à principibus civitatis in concione postero die dicerentur. Cum quidem ipse egit ornatissimè causam meam, perfecitque astante, atque audiente Italia terra, ut nemo cujusquam conducti, aut perditæ vocem acerbam, atque inimicam bonis posset audire. Ad hæc, non modò adjuncta salutis, sed etiam ornamenta dignitatis meæ reliqua vos iidem addidistis: decrevistis, nequis ulla ratione rem impediret: qui id impedisset, graviter molesteque laturus; illum contra

tra republ. salutemque bonorum concordiamque civium facturum, & ut ad vos ea statim referrentur; neque etiam si diutius calumniarentur, redire iussissetis. quod quod, ut iis agerentur gratiæ, qui è municipiis venissent? quid quod ut ad illam diem ad res suas cum redissent, rogarentur, ut pari studio convenirent? quid denique illo die, quem P. Lentulus mihi fratrique meo, liberisque nostris natalem constituit, non modo ad nostram, verum etiam ad sempiterni memoriam temporis? quo die nos comitiis centuriatis, quæ maximè majores iusta dici haberique voluerunt, arcessivit in patriam: ut eadem centuriæ, quæ me consulem fecerant, consulatum meum comprobarent. Quo die quis civis fuit, qui fas esse putaret, quacumque aut ætate, aut valetudine esset, non se de salute mea sententiam ferre? quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italiæ totius, ordinumque omnium, quando illa dignitate rogatores, diribitores, custodesque vidistis? Itaque P. Lentuli beneficio excellenti, atque divino non solum reducti sumus in patriam, sicut nonnulli clarissimi viri, sed equis insignibus, & curru aurato reportati. Possum ego satis in Cn. Pompejum umquam gratus videri? qui non solum apud vos, qui omnes idem sentiebatis, sed etiam apud universum populum Rom. salutem republ. & conservatam per me, & conjunctam esse cum mea dixerit: qui causam meam prudentibus commendavit, imperitos edocuerit, eodemque tempore improbos autoritate sua compresserit, bonos excitarit: qui populum Rom. pro me, tamquam pro fratre, aut pro parente, non solum hortatus sit; verum etiam obsecrarit: qui cum ipse propter metum dimicationis, & sanguinis domo se teneret, etiam à su-

penioribus tribunis petierit, ut de salute mea, & promulgarent, & referrent: qui in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessorum, vim, & crudelitatem privilegii autoritate honestissimorum hominum, & publicis litteris consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad nostram salutem implorandum putavit: qui cum ipse mihi semper amicissimus fuisset, etiam ut suos necessarios mihi amicos redderet, elaboravit. Quibus autem officiis T. Annii beneficia remunerabor? cujus omnis actio, ratio, cogitatio, totus denique tribunatus, nihil aliud fuit, nisi constans, perpetua, fortis, invicta defensio salutis meae. quid de P. Sextio loquar? qui suam erga me benevolentiam, & fidem non solum animi dolore, sed etiam corporis vulneribus ostendit? Vobis verò P. C. singulis, & egi, & agam gratias universis: egi initio, quantum potui: satis ornate agere nullo modo possum. Et quaquam sunt in pace praecipua merita multorum, quae sileri nullo modo possunt; tamen hujus temporis, ac timoris mei non est, conari commemorare beneficia in me singulorum: nam difficile est non aliquem, nefas quemquam praeterire. Ego vos universos, patres conscripti, deorum numero colere debeo. sed ut in ipsis diis immortalibus non semper eosdem, atque alias alios solemus, & venerari, & precari; sic in hominibus de me divinitus meritis omnis erit aetas mihi ad eorum egregia merita praedicanda atque recolenda. hodierno autem die nominatim à me magistratibus statui gratias esse agendas, & de privatis uni, qui pro salute mea, municipia, coloniasque adisset, populum Romanum. supplex obsecrasset, sententiam dixisset eam, quam vos secuti, mihi dignitatem meam reddidistis.

distis: vos me florentem semper ornastis, laborantem mutatione vestis, & prope luctu vestro, quod licuit, defendistis. Nostra memoria senatores ne in suis quidem periculis mutare vestem solebant: in meo periculo senatus veste mutata fuit; quoad licuit per eorum edicta, qui mea pericula non modò suo præsidio, sed etiam vestra deprecatione nudarunt. Quibus ego rebus objectis, cum mihi privato configendum viderem cum eodem exercitu, quem consul non armis, sed vestra autoritate superaram; multa mecum ipse reputavi. Dixerat in concione consul, se civi Capitolini pœnas ab equitibus Romanis repetiturum: nominatim alii compellabantur, alii citabantur, alii relegabantur: aditus templorum erant non solum præsidiiis, & manu, verum etiam demolitione sublatis, alter consul, ut me, & rempubl. non modo desererent, sed etiam hostibus reipubl. proderent, pactionibus eos suorum præmiorum obligarat. Erat alius ad portas cum imperio in multos annos, magnoque exercitu: quem ego inimicum mihi fuisse non dico; tacuisse cum diceretur esse inimicus, scio. Duæ partes esse in rep. cum putarentur; altera me deposcere propter inimicitias, altera timide defendere propter suspicionem cædis putabatur. qui autem me deposcere videbantur, ii hujus auxerunt dimicationis metum: quod nunquam inficiando suspicionem hominum curamque minuerunt. Quare, cum viderem senatum ducibus orbatum, me à magistratibus partim oppugnatum, partim proditum, partim derelictum, servos simulatione collegiorum nominatim esse conscriptos, copias omnes Catilinæ penè iisdem ducibus ad spem cædis, & incendiorum esse revocatas, equites Roman. proscriptionis, municipia vastita-

tis, omnes cædis metu esse permotos : potui , potui
 P.C. multis auctoribus fortissimis viris, me vi, armis-
 que defendere , nec mihi ille ipse animus idem meus,
 vobis non incognitus defuit : sed videbam , si vicis-
 sem præsentem adversarium , nimium multos mihi
 alios esse vincendos : si victus essem, multis bonis, &
 pro me, & mecum etiam pro me esse pereundum; tri-
 bunitique sanguinis ultores esse præsentem, meæ mor-
 tis pœnas iudicio, & posteritati reservari. nolui, cum
 consul communem salutem sine ferro defendissem,
 meâ privatus armis defendere : bonosque viros lugere
 malui meas fortunas, quam suis desperare : ac si solus
 essem interfectus, mi turpe; si cum multis, reipub. fu-
 nestum fore videbatur. Quod si mihi æternam esse
 propositam ærumnam arbitrarer ; morte me ipse po-
 tius, quam sempiterno dolore multassem: sed cum vi-
 derem me non diutius , quam ipsam rempub. ex hac
 urbe abfuturum; neque ego illa exterminata, mihi re-
 manendum putavi; & illa, simulatque revocata est, me
 secum pariter reportavit : mecum leges , mecum
 quæstiones, mecum jura magistratum, mecum senatus
 authoritas, mecum libertas , mecum etiam frugum
 ubertas, mecum deorum, & hominum sanctitates om-
 nes, & religiones abfuerunt, quæ si semper abessent,
 magis vestras fortunas lugerem , quam desiderarem
 meas: sin aliquando revocarentur , intelligebam mihi
 cum illis una esse redeundum. Cujus mei sensus cer-
 tissimus testis est hic idem, qui custos capitis fuit, Cn.
 Plantius , qui omnibus provincialibus ornamentis,
 commodisque depositis, totam suam quæsturam in me
 sustentando , & conservando collocavit. qui si mihi
 quæstor imperatori fuisset , in filii loco fuisset : nunc
 certè erit in parentis, cum fuerit quæstor non im-

perii, sed doloris mei. Qua propter, patres conserip-
 ti, quoniam in republ. sum pariter cum republ. res-
 titutus, non modò in ea defendenda nihil minuan-
 de libertate mea pristina, sed etiam adaugebo. Ete-
 nim si eam tum defendebam, cum aliquid mihi illa
 debebat; quid nunc me facere oportet, cum ego
 illi plurimum debeo? nam quid est, quod animum
 meum frangere, aut debilitate possit, cujus ipsam
 calamitatem non modò nullius delicti, sed etiam divi-
 norum in republ. beneficiorum testem esse videatis?
 nam & importata est, quia defenderam civitatem, &
 mea voluntate suscepta est; ne à me defensã reipubl.
 per eundem me extremum in discrimen vocaretur.
 Pro me non, ut pro P. Popillio nobilissimo homine
 adolescentes filii, non propinquorum multitudo po-
 pulum Rom. est deprecata, non ut pro Q. Metello
 summo, & clarissimo viro, spectata jam adolescen-
 tia filius, non L. & C. Metelli consulares, non eo-
 rum liberi, non Q. Metellus Nepos, qui tum consu-
 latum petebat, non Luculli, Servilii, Scipiones, Me-
 tellorum filii flentes, ac sordidati populo Rom. sup-
 plicaverunt; sed unus frater, qui in me pietate filius,
 consiliis parens, amore (ut erat) frater inventus est,
 squalore, & lacrymis, & quotidianis precibus, de-
 siderium mei nominis renovari, & rerum gesta-
 rum memoriam usurari coëgit. qui cum statuis-
 set, nisi per vos me recuperasset, eandem subire for-
 tunam, atque idem sibi domicilium & vitæ, & mor-
 tis deposceret; nunquam nec magnitudinem negotii,
 nec solitudinem suam, nec vim inimicorũ, ac tela per-
 timuit. Alter fuit propugnator mearum fortunarum &
 defensor assiduus, summa virtute, & pietate C. Piso
 gener: qui minas inimicorum meorum, qui inimi-

citias affinis mei, propinqui sui, consulis, qui Pontum, & Bithiniam quaestor pro mea salute neglexit. Nihil unquam senatus de P. Popillio decrevit; nunquam in hoc ordine Q. Metelli mentio facta est: tribunitiis sunt illi rationibus, interfectis inimicis, denique nulla auctoritate senatus restituti; cum alter eorum senatui paruisset, alter vim eademque fugisset, nam C. quidem Marius, qui hac hominum memoria tertius ante me consularis tempestate civili expulsus est, non modò à senatu non est restitutus, sed reditu suo senatum cunctum penè deleuit. nulla de illis magistratuum consensus, nulla ad temp. defendendam populi Rom. convocatio, nullus Italiae motus, nulla decreta municipiorum, & coloniarum extiterunt. Quare cum me vestra auctoritas accerserit, populi Rom. revocarit, resp. implorarit, Italia cuncta penè suis humeris reportarit, non committam, P. C. ut cum ea mihi sint restituta, quae in potestate mea non fuerunt, ea non habeam, quae ipse praestare possim: praesertim cum illa amissa recuperarim, virtutem, & fidem nunquam amiserim.

PRO T. ANNIO MILONE

ORATIO.

ET si vereor, iudices, ne turpè sit, pro fortissimo viro dicere incipientem timere; minimeque deceat, cum T. Annio Milo ipse magis de reip. salute, quam de sua perturbetur, me ad ejus causam parem animi magnitudinem asserre non posse: tamen hæc

novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderint, veterem consuetudinem fori, & pristinum morem iudiciorum minimè vident. non enim corona confessus vester cunctus est, ut solebat: non usitata frequentia stipati sumus. nam illa præsidia, quæ pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, affuerunt tamen oratori horroris aliquid, ut in foro, & in iudicio, quamquam præsidis salutaribus, & necessariis septi sumus; tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. sed me recreat, & reficit Cn. Pompeii sapientissimi, & iustissimi viri consilium: qui profecto nec iustitiæ suæ putaret esse, quem reum sententis iudicium tradidisset, eundem telis militum dedere: nec sapientiæ, temeritatè cõcitatè multitudinis auctoritate publica armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modò defensionis meæ, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori aspici potest, & hujus exitum iudicii expectantes, non cū virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis, & incendiis, & omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternæ etiam concione incitati sunt, ut vobis voce præirent, quid iudicaretis. quorum clamor si quis fortè fuerit, ad-

monere vos debébit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adesse animis, judices, & timorem, si quem habetis deponite. Nam si umquam de bonis, & fortibus viris, si umquam de benemeritis civibus potestas vobis judicandi fuit; si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes, & bonos cives, quæ vultu, & verbis sæpe significassent, re & sententiis declararent; hoc protectò tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ authoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus, an diu vexari à perditissimis civibus aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recteemur. Quid enim nobis duobus, judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum dici, aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad republ. adducti, metu crudelissimorum exitiorum carere non possumus. Et quidem ceteras tempestates, & procellas in illis dumtaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in judicio vero, & in eo concilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, judices, T. Annii tribunatus rebus omnibus pro salute reipublice gestis ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni à Clodio factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis, multa propter præclara in republ. merita

condonetis, nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtute Milonis potius, quam populi Rom. felicitati assignetis; sed si illius infidiae clariores hac luce fuerint; tum denique obsecro, obtestaborque vos Iudices, si cetera amissimus, hoc saltem nobis, ut relinquatur ab inimicorum audacia, telisque vitam ut impunè liceat defendere. Sed ante quam ad eam orationem venio, quae est propria nostrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae in senatu ab inimicis saepe jactata sunt, & in concione ab improbis, etiam paulò ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato, rem planè, quae venit in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem fas esse ei qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii fortissimi viri, qui nondum libera civitate, tamen populi Rom. comitiis liberatus, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quaratur, aut negari solere omnino esse factum, aut recte, ac jure factum esse defendi? Nisi vero existimetis dementem P. Africanum fuisse, qui cum à C. Carbone tribuno pleb. in concione seditiose interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret, respondit, jure caesum videri. Neque enim posset, aut Ahala ille Servillius aut P. Nasica, aut J. Opimius, & C. Marius, aut me consule senatus, non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici, nefas esset. Itaque hoc Iudices, non sine causa fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, cum qui patris ulciscendi causa matrem necavisset variatis hominum sententiis, non solum humana, sed etiam deae sapientissimae sententia liberatum. Quod si duodecim

tabulæ nocturnum furem quoquomodo, diurnum au-
 tem, si se telo defenderit, interfici impunè voluerunt;
 quis est, qui quoquomodo quis interfectus sit, punien-
 dum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad
 occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? At-
 qui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ
 multa sunt, certè illud est non modò justum, verùm
 etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudi-
 citiam cum eriperet militi tribunus militaris in exer-
 citu C. Marii, propinquus ejus imperatoris interfec-
 tus ab eo est, cui vim afferebat. facere enim probus
 adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit.
 Atque hunc ille vir summus scelere solutum peri-
 culo liberavit. Insidiatori verò, & latroni, quæ po-
 test afferri injusta nex? Quid comitatus nostri? quid
 gladii volunt? quos habere certè non liceret, si uti
 illis nullo pacto liceret. Est enim hæc, judices, non
 scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepi-
 mus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hau-
 simus, expressimus: ad quam non docti, sed facti; non
 instituti, sed imbuti sumus; ut si vita nostra in ali-
 quas insidias, si in vim, in tela aut latronum, aut ini-
 micorum incidisset, omnis honesta ratio esset expe-
 diendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se
 expectari jubent, cum ei, qui expectare velit, ante in-
 justa poena luenda sit, quam justa repetenda. Etsi per-
 sapienter, & quodammodò tacite dat ipsa lex potes-
 tatem defendèdi: quæ non modo hominem occidi, sed
 esse cum telo hominis occidendi causa vetat: ut cum
 causa, non telum quæreretur, qui sui defendendi causa
 telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse
 telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa
 judices: non enim dubito, quin probaturus sim vo-
 bis

bis defensionem meam, si id memineritis, quod obli-
 visci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.
 Sequitur illud quod à Milonis inimicis sapissimè di-
 citur, Cædem, qua P. Clodius occisus est, senatum
 judicasse contra rempubl. esse factam. Illam vero se-
 natus non sententiis suis solum, sed etiam studiis
 comprobavit. Quoties enim est illa causa à nobis acta
 in senatu? quibus assentionibus universi ordinis, quam
 nec tecitis, nec occultus? quando enim frequentissi-
 mo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inven-
 ti, qui Milonis causam non probarent? declarant
 hujus ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ con-
 ciones, quibus quotidie meam potentiam invidiosè
 criminabatur; cum diceret senatum non quod senti-
 ret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si
 potentia est appellanda potiùs, quam propter magna
 in rempubl. merita mediocris in bonis causis authori-
 tas, aut propter officiosos labores meos nonnulla
 apud bonos gratia; appelletur ita sanè dummodò
 ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam
 perditorum. Hanc verò quæstionem, & si non est ini-
 qua, numquam tamen senatus constituendam putavit.
 erant enim leges, erant quæstiones vel de cæde, vel
 de vi: nec tantum mœrorem, ac luctum senatui mors
 P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur.
 Cujus enim senatui de illo incesto stupro judicium
 decernendi potestas esset erepta, de ejus interitu quis
 potest credere senatum judicium novum constituen-
 dum putasse? Cur igitur incendium curiæ, oppugna-
 tionem ædium M. Lepidi cædem hanc ipsam, contra
 republicam senatus factam esse decrevit? quia nulla-
 vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives
 non contra rempubl. Non enim est ulla defensio contra

Nim unquam optanda, sed nonnumquam est necessaria: nisi verò aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Cajus, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiam si e republica, rempublicam tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum eadem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset contra rempublicam fecisse: sed cum inesset in re vis, & infidiæ, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus: decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodo extra ordinem quæreretur: divisa sententia est postulante nescio quo: nihil enim necesse est omnium flagitia proferre, sic reliqua auctoritas senatus, empta intercessione sublata est. At enim Cn. Pompejus rogatione sua, & de re, & de causa iudicavit: tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus fuit. quid ergo tulit? nempe ut quæreretur: quid porro quærendum est? factum ne sit? at constat, à quo? at patet. vidit etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suspici posse, quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur. cum videret nos fateri, neque quæri unquam iussisset, nec vobis tam salutarem hanc in iudicando litteram, quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompejus non modò nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret: nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profectò, quod sua sponte fecit, P. ne Clodio tribendum putet, an temporè? Domi suæ nobilissimus vir, senatus propugnator,

atque illis quidem temporibus penè patronus, avunculus hujus nostri judicis fortissimi viri Catonis, tribunus pleb. M. Drusus occisus est, nihil de ejus morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse à nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectatam esse mortem? num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certè nulla. quid ita? quia non alio facinore clari homines alio obscuri necantur. inter sit inter vitæ dignitatem summotum, atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem poenis teneatur, & legibus. nisi fortè magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum suorum sit interfectus. hoc enim sæpè ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posterii latrocinarentur. Itaque in eadem ista Appia viâ cum ornatissimum equitem Rom. M. Papirium occidisset, non tulit illud facinus puniendum, homo enim nobilis in suis monumentis equitem Rom. occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? quæ cruentata antea cæde honesti, atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis, & parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompejum interficiendum collocarat; extorta est confitenti sica de manibus, caruit foro postea Pompejus, caruit se-

natu caruit publico : janua se ac parietibus, non jure
 legum judiciorumque texit, num quæ rogatio lata?
 num quæ nova quæstio decreta est? atque si res, si vir,
 si tempus ullum dignum fuit, certè hæc in illa causa
 summa omnia fuerunt. insidiator erat in foro collo-
 catus, atque in vestibulo ipso senatus, ei viro autem
 mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civita-
 tis: eo porrò reip. tempore, quo si unus ille occidif-
 set, non hæc solum civitas, sed gentes omnes con-
 cidissent, nisi fortè, quia perfecta res non est, non
 fuit punienda, perinde quasi exitus rerum, non ho-
 minum consilia legibus vindicentur: minus dolen-
 dum fuit re non perfecta: sed puniendum certè nihi-
 lominus. Quoties ipse, judices, ex P. Clodii telis, & ex
 cruentis ejus manibus effugi? ex quibus si me non mea
 vel reip. fortuna servasset, quis tandem de interitu meo
 quæstionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui
 Africanum, Pompejum, nosmetipsos, cum P. Clodii
 conferre audeamus: tolerabilia fuerant illa, P. Clodii
 mortem equo animo nemo ferre potest: luget senatus
 mæret equester ordo, tota civitas confecta lenio est:
 squalent municipia: affliçantur coloniae; agri deni-
 que ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuet-
 tum civem desiderant. Non fuit ea causa, judices, non
 fuit cur sibi censeret Pompejus quæstionem feren-
 dam; sed homo sapiens, & alta quadam mente prædi-
 tus, multa vidit: fuisse sibi illum inimicum, familia-
 rem Milonem: in communi omnium lætitia, si etiam
 ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides re-
 conciliatæ gratiæ: multa etiam alia vidit, sed illud
 maximè, quamvis atrociter, ipse tulisset, vos ta-
 men fortiter judicaturos. Itaque delegit è florentissi-
 mis ordinibus ipsa lumina; neque verò, quod non-
 nul-

nulli dicantur, secrevit in iudiciis legendis amicos
 meos: neque enim hoc cogitavit vir iustissimus, ne-
 que in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiam
 si cupisset: non enim mea gratia familiaritatibus con-
 tinetur, quæ latè patere non possunt, propterea quod
 consuetudines victus non possunt esse cum multis:
 sed si quid possumus, ex eo possumus, quod respub.
 nos conjunxit cum multis; ex quibus ille cum opti-
 mos viros legeret, idque maxime ad fidem suam per-
 tinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos
 mei. Quod vero te Cn. Domiti, huic quæstioni præ-
 esse maxime voluit, nihil quæsit aliud, nisi iustitiam,
 gravitatem, humanitatem, fidem. tulit ut consularem
 necesse esset: credo, quod principum munus esse duce-
 bat, resistere, & levitati multitudinis, & perditorum te-
 meritati. ex consularibus te creavit potissimum. dederas
 enim, quam contemneres populares insanias, jam ab
 adolescentia documenta maxima. Quamobrem iudices;
 (ut aliquando ad causam crimenque veniamus) si
 neque omnis confessio facti est inusitata; neque de
 causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, à se-
 natu iudicatum est; & lator ipse legis, cum esset con-
 troversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse
 voluit: & electi iudices, & isti præpositus quæstioni,
 qui hæc iuste sapienterque disceptet: eliquum est, iu-
 dices, ut nihil iam aliud quærere debeatis, nisi uter
 utri insidias fecerit: quod quo facilius argumentis
 perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter
 expono, quæso diligenter attendite. P. Clodius cum
 statuisset omni scelere in prætura vexare remp. vi-
 deretque ita tracta esse comitia anno superiore,
 ut non multos menses præturam gerere posset: qui
 non

non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed, & L. Paulum collegam effugere vellet singulari virtute civem, & annum integrum ad dilacerandam remp. quaereret: subito reliquit annum suum, sequè in annum proximum transtulit, non religione aliqua sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praturam gerendam, hoc est, ad evertendam remp. plenum annum, atque integrum: occurrebat, mancam ac debilem praturam suam futuram consule Milone: eum porro summo consensu popul. Romani consulem fieri videbat: contulit se ad ejus competitores: sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitus illis gubernaret, tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret, convocabat tribus: se interponebat: coloniam novam, delectum perditissimorum scribebat civium: quantò ille plura miscebat, tantò hic magis in dies convalescebat. ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis popul. Rom. sæpè esse declaratum: palàm agere cœpit, & aperte dicere, occidendum Milonem. servos agrestes, & barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. res erat minimè obscura: etenim palàm dictabat; consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse: significavit hoc sæpè in senatu, dixit in concione. quin etiam Favonio fortissimo viro quarenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo: respondit, triduo illum, ad summum quatruiduo periturum. quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solenne, legitimum, necessarium, ante diem

XIII. Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium ad Flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret, atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quo ad senatus dimissus est, domum venit: calceos, & vestimenta mutavit: paulisper dum se uxor (ut fit) comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cum jam Clodius (si quidem eo die Romam venturus erat,) redire potuisset: obviam fit ei Clodius expeditus in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod numquam ferè: cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veretur in rheda penulatus vulgari magno impedimento, ac muliebri, & delicato ancillarum puero-rumque comitatu: fit obviam Clodio ante fundum ejus hora fere undecima, aut non multò secus. statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum: adversi rhedarium occidunt. cum autem hic de rheda, rejecta penula desiluisset, seque acri animo defenderet: illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis partim recurrere ad rhedam, ut à tergo Milonem adorirentur: partim, quod hunc jam interfectum putarent, cedere incipiunt ejus servos, qui post erant, ex quibus qui animo fideli in dominum erant, & præsentis fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, & domino succurrere prohibe-

rentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, & ita esse putarent: fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causa, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsente domino, quod suos quisque servos in talis re facere voluisset. Hæc, sicut expolui, ita gesta sunt, judices: insidiator superatus, vi victa vis, bello potius expressa virtute audacia est. Nihil dico quid respublica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni, nihil sanè id profit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unam rempubl. volque servaret. si id jure non posset, nihil habeo quod defendam: sin hoc & ratio doctis, & necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propullarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus qui in latrones inciderint, aut illorum tellis, aut vestris sententiis esse pereundum. quod si ita putasset, certè optabilis Miloni fuit dare jugulum P. Clodio non semel ab illo, neque tum primum petitum, quam jugulari à vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset. sin hoc nemo vestrum ita sentit; illud jam in judicium venit, non occisusne sit, quod fatemur, sed jure, an injuria, quod multis antea in causis jam quæsitum est. Insidias factas esse constat? & id est quod senatus, contra rempublicam factum esse judicavit: ab utro factæ sint, incertum est: de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita & senatus rem, non hominem notavit, & Pompejus de jure, non defacto quæstionem tulit. Numquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profectò nihil, si hic illi, ut

ne sit impunè: si ille huic, tum nos scelere solvamur. Quonam igitur pacto probari potest, infidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua docere magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Casianum, CUI BONO FUERIT, in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpè parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequeretur, non modò ut prætor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset: sed etiam ut his consiliis prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at coniventibus, certè sperasset se posse rempubl. eludere in illis suis cogitatis furoribus: cujus illi conatus, ut ille ratiocinabatur, nec, si cuperent, reprimere possent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur: & si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An verò iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas illæ leges (si leges nominandæ sunt, ac non faces urbis, & pestes reipubl.) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inustus. Exhibe quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te ajunt eripuisse è domo, & ex mediis armis, turbaque nocturna, tamquam Palladium, sustulisse, ut præclarum inde munus, atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me quidem illis oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. movet me quippè lumen curiæ. quid? tu me iratum Sexte putas tibi, cujus tu inimicissimus mul-

to crudelius etiam punitus es, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo, tu in publicum ejecisti: tu spoliatum imaginibus, exsequis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semiutulatum nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. quam rem etsi necessario fecisti, tamen quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certè non debeo. P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum motu proponi solitam esse videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet, possetque confringere. Eum Milonem esse cùm sentiret universus populus Rom. quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo republ. liberare? At non P. Clodio mortuo, usitatis jam rebus obnitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam: singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit, vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ sue perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui: quid si hæc, non dico, majora fuerunt in Clodio, quàm in Milone; sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem, ac materiam suæ gloriæ præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? ille erat ut odisset primum defensorem salutis meæ, deinde vaxatorem furoris, domitorem armorum suorum: postremo etiam acculatorem suum:

suum. reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. quo tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, & in homine injusto quàm etiam justum? Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat, hunc autem hæc eadem coarguant nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo. Quid ergo Judices? cum mærentibus vobis urbe cessi, non servos, non arma, non vim intentavit? quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi fuisset injusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat, & mihi, Judices, in causa, aut vestra mala, aut mea nec præclarissima, etiam judicium timendum fuit? servorum, & egentium civium, & facinorosorum armis meos cives meis consiliis periculisque servatos pro me objici nolui. vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium lumen, & ornamentum reipubl. penè interfici servorum manu, cum mihi adesset: qua inturba C. Vibienus senator vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est multatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sic illa, quàm à Catilina acceperat, conquievit? hæc intentata nobis est; huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompejo est: hæc istam Appiam viam monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad regiam penè confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius cum in judicium detrahi non posset vi oppressam civitatem teneret: quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? potuit ne, cum do-

num ac deos penates suos illo oppugnante defende-
 ret, jure se ulcisci? potuit ne, cive egregio, & vi-
 ro fortissimo P. Sextio collega suo vulnerato? Po-
 tuit ne, Fabricio viro optimo cum de reditu meo
 legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede factae
 potuit ne L. Cæciliii justissimi fortissimique præ-
 toris oppugnata domo? potuit ne illo die, cum est la-
 ta lex de me cum totius Italiæ concursus, quem mea
 salus concitarat facti illius gloriam libens agnovisset,
 ut etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam lau-
 dem pro sua vendicaret? Atqui erat id temporis
 clarissimus, & fortissimus consul inimicus Clodio,
 P. Lentulus ultor sceleris illius, propugnator sena-
 tus, defensor vestræ voluntatis, patronus illius pu-
 blici consensus, restitutor salutis meæ: septem præ-
 tores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defen-
 sores mei: Cn. Pompejus author, & dux mei redi-
 tus, illius hostis: cujus sententiam senatus omnis de
 salute mea gravissimam, & ornatissimam secutus est:
 qui populum Romanum cohortatus est: qui cum
 de me decretum Capuæ fecisset, ipse cunctæ Italiæ
 cupienti, & ejus fidem imploranti signum dedit, ut
 ad me restituendum Romam concurrerent. omnia
 tum denique in illum odia civium ardebant desiderio
 mei: quem qui tum interemisset, non de impunitate
 ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo con-
 tinuit, & P. Clodium ad judicium vis, ad vim nun-
 quam vocavit. Quid? privato Milone, & reo ad po-
 pulum accusante P. Clodio cum in Cn. Pompejum
 pro Milone dicentem impetus factus est, quæ tum
 non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi
 fuit? Nuper verò cum M. Antonius summam spem
 salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque
 adq:

adolescens nobilissimus reipubl. partem fortissimè
 suscepisset : atque illam belluam iudicii laqueos de-
 clinantem jam irretitam teneret : qui locus, quod tem-
 pus illud, dii immortales, fuit ? cum se ille fugiens
 in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit
 conficere illam pestem nulla sua invidia, Antonii
 verò maxima gloria ? Quid ? comitiis in campo quo-
 ties potestas fuit ? cum ille vi in septa irruisset, gladios
 distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde su-
 bito vultu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim,
 vos, & omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti vir-
 tute sua liberet ? Quem igitur cum omnium gratia
 noluit, hunc voluit cum aliquorum querela ? quem
 jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non
 est ausus, hunc injuria, iniquo loco, alieno tempo-
 re, periculo capitis non dubitavit occidere ? præfer-
 tim, iudices, cum honoris amplissimi contentio, &
 dies comitorum subesset : quo quidem tempore (scio
 enim quam timida sit ambitio, quantaque, & quam
 sollicita cupiditas consulatus) omnia non modò quæ
 reprehendi palam, sed etiam quæ obscurè cogitari
 possunt, timemus : rumorem, fabulam fictam, falsam
 perhorrescimus : ora omnium, atque oculos intue-
 mur. nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam
 aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos,
 sensusque civium, qui non modò improbitati iras-
 cuntur candidatorum, sed etiam in rectè factis sæpè
 fastidiunt. Hunc diem igitur campi speratum, atque
 exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus
 scelus, & facinus præferens, & confitens, ad
 illa augusta centuriarum auspicia veniebat ? quam
 hoc non credibile in hoc ? quam idem in Clo-
 dio non dubitandum, qui se, interfecto Milo-

ne, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Judices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? in utro igitur hæc fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti, aut præclari, aut certè necessarii? an in Clodio, qui ita judicia por-
 namque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? te Q. Petilli, appello optimum, & fortissimum civem: te M. Cato testor: quos mihi divina quædam fors dedit Judices: vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse, & audistis vivo Clodio, periturum Milonem triduo: post diem tertium gesta res est, quam dixerat, cum ille non dubitaret aperire quid cogitaret, vos potestis dubitare quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit, dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat: vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die: itaque anteveritis at quo die? quo, ut antè dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitarum facinus approperearet, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi: Miloni nulla facultas manendi, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milone suspicari quidem potuit? Primum quæro, quæ scire potuerit? quod vos idem in Clodio quærere non potestis. ut enim neminem alium, nisi T. Patinam familiarissimum suum rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii à dictatore Milone prodi flammam necesse esse: sed erant permulti alii, ex
 qui

quibus id facillime scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? quaesierit sanè. Videte, quid vobis largiar, servum etiam, ut Arrius meus amicus dixit corruerit. Legite testimonia testium vestrorum: dixit C. Casinius, cognomento Schola, Interamnis familiaris meus, & idem comes P. Clodii, cujus jam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamniæ fuerat & Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse: sed subito ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repente constituisse proficisci, dixit hoc comes item P. Clodii C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primum certè liberatur Milo non eo consilio profectus esse, ut insinuaretur in via Clodio: quippe qui ei hoc obvius futurus omninò non erat, deinde (non enim video, cur non meum agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda qui dicerent, Milonis manu eadem esse factam, consilio vero majoris alicujus, videlicet me latronem, ac ficarium abjecti homines, & perditii describebant. Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eod die Romam, nisi de Cyro auditum esset, rediturum fuisse. Respiravi: liberatus sum: non vereor ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc persequar cetera. nam occurrit illud: ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus. siquidem exiturus ad eadæm è villa non fuisset. video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens, reliquerat morientem? unà sui, testamentum simul ob-

signavi cum Clodio : testamentum autem palam fecerat, & illum hæredem, & me scripserat. quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, cum mortuum postridie hora decima ei nuntiabatur? Age, si ita factum : quæ causa cur Romam properaret? cum in noctem se conjiceret? quid afferebat festinationem? quod hæres erat? primum erat nihil, cur properato opus esset : deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset; amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit : sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum, atque expectandum fuit noctu, invidioso, & pleno latronum in loco occidisset, nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum etiam confitentem volunt. Sustinisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator, & receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem : deinde ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe Aricia rediens divertit Clodius ad Albanum. quod nisi sciret illum Milo Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, eum etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum. cur neque ante occurrit, ne in villa recideret; nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, Judices, Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis fuisse : odium illius in hunc acerbissimum in illum hujus nullum : consuetudinem

nem illius perpetuam in vi inferenda, hujus tantum in repellenda: mortem ab illo denuntiata[m] palam Miloni, & prædicatam nihil umquam auditum ex Milone: profectio[n]is hujus diem illi notum, reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium, illius etiam potius alienum: hunc præ se tulisset illo die Roma exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: huic si insidiaretur nocte prope urbem expectandum: illi etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id verò, Judices, etiam dubitandum, & diutius cogitandum est? ante fundum Clodii: quo in fundo, propter insanas illas substructiones facile mille hominum versabantur valentium adversari. Atqui excelso loco superiorem se fore putabat Milo, & ob eam causam eum locum ad pugnam potissimum delegerat. an in eo loco potius expectandum ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitabat? Res loquitur, Judices, ipsa: quæ semper valet plurimum. si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis: tamen apparet, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda penulatus, una sederet uxor. quid horum impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum penula irretitus, rheda impeditus, uxore penè constrictus esset. Videte nunc illum primum egredientem è villa subitò: cur vesperi? necesse est tarde? quæ convenit, præsertim id temporis? Divertit in villam Pompeii. Pompejum ut videret? sciebat in Alsiensi esse procul inde. vil-

Iam ut perspiceret ? millies in ea fuerat, quid ergo erat moræ, & tergiversationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age, nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore, tum sine ea: numquam non in rheda, tum in equo: comites Græculi quocumque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat. & ancillarum greges ille, qui semper secus scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum à viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator à latrone, non numquam etiam latro à viatore occiditur: quia quanquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros, nec verò sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus. semper ille, & quantum interesset. P. Clodij se petire, & quanto illi odio esset, & quantum ille auderet. cogitabat quam obrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam, & penè addictam sciebat, numquam in periculum sine præsidio, & sine custodia procedebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque communem: qui sæpè spoliantem iam, & exultantem evertit, & perculit ab abiecto, adde infirmitiam præsi, poti, osecitantis ducis: qui cum à tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos ira, vitamque domini desperantes cum incidisset, hæsit in iis pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet ne indicaretur, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogèrentur, occisum esse à ser-

vis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid
 opus est tortore? quid quæris? occiderit ne? occidit.
 jure, an injuria? nihil ad tortorem. facti enim in equ-
 leo quæstio est juris in judicio, quod igitur in causa
 querendum est, id agamus: hoc quod tormentis in-
 venire vis, id fatemur. Manu verò cur miserit. si id
 potius quæris, quam cur parum amplius affecerit præ-
 miis: nescis inimici factum reprehendere. dixit enim
 hic idem, qui omnia semper constanter, & fortiter,
 M. Cato: dixitque in turbulenta concione, quæ tamen
 hujus autoritate placata est: non liberate solum; sed
 etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domi-
 ni caput defendissent. quod enim præmium satis
 magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fideli-
 bus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non
 tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine,
 & vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oeu-
 losque satiabit, quos nisi manumississet, tormentis
 etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores
 sceleris, defensores necis? Hic verò nihil habet in
 his malis quod minus molestè ferat, quam etiam si
 quid ipsi accidat: esse tamen illis meritum præmium
 persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ
 sunt habitæ nunc in atrio Libertatis, quibusnam de ser-
 vis? rogas? de P. Clodii. quis eos postulavit? Ap-
 pius. quis produxit? Appius. unde? ab Appio. Dii bo-
 ni quid potest agi serverius? de servis nulla quæstio est
 in dominum, nisi de incestu ut sit in Clodium: proxime
 ad deos accessit Clodius, propius quantum. cum ad ip-
 sos penetrarat: cujus de morte, tamquam de carimo-
 niis violatis quæritur. Sed tamen majores nostri in do-
 minum de servo quæri noluerunt, non quia non posset
 verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, &

domini morte ipsa tristius in reum de servis accusatoris cum quæritur, verum inveniri potest? Age verò quæ erat aut qualis quæstio? heus ubi Ruscio, ubi Casca? Clodius infidias fecit Miloni? fecit: certa crux, nullas fecit: sperata libertas, quid hac quæstione certius? subito arrepti in quæstionem, tamen separantur à ceteris, & in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit, hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt, quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius? Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot, tam claris argumentis: signisque luceat, pura mente, atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia examinatum Romam revertisse: recordamini per deos immortales, quæ fuerit celeritas reditus ejus? qui ingressus in forum ardente curia? quæ magnitudo animi? qui vultus? quæ oratio? Neque verò se populo solum, sed etiam senatui tradidit: neque senatui modo, sed etiam publicis præfidiis, & armis: neque is tantum, verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam omnem Italiæ pubem, cuncta populi Romæ arma commiserat, cui se numquam profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret, præsertim omnia audienti magna metuenti, multa suspicanti, non nulla credenti. Magna vis est conscientiæ, judices, & magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint: & poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa, causa Milonis semper à senatu probata est: videbant enim sapientissimi homines, facti ratione, præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò obliti estis, judices, recenti illo nuntio necis Clodianæ, non modò inimicorū Milonis ser-

mones, & opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato, ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum: arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patria careret, cum sanguine inimici expleffet odium suum: sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin cum suo periculo salutem reip. attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet. miseros interdum cives optimè de republica meritos: in quibus homines non modo res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt: quæ certè vera extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honestè vereque defendere. Quid, quæ postea sunt in eum congesta? quæ quamvis etiam mediocrium delictorum conscientiam perculissent, ut sustinuit, dii immortales! Sustinuit? imò verò ut contempsit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir: negligere potuisset scutorum, gladiatorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur: nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus: arma in villam Otriculanam devecta Tiberi: domus in clivo Capitolino scutis referta: plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solùm, sed penè credita: nec ante repudiata sunt, quam quæ sita. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn.

Pompeii: sed dicam ut sentio, Judices, nimis multa audire coguntur: neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est respublica, quin etiam audiendus sit Popa Licinius nescio quis de circo maximo servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse, de interficiendo Cn. Pompejo conjurasse: deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompejo in hortos nuntiavit, arcessor in primis, de amicorum sententia rem defert ad senatum. non poteram in illius mei patriæque custodis tanta suspicione non metu exanimari: sed mirabat tamen credi Popæ, ebriosorum confessionem servorum, audiri vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris putari. Verum etiam, ut intelligo, cavebat magis Pompejus, quam timebat, non ea solùm quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris clarissimi, & fortissimi viri per multas noctis horas nunciabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat: tamen audiebatur. non poteram Cn. Pompejum præstantissima virtute civem timidum suspicari: diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis, & civis, & viri fidem non faciebat, nisi, eo tacente, res ipsa loqueretur. omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt. Quod si tamen metuitur, etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timeamus, sed tuas Cn. Pompei (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas inquam suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefariè, aut nunc cogitare, aut moliri

aliquando aliquid putas: si Italiae delectus, ut non-
 nulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capi-
 tolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta ju-
 ventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra
 Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc
 unum instituta, parata, intentâ sunt, magna in hoc cer-
 tē vis, & incredibilis animus, & non unius viri vires,
 atque opes indicantur, siquidem in hunc unum, &
 præstantissimus dux electus, & tota respublica armata
 est. sed quis non intelligit, omnes tibi reipubl. partes
 ægras, & labantes, ut eas his armis sanares, & confir-
 mares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus es-
 set, probasset profectò tibi ipsi, neminem unquam
 hominem homini cariorem fuisse, quàm te sibi: nul-
 lum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse:
 cum illa ipsa teterrima peste sæpissimè pro tua glo-
 ria contendisse: tribunatum suum, ad salutem meam,
 quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis governa-
 tum: se à te postea defensum in periculo capitis,
 adjutum in petitione præturæ, duos se habere sem-
 per amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo.
 quæ si non probaret, si tibi ita penitus insedisset ista
 suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Ita-
 lia à delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nun-
 quam esset conquietura: nã iste haud dubitans ces-
 sisset patria, is, qui ita natus est, & ita consuevit te
 Magne tamen attestaretur: quod nunc etiam facit. Vi-
 de quàm sit varia vitæ, commutabilisque ratio, quàm
 vaga, volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in
 amicis, quam ad tempus aptæ simulationes, quan-
 tæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timidi-
 tates, erit, erit illud profectò tempus, & illucesces
 aliquando ille dies cum tu salutaribus, ut spero, re-
 bus

bus tuis , sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis , qui quam crebrò accidat , experti debemus scire & amicissimi benevolentiam , & gravissimi hominis fidem , & unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat , Cn. Pompejum juris publici , moris majorum , rei denique publicæ peritissimum , cum senatus ei commisserit , ut videret ne quid reipubl. detrimenti caperet , quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt , etiam nullis armis datis : hunc exercitu , hunc delectu dato , iudicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis , qui vel iudicia ipsa tolleret ? satis iudicatum est à Pompejo , falso ista conferri in Milonem , qui legem tulit : qua ut ego sentio , Milonem absolvi oporteret ; ut omnes confitentur , liceret. Quod vero in illo loco , atque in illis publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet , satis declarat se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum , quam cogere ut vos eum condemnetis , in quem animadvertere ipse & more majorum , & suo jure posset ?) sed præsidio esse : ut intelligatis , contra hesternam concionem illam licere vobis , quod sentiat liberè iudicare. Nec verò me , Iudices , Clodianum crimen movet : nec tam sum demens , tamque vestri sensus ignarus , atque expertus , ut nesciam quid de morte Clodii sentiat , de qua si jam nollem ita diluere crimen , ut dilui , tamen impunè Miloni palam clamare , atque mentiri gloriòse liceret : Occidi , occidi , non Sp. Melium , qui annona levanda , jacturisque rei familiaris , quia nimis amplecti plebem putabatur , in suspicionem incidit regni appetendi : non Tiberium Gracchum , cui col-

legæ magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria: sed eum (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefarium adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ fæminæ comprehenderunt: eum, cujus supplicio senatus solennes religiones expiandas sæpè censuit: eum quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse: eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbes, ac vitæ civium conservatorem indicabant, servorum armis exterminavit: eum qui regna dedit, ademit, orbem terrarum quibuscum voluit, partitus est: eum, qui pluribus cædibus in foro factis singulari virtute, & gloria civem domum vi, & armis compulit: eum, cui nihil unquam nefas fuit, nec in facinore, nec in libidine: eum, qui ædem Nympharum incendit, ut memoriam publicæ recensiois tabulis publicis impressam extingueret: eum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini: qui non calumnia litium, non injustis vindiciis, ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat) sed hunc Cn. Pompejum virum fortissimum, atque optimum civem, judicem nostrum pellere possessionibus armis, castrisque conatus est: qui cum architectis, & decempedis villas multorum, hortosque peragrabat: qui Janiculo, & Alpi-bus spem possessionum terminabat suarum: qui cum ab equite Rom. splendidissimo, & forti viro T. Pacuvio non impetrasset, ut insulam in lacu pretio venderet, repente litribus in eam insulam

materiam, calcem, cæmenta, atque arma convexit dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium extruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro dii immortales? (quid enim de muliercula Sanctia? quid de adolescente Apronio dico? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum. Quam invidia huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem hominem mihi conjunctum fidelissima gratia, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta; ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu, & lumine. Quamquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur: eth æquabiliter in rempublicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, & percalluerat civitatis incredibilis patientia: quæ verò aderant jam, & impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre imperium, si id ille nactus esset? Omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas (vota enim feceratis, ut in eos se potius mitteret, quàm in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias) à liberis dico, à liberis medius fidius, à conjugibus vestris nunquam ille effrænatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent, quæ nota omnibus, quæ tenentur: servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam remp. resque privatas omnium possideret? Quamobrem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, Adeste, quæso, atque audite, cives:

P. Clodium interfecti, ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis Judiciis tranare poteramus, hoc ferro, & hac dextera à cervicibus vestris repuli: per me unum effectum est: ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: enim vero timendum quonam modo id factum ferret civitas. nunc enim quis est qui non probeat? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annum plurimum reipubl. profuisse, maxima lætitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, & dicat, & sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani, quanta fuerint gaudia judicare: multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias atas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit læticiam, nec tantam. Mandate hoc memoriæ Judices. Spero multa vos liberosque vestros in republica bona esse vituros, in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil horum vos vituros fuisse. in spem maximam, & quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc summo viro consule, concussa hominum licentia, cupiditatibus fractis legibus, & Judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Numquis igitur est tam demens, qui hoc P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ tenetis privata, atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimiciarum mearum inflammatus libentius hæc in illum evomere videar, quam verius. etenim etsi præcipuum esse debebat; tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio penè æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quan-

tum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite Iudices, nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii, fingite animis: liberæ enim sunt cogitationes nostræ: & quæ volunt, sic intuentur, ut ea cerimus, quæ videmus: fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ, si possim efficere, ut Milonem absoluat: sed ita si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimulistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? quid? si ipse Cn. Pompejus, qui ea virtute, ac sapientia est, ut ea protuerit semper, quæ nemo præter illum, si is, inquam potuisset, ut quæstionem de morte P. Clodii ferre, sic ipsum ab inferis excitare: utrum putatis facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempubl. non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis: & de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex numquam esset. hujus ergo interfector non esset etiam confitendo ab iis impetraturus, ne pœnam timeret, quos liberavisset? Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatem, & religionem, & memoriam consecrantur. vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed ad supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, & magno animo, & libenter, se fecisse libertatis omnium causa: quod certè ei non confitendum modò fuisset, verum etiam prædicandum. Etenim si id non negat, ex quo

quo nihil petit, nisi ut ignoscatur: dubitaret id fatē-
 ri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi
 verò gratus putat esse vobis, sui se capitis, quam
 vestri ordinis defensorem fuisse, cum præsertim in ea
 confessione, si gratus esse velletis, honores asseque-
 retur amplissimos. si factum vobis non probaretur
 (quamquam qui poterat salus sua cuique non proba-
 ri?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus
 grata cecidisset, magno animo, constantique cede-
 ret ex ingrata civitate. nam quid esset ingratus, quam
 latari ceteros, lugere eum solum, propter quem
 ceteri latarentur? Quamquam hoc animo semper
 omnes fuimus in patriæ proditoribus opprimendis,
 ut quoniam nostra futura esset gloria, periculum
 quoque, & invidiam nostram putaremus. nam quæ
 mihi contribuenda laus esset ipsi, cum tantum in con-
 sulatu meo pro vobis, ac liberis vestris ausus essem,
 si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus
 meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceler-
 ratum, ac perniciosum civem occidere non aude-
 ret, si periculum non timeret? Proposita invidia,
 morte, pœna, qui nihilo segnus temp. defendit, is
 vir verè putandus est. Populi gratus est, præmiis affi-
 cere benemeritos de repub. cives: viri fortis, ne suppli-
 ciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quam-
 obrem uteretur eadem confessione T. Annius qua Aha-
 la, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nos me-
 t ipsi, & si grata respub. esset lætaretur: si ingrata, tamen
 in gravi fortuna conscientia sua niteretur. Sed hu-
 jus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Rom.
 & vestra felicitas, & dii immortales sibi deberi
 putant. Nec verò quisquam aliter arbitrari po-
 test, nisi qui nullam vim coelestem existimat, nu-

menve divinum: quem neque imperii vestri magnitu-
 do, neque sol ille, nec cæli, & signorum motus, nec
 vicissitudines rerum, atque ordines movent, neque
 id quod maximum est, majorum sapientia: qui sacra,
 qui carimonias, qui auspicia & ipsi sanctissimè co-
 sulerunt, & nobis suis posteris prodiderunt. Est, est
 profecto illa vis: neque in his corporibus, atque in
 hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat, &
 sentiat, & non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro
 motu. nisi fortè idcirco esse non putant, quia non ap-
 paret, nec cernitur: perinde quasi nostram ipsam men-
 tem, qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agi-
 mus, ac dicimus, videre, aut plane qualis, aut ubi sit,
 sentire possumus. Ea vis, ea est igitur, quæ sæpe incre-
 dibiles huic urbi felicitates, atque opes attulit: quæ il-
 lam perniciem extinxit, ac sustulit: cui primum men-
 tem injecit, ut vi irritare, ferroque laceßere fortissi-
 mum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vi-
 cisset, habiturus esset impunitatem, & licentiam sem-
 piternam. Non est humano consilio, ne mediocri qui-
 dem, Judices, deorum immortalium curâ res illa per-
 fecta: religiones, mehercule, ipsæ aræque, cum illam
 belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, &
 jus in illo suum retinuisse. vos enim Albani tumu-
 li, atque luci, vos inquam imploro, atque obtes-
 tor, vosque Albanorum obrutæ aræ sacrorum populi
 Rom. sociæ, & æquales, quas ille præceps amentia, cæ-
 sis, prostratisque sanctissimis lucis, substructionum
 insanis molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ
 religiones vigerunt, vestra vis valuit, quam ille
 omni scelere polluerat: tuque ex tuo edito mon-
 te Latialis sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemo-
 ra, finesque sæpè omni nefario stupro, & sceler-

se macularat, aliquando ad eum puniendum oculos
 aperuisti: vobis illæ, vobis vestro in conspectu seræ,
 sed iustæ tamen, & debitæ pœnæ solutæ sunt. nisi forte
 hoc etiam casu factum esse dicimus, ut ante ipsum
 sacrarium Bonæ deæ, quod est in fundo T. Sextii Gal-
 li in primis honesti, & ornati adolescentis ante ipsam,
 iaquam, Bonam deam, cum prælium commisisset,
 primum illud vulnus acciperit, quo terribissimam mor-
 tem obiret: ut non absolutus iudicio illo nefario vi-
 deretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus.
 Nec verò non eadem ira deorum hanc ejus satellibus
 iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu, sine
 ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, si-
 ne funere oblitus cruore, & luto, spoliatus illius supre-
 mi diei celebritate, quam concedere etiam inimici so-
 lent, ambureretur, etiam abjectus. non fuisse credo,
 fas clarissimorum virorum formas illi terribissimo par-
 ricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco po-
 tius mortem ejus lacerari, quam in quo vita esset dam-
 nata. Dura mihi mediis fidiis jam fortuna populi
 Rom. & crudelis videbatur, quæ tot annos illum in
 hanc rempub. insultare videret, & pateretur, polluerat
 stupro sanctissimas religiones: senatus gravissima de-
 creta perfregerat: pecunia se palam à iudicibus rede-
 merat: vexarat in tribunatu senatum omnium ordi-
 num consensu, pro salute reip. gesta resciderat: me
 patria expulerat: bona diripuerat: domum incenderat:
 liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompejo ne-
 farium bellum indixerat: magistratuum privatorum-
 que cædes effecerat: domum mei fratris incenderat:
 vastarat Etruriam: multos sedibus ac fortunis ejece-
 rat, instabat, urgebat: capere ejus amentiam civi-
 tas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incide-

bantur jam domi leges, quæ nos nostris servis addi-
 cerent: nihil erat cujusquam, quod quidem ille ada-
 masset, quod non hoc anno suam fore putaret: obs-
 tabat ejus cogitationibus nemo præter illum Milo-
 nem, ipsum, qui poterat obstare, & Cn. Pompejum
 novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur:
 Cæsaris potentiam, suam potentiam esse dicebat:
 honorum animos, etiam in meo casu contempserat:
 Milo unus urgebat, Hic dii immortales, ut supra di-
 xī, mentem dederunt illi perditō, ac furioso, ut huic
 faceret insidias. aliter perire pestis illa non potuit,
 nunquam illum republ. suo jure esset ulta. Senatus,
 credo, prætorem eum circumscripsisset, nec cum sole-
 bat quidem id facere in privato eodem hoc, aliquid
 profecerat. An consules in prætore coercendo fortes
 fuissent? primùm, Milone occiso, habuisset suos con-
 sules, deinde quis in eo prætore consul fortis esset,
 per quem tribunum virum consularem crudelissimè
 necatum esse meminisset? omnia possideret, teneret:
 lege nova, quæ est inventa apud eum cum reliquis le-
 gibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecis-
 set, postremò nisi eum dii immortales in eam men-
 tem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum
 virum conaretur occidere, hodie rempub. nullam ha-
 beretis. An ille prætor, ille verò consul. si modò hæc
 templa, atque ipsa moenia stare, eo vivo, tamdiu, &
 consulatum ejus expectare potuissent, ille denique
 vivus, mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis sa-
 tellitibus Sext. Clodio duce, curiam incenderit? quo
 quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidi-
 mus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, con-
 siliū publici, caput urbis, aram sociorum, portum
 omnium gentium, sedem ab universo pop. Rom. con-
 ces-

cessam uni ordini, inflammari, excindi, funestari, neque id fieri à multitudine imperita (quamquam esset miseram id ipsum) sed ab uno: qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? In curiam potissimum abjecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. & sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia? Ecquando ab eo spirante forum potuisset defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitare eum, si potestis ab inferis: frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi verò sustinueritis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Cædi vidistis populum Rom. concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Coelius tribunus plebis vir fortissimus, & in suscepta causa firmissimus, & honorum voluntati, & authoritati senatus deditus, & in hac Milonis sive invidia, sive fortuna, singulari, divina, & incredibile fide. Sed jam satis multa de causa, extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat? nisi ut orem, obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat: ego autem repugnante hoc, & imploro, & exposco. nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam aspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem, ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere, atque haud scio, an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoriiis pugnis, & in infimi generis hominum conditione, atque fortuna timidos, & supplices, & ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes, & animosos, & se acriter ipsi morti offerentes servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non re-

quirant, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, ex animant, & interimunt hæ voces Milonis quas audio assidue, & quibus interitum quotidie. Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbis præclara mihi que patria carissima, quoquo modo merita de me erit: tranquilla rep. cives mei (quoniam mihi cum illis non licet) sine me ipsi, sed per me tamen perfruantur: ego cedam, atque abibo. si mihi republica bona frui non licuerit, at carebo mala: & quamprimum tetigero bene moratam, & liberam civitatem, in ea conquietam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ò spes fallaces! ò cogitationes inanes meæ! ego cum tribunus pleb. rep. oppressa me senatui dedissem, quem extinctum acceperam: equitibus Rom. quorum vires erant debiles: bonis viris qui omnium auctoritatem Clodianis armis abjecerant: mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego cum te (mecum enim sapissimè loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tuas M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox, & defensio? mihi ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec verò hæc, Judices, ut ego nunc, fiens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis, negat enim se, negat ingratis civibus fecisse quæ fecit: timidus, & omnia circumspicientibus pericula non negat. plebem, & infirmam multitudinem quæ P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita vestra, se fecisse commemorat, ut non modò virtute fle-

feret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet ne, cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in temp. singularibus. tenatus erga se benevolentiam temporibus his ipsi saepe esse perspectam: vestras vero, & vestrorum ordinum occurrationes, studia, sermones quemcumque cursum fortuna dederit, secum se ablatum esse dicit. Meminit etiam sibi vocem praëconis modò defuisse, quam minimè desiderarit: populi verò cunctis suffragiis; quod unum cupierit se consulem declaratum, nunc denique si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstat. Ad dit hæc, quæ certè vera sunt, fortes & sapientes viros non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa rectè facta: se nihil in vita, nisi præclarissimè fecisse: siquidem nil sit præstabilius viro, quam periculis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res honori fuerit à suis civibus: nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint: sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium gloriam: esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoria consolaretur: quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cælum videantur ascendere. De me inquit, semper populus Rôm. semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. quin hoc tempore ipso, cum omnes suis inimicis faces invidiæ meæ subjiciantur, tamen omni hominum cœtu gratiis agendis, & gratulationibus habendis, & omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos, & actos institutos dies. centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii,

dii, & opinor, ultra quam fines imperii populi Rom. sunt, non solum fama jam de illo, sed etiam lœtitia peragravit. Quamobrem ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris & jam versatur, & semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpè his absentibus: sed iisdem audientibus, hæc ego tecum Milo. Te quidem quòd isto animo es satis laudare non possum: sed quo est illa magis divina virtus, eo majore à te dolore divellor. Nec verò si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, à quibus tantum vulnus accepero: non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi: non male aliquando de me meriti, sed semper optimè. Nullum umquam, Judices, mihi tantum dolorem inuretis (& si quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis, quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis: cur non id meo capite potius luitur, quàm Milonis? Præclare enim vixero, si quid mihi accederit priùs, quàm hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, ò T. Anni, nullum à me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentiam pro te appetivi: ego meum sæpè corpus, & vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjecti: bona, fortunas meas, ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, depono. Quid jam restat? quid habeo, quod dicam, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcumque erit tua, dicam meam? Non recusò, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra benefi-

cia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse jubeatis. His lacrymis non movetur Milo: est quodam incredibili animi sepius: exilium ibi esse putat ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic ea mente, qua natus est. quid vos Judices? quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum ejicietis? & erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis: vos in viri, & in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, & huic judicio præsentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? ejicietur? O me miserum! ò infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? Quid tibi Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in qua causa non potuisse? quæ est grata gentibus, à quibus non potuisse? ab iis qui maximè P. Clodii morte acquirerunt. quo deprecante? me. Quodnam concepisti tantum scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, Judices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? omnes in me, meosque redundant ex illo fonte dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut inspectante me expellerentur ii, per quos essem restitutus? Noli te, obsecro vos pati, mihi acerbiorum reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum

Iam putare me restitutum esse, si distrahor ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tua patria dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) ut P. Clodius non modo viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset, antequam hoc spectaculum viderem. O dii immortales, fortem, & à vobis, Judices, conservandum virum. Minimè, inquit, immò verò pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus usquam nisi in patria morietur? aut si fortè pro patria, hujus vos animi monimenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulchrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum à vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit: hanc ingratham, si eiecerit: miseram, si amiserit. Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum, & hic se lacrymis defendi vetat. vos oro, obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem (mihi credite) is maxime probabit, qui in iudiciis legendis optimum, & sapientissimum quemque legit.

PRO M. MARCELLO.

ORATIO.

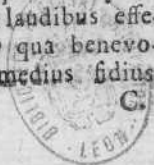
Duturni silentii P. C. quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundia, finem hodiernus dies attulit, idemque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim man-

suc-

suetudinem, tam inusitatam, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam, ac pene divinam tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis P. C. reique publicæ reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem, & auctoritatem, & vobis, & reipubl. conservatam, ac restitutam puto. Dolebam enim, P. C. ac vehementer angebar, cum viderem virum talem, qui in eadem causa, in qua ego, fuisset, non in eadem esse fortunæ: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in vestro veteri curriculo, illo æmulo, atque imitatore studiorum, ac laborum meorum, quasi quodam socio à me, & comite distracto. Ergo & mihi meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, & his omnibus, ad bene de omni republica sperandum quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, & maxime in me ipso, sed paulò ante in omnibus, cum M. Marcellum senatui populoque Romano, & reipublicæ concessisti, commemoratis præsertim etiam offensio- nibus, te auctoritatem hujus ordinis dignitatemque reipublicæ tuis, vel doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis antea vitæ hodierno die maximum cœpit, cum summo consensu senatus, tum præterea judicio tuo gravissimo, & maximo. ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria. Est verè fortunatus ille cujus ex salute non minor pene ad omnes, quam ad illum ventura sit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem meritò, atque optimo jure contigit: quis enim est illo, aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia,

aut ullo genere laudis præstantior? Nullius tantum est flumen ingenii, nulla dicendi, aut scribendi tantavis, tantaque copia, quæ non dicam exornare, sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit: tamen hoc affirmo, & hoc pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem quàm eam, quam hodierno die consecutus es. Soleo sæpè ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus: omne nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec similitudine bellorum posse conferri. nec verò disjunctissimas terras citius, cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm tuis non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens, aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum militibus, ne propria sint imperatorum. & certè in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multum juvant. maximam vero partem quasi suo jure Fortuna sibi vindicat, & quidquid est prosperè gestum, id pendè omne ducit suum. At verò, hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paulò antè adeptus, socium habes neminem: totum hoc quantumcumque est, quod certè maximum est, totum est, inquam, tuum. nihil sibi ex ista laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina Fortuna in istius se societatem

gloriæ non offert: tibi cedit: tuam esse totam, & propriam fatetur? numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudinem innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea vicisti, quæ & naturam, & conditionem ut vinci possent, habebant. nulla est enim tanta vis, tanta copia, quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangique possit: verum animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare adversarium nobilitare, iugeno, virtute præstantem non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem: hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur, illæ quidem non solum nostris, sed penè omnium gentium litteris, atque linguis, neque ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore militum videntur, & tubarum sono: at verò cum aliquid clementer, mansuete, justè, moderate, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, & in victoria, quæ natura insolens, & superba est, audimus, aut legimus, quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpè, quos nunquam vidimus, diligamus? Te verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem, sensusque, & eos cernimus, ut quidquid belli fortuna reliquum reipubl. fecerit, id esse salvum bellis, quibus laudibus effereamus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? parietes medius fidius.

C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, & suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, & commemorabili pietate, ac virtute præditi lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria effodit. quibus tu etiam mortuus, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, penè ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis, & innumerabilibus gratulationibus jure antepones. hæc enim res unius est propria Cæsaris: ceteræ duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multò magnoque comitatu: hujus autem rei tu idem es, & dux, & comes: quæ quidem tanta est, ut trophæis, monumentisque tuis nulla unquam allatura sit finem ætas. nihil enim est opere, aut manu factum, quod aliquando non conficiat, & consumat vetustas: at verò hæc tua justitia, & lenitas animi florescet quotidie magis, ita ut quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium jam antè æquitate, & misericordia viceras: hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, non perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti. nam cum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus. rectè igitur unus invictus es, à quo etiam ipsius victoriæ conditio visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, P. C. quàm late pateat, attendite: omnes enim, qui ad illa arma

facto sumus nescio quo reipub. misero, funestoque compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, à scelere certe liberati sumus. nam cum M. Marcel- lum deprecantibus vobis, reipubl. conservavit, me- met mihi, & item reipubl. nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, & sibi ipsis, & patriæ reddidit. quo- rum & frequentiam, & dignitatem hoc ipso in con- sensu videtis, non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, à plerisque ignoratione potius, & falso, at- que inani metui, quam cupiditate, aut crudelitate ci- vile bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace agendam, audiendumque esse putavi; semperque dolui, non modo pacem sed orationem etiam civium pacem efflagitantium repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma ci- vilia; semperque mea consilia pacis, & togæ sociæ, non belli, atque armorum fuerunt. hominem sum secutus privato officio, non publico: tantumque apud me gra- ti animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens, & sciens tan- quam ad interitum ruerem voluntarium. Quod qui- dem meum consilium minimè obscurum fuit: nam & in hoc ordine, integra re, multa de pace dixi, & in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sen- si. Ex quo nemo erit tam injustus rerum æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cum pacis authores conservandos statim censuerit; cætetis fuerit iratior. Atque id minus mirum videretur fortasse tam, cum esset incertus exitus, & anceps fortuna belli; qui verò victor, pacis authores dili- git, is profecto declarat, maluisse se non dimica- re, quàm vincere. Atque hujus quidem rei M. Mar- tello sum testis. nostri enim sensus, ut in pace sem-

per, sic tum etiam in bello congruebant. quoties ergo cum, & quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriae ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse, non enim jam causæ sunt inter se sed victoriae comparandæ. Vidimus tuam victoriam præliorum exitu terminatam: gladium vagina vacuum in urbe non vidimus: quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriae, ut dubitare debeat nemo quin multos, si fieri posset, C. Cæsar ab inferis excitaret: quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis, nihil amplius edicam, quam id, quod omnes verebatur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si poenas à populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum, & tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando omnem spem salutis ad clementiam victoris, & sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, & fruiere cum fortuna, & gloria, tum etiam natura, & moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus, jucunditasque sapienti; cetera cum tua recordabere, etsi persapè virtuti tamen plerumque felicitati tuæ congratulabere: de nobis, quos in republ. tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis: quæ non modo summa bona, sed ni-

mirum audebo vel loia dicere. tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi, & consilii dignitas, ut hæc a virtute donata, cetera a fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præferim, aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stulta fortasse, certe, non improba, & specie quadam reipubl. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt: contraque summa laus, quod plerique minimè timendum fuisse senserunt. Nunc verò venio ad gravissimam querelam, & atrocissimam suspicionem tuam: quæ non tibi ipsi magis, quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est. quam etsi spero esse falsam, numquam tamen verbis extenuabo. tua enim cautio nostra cautio est: ut si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens, qui scilicet tibi infidaretur? de cuiusne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici, qui? omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt, aut tua misericordia retinuerunt. ut aut nulli supersint de inimicis, aut qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen cum in animis hominum tantæ latebræ sint, & tanti recessus, augeamus sanè suspicionem tuam: simul enim augebimus & diligentiam: nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republ. tam nihil unquam nec de suæ, nec

de communi salute cogitans , qui non intelligat tua salute contineri suam ? & ex unius tui, vitam pendere omnium ? Equidem de te dies noctesque , ut debeo , cogitans , calus dumtaxat humanos , & incertos eventus valetudinis , & naturæ communis fragilitatem extimesco : doleoque , cum respubl. immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. si verò ad humanos casus , incertosque eventus valetudinis , sceleris etiam accedat insidiarumque consensus ; quem deum, etiam si cupiat , opitulari posse respubl. credamus ? Omnia sunt excitanda tibi , C. Cæsar , uni , quæ jacere sentis belli ipsius impetu , quod necesse fuit, perculsa , atque prostrata : constituenda Judicia , revocanda fides , comprimendæ libidines, propaganda soboles ; omnia , quæ dilapsa jam si uerunt , severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello , tantoque animorum ardore, & armorum , quin quassata respubl. quicumque belli eventus fuisset , multa perderet , & ornamenta dignitatis , & præsidia stabilitatis suæ : multaque uterque dux faceret armatus , quæ idem rogatus fieri prohibuisset. quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt , quibus præter te mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam , & sapientissimam vocem in vitus audiui , satis te diu , vel naturæ vixisse , vel gloriæ: satis, si ita vis, naturæ fortasse ; addo etiam , si placet , gloriæ : at , quod maximum est, patriæ certè parum. Quare committe, quælo , istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam : noli nostro periculo sapiens esse. sæpe enim venit ad aures meas , te idem illud nimis crebrò dicere , satis te tibi vixisse. credo : sed tum id audirem si tibi soli vive-

res, aut si tibi etiam soli natus esses: nunc cum omnium salutem civium, cunctamque rempu. res tuæ gestæ complexæ sint, tantum abes à perfectione maximorum operum, ut fundamenta quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu modum tuæ vitæ non salute reipubl. sed æquitate animi definies? quid? si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est?cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquires, gloriam magnam relinquemus? immò vero aliis, quamvis multis: satis, tibi ubi parum: quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certè parum est, tum cum est aliquid amplius: quod si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis, rempub. in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriæ: siquidem gloria est illustris, ac pervagata multorum, & magnorum, vel in suos cives, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama meritorum. Hæc igitur tibi reliqua pars est: hic restat actus: in hoc elaborandum est, ut rempubl. constituas, eaque tu in primis composita summa tranquillitate, & otio perfruare. tum te si voles cum & patriæ quod debes solveris, & naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omninò hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? quamquam iste tuus animus numquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagravit. Nec verò hæc tua vita dicenda est, quæ corpore, & spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit me-

moria sæculorum omnium , quam posteritas alet : quam ipsa æternitas semper intuebitur. huic tu inter-
 vias , huic te ostentes oportet : quæ quidem , quæ
 miretur , jam pridem multa habet : nunc etiam quæ
 laudet , expectat : obstupescunt posteri certè imperia,
 provincias , Rhenum , Oceanus , Nilum , pugnas in-
 numerabiles ; incredibiles victorias , monumenta , mu-
 nera , triumphos audientes , & legentes tuos : sed nisi
 hæc urbs stabilita tuis & consiliis , & institutis erit :
 vagabitur modò nomen tuum longè , atque latè : se-
 dem quidem stabilem , & domicilium certum non
 habebit. Erit inter eos etiam , qui nascentur , sicut
 inter nos fuit , magna dissensio ; cùm alii laudibus
 ad cœlum res tuas gestas efferent , alii fortasse aliquid
 requirent , idque vel maximum , nisi belli civilis in-
 cendium salute patriæ restinxis : ut illud fari fuisse
 videatur , hoc consilii. Servi igitur iis etiam Judici-
 bus , qui multis post sæculis de te judicabunt , & qui-
 dem hæc scio , an incorruptius , quam nos . nam &
 sine amore , sine cupiditate , & rursus sine odio , & si-
 ne invidia judicabunt. Id autem , etiam si tunc ad te ,
 ut quidam falsò putant , non pertinebit , nunc certè
 pertinet esse talem , ut tuas laudes obscuratura nulla
 umquam sit oblivio. Diversæ voluntates civium fue-
 runt , distractæque sententiæ. Non enim consiliis so-
 lum , & studiis , sed armis etiam , & castris disside-
 bamus. Erat autem obscuritas quædam , erat
 certamen inter clarissimos duces : multi dubita-
 bant , quid optimum esset : multi , quid sibi ex-
 pediret : multi , quid deceret : nonnulli etiam ,
 quid liceret. Perfuncta respubli. est hoc misero
 fatalique bello : vicit is , qui non fortuna inflam-
 maret odium suum , sed bonitate leniret : neque

omnes quibus iratus esset, eisdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret. arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. ingratus est, injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum: ut etiam ille sit melior qui in acie cecidit, quam qui in causa animam profudit. quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, & extincta æquitate victoris: restat, ut omnes unum velint, qui modò habent aliquid non solum sapientiæ, sed etiam sanitatis: quia nisi te C. Cæsar salvo, & in ista sententia, qua cum antea tum hodie vel maximè utus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui hæc salva esse volumus, & hortamur, & obsecramus, ut vitæ, ut salutis tuæ consulas: omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quòd de me ipse sentio) quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit non modò excubias, & custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus, & corporum pollicemur. Sed ut unde est orsa, in eodem terminetur oratio mea, maximas tibi omnes gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt: quod ex omnium precibus, & lacrymis sentire potuisti. Sed quia non est astantibus omnibus necesse dicere, à me certè dici volunt: cui nec esse est quodammodò, & quod volunt, & quod M. Marcello à te huic ordini populoque Rom. & Reipub. reddito, præcipue id à me fieri debere intelligo: nam lætari omnes, non ut de unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio. quod autem summæ benevolentis est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello optimo, & amantissimo fratri, præter eum

quidem cedere nemini : cum id solitudine, cura, labore tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum, certè hoc tempore magnis curis, molestiis, doloribus liberatus præstare debeo. Itaque C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus à te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo factò cumulus accesserit.

PRO Q. LIGARIO AD C. CÆSAREM

ORATIO.

NOVUM crimen, C. Cæsar, & ante eum diem inauditum propinquus meus ad te Qu. Tubero detulit. Qu. Ligarium in Africa fuisse: idque C. Pansa præstanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quò me vertam nescio. paratus enim veneram, cum tu id neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer. Sed quoniam diligentia inimici investigatum est quod latebat, confitendum est, ut opinor: præsertim cum meus necessarius C. Pansa fecerit, ut id jam integrum non esset: omisssaque controversia, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, cum à te non solum liberationem culpæ, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maximè optandum, consistentem reum; sed tamen ita consistentem,
se

se in ea parte fuisse, qua te, Tubero, qua virum omni laude dignum patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis. Qu. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum Proconsule C. Confidio profectus est: qua in legatione, & civibus, & sociis ita se probavit, ut decedens Confidius provincia, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Qu. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic praefuit in pace, ut & civibus, & sociis gratissima esset ejus integritas, & fides. Bellum subito exarsit: quod qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari. quo audito, partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore, primo salutis causa, post etiam studii sui, quaerebant aliquem ducem. tum Ligarius demum spectans, & ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Aetius Varus qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. ad eum statim concursus est, atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. Itaque Ligarius qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus non modo nullum ad bellum; sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. num igitur remansio? multo minus, nam profectio volun-
ta-

tatem habuit non turpem ; remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus; alterum cum efflagitatus à provincia, præpositus Africæ est. tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit. Quod si est criminofum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille si potuiffet illinc ullo modo evadere Uticæ potius, quàm Romæ: cum P. Actio, quàm cum concordiffimis fratribus: cum alienis esse, quàm cum suis maluiffet: cum ipsa legatio plena desiderii, ac sollicitudinis fuiffet propter incredibilem quemdam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli disfidio distractus à fratribus? Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ à te voluntatis. cujus ego causam animadverte, quæso, qua fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, litteris, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuiffe, in qua seipsum confitetur fuiffe: nec tuas tacitas cogitationes extimescit; nec quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat, reformidat. Vide quam non reformidem: vide quanta lux liberalitatis, & sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti oboriatur: quantum potero voce contendam, ut hoc populus Roman. exaudiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte nulla vi coactus, iudicio meo, ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me antequam vidit, reipubl. reddidit: qui ad me ex Ægypto litteras misit, ut essem idem, qui fuiffem: qui cum ipse imperator in toto imperio populi Roma-

mani unus esset, esse me alterum passus est: à quo hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi: qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliata ornamentis redderet. Unde, quæso, Tubero, ut qui de meo factò non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero cum de se eadem dicerem ignosceret. cuius ego industriæ, gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod ejus ingenio, studioque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet fuisse crimen, esse in Africa Ligarium? nempe is qui & ipse in eadem Africa esse voluit, & prohibitum se à Ligario queritur, & certe contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo: commoveri videtur adolescens: ad me revertar. iisdem in armis fui, quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possimus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est. eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? atque in hac causa non nihil equidem Tubero, etiam tuam, sed multò magis patris tui prudentiam desidero: quod homo cum ingenio, tum etiam doctrina excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit. nam si vidisset, quovis profecto quàm isto modo à te agi maluisset. arguis farentem; non est satis. accusas eum, qui causam habet, aut ut ego dico, meliorem quam tu:

tu : aut ut tu vis parem. Hæc non modò mirabilia sunt, sed prodigiis similia quæ dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius contemnetur, sed ut necetur. hoc egit civis Romanus ante te nemo. externi isti mores, usque ad sanguinem incitare solent odium, aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Brocho avunculo suo, ne cum ejus filio consobri- no suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num in patria est? Num potest magis carere his omnibus, quàm caret? Italia prohibetur, exulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat morte multabat, quisquam egit isto modo. ipse jube- bat occidi, nullo postulante: præmiis etiam invita- bat. quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot an- nis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindica- ta est. Ego verò istud non postulo, inquires. ita me- hercule existimo, Tubero, novi enim te, novi patrem tuum, novi domum nomenque vestrum: studia deni- que generis, ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium, atque optimarum nota sunt mihi omnia. Itaque certo scio, vos nō petere san- guinem: sed parum attenditis. res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti quæ est igitur alia præter mortem? si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc verò multò acerbius, multoque est gravius, quod nos domi petimus precibus, & la- crymis prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fi- dentes, quam hujus humanitati, id ne impetremus pug- nabis? & in nostrum fletum irrumpes? & nos

jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? si
 cum hoc domi faceremus, quod & fecimus, & ut
 spero, non frustra fecimus, tu de repente irrupisses,
 & clamore cœpisses, C. Cæsar, cave credas, cave
 ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecran-
 tium misereat: nonne omnem humanitatem exuis-
 ses? quantò hoc durius, quod nos domi petimus,
 id à te in foro oppugnari? & in tali miseria multo-
 rum perfugium misericordiæ tollere? Dicam planè,
 C. Cæsar, quod sentio. si in hac tanta tua fortuna,
 lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per
 te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acer-
 bissimo luctu redundaret ista victoria, quam multi
 enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vel-
 lent, cum etiam de victis reperiantur? quàm multi,
 qui cum à te nemini ignosci vellent, impedirent ele-
 mentiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti,
 nolint te in alios esse misericordem? Quod si pro-
 bare Cæsari possemus, in Africa Ligariam omninò
 non fuisse: si honesto, & misericordi mendacio
 salutis civis calamitosi consultum esse vellemus: ta-
 men hominis non esset, in tanto discrimine, & peri-
 culo civis refellere, & coarguere nostrum menda-
 cium: & si esset alicujus, ejus certè non esset, qui in
 eadem causa, & fortuna fuisset. Sed tamen aliud est
 errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri, tum di-
 ceres: Cave Cæsar credas: fuit in Africa Ligarius:
 tulit arma contra te. nunc quid dicis? Cave ignos-
 cas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est: qua
 qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citius abjiciet
 humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus
 aditus, & postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit
 velle se de Q. Ligarii scelere dicere. non dubito,

quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant, alii timorem: qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissime, temeritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium, & verum nomen nostri mali quærat, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, & improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quamquam hoc victore esse non possumus: sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt: fuerint cupidi, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompejo mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi à te contumeliam propullare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, & dignitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, id ne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi verò, Cæsar, tua in me maxima merita, tanta certè non viderentur, si me ut sceleratum à te conservatum putarem: Quomodò autem tu de republ. benè meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti Cæsar initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium: utrisque cupientibus republ. salvam, sed partim consiliis, partim studiis, à communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat penè par, non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quòd erat aliquid in utraque parte, quod

probari posset: nunc melior certè ea iudicanda est, quam etiam dii adjuverunt. cognita verò clementia tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus? Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram. utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? poteramusne, iniquies, cum senatus consuisset? si me consulis, nullo modo. sed tamen Ligarium, senatus idem legaverat, atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat: vos tunc paruistis, cum paruit nemo qui noluit. reprehendo igitur? minimè verò: neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ. sed hoc non concedo, ut quibus rebus gloriâmini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis fors conjecta est ex S. C. cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat se excusare. Hæc ego novi propter communes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi unà eruditi, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares. magnum etiam vineulum, quod iisdem semper studiis usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse, sed ita quidam agebant, ita reipub. sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. celsit authoritati amplissimi viri, vel potius paruit: una est profectus cum iis, quorum erat una causa: tardius iter fecit. itaque in Africam venit iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius: nam si crimen est prohibere illum voluisse, non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum obtinere voluisse, quam aliquem se

im-

imperatorem esse maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat, falces certe habebat. Sed quoquo modo sese illud habet, hæc querela vestra, Tubero, quid valet? recepti in provincia non sumus, quid si essetis? Cæsari ne eam tradituri fuissetis, an contra eum retenturi? Vide quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. si responderit Tubero, Africam, quò Senatus eum forsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturum fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam unam ex omnibus huic victoriæ maximè infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi, atque magni. quæro, quid facturi fuissetis? quamquam quid facturi fueritis non dubitem, cum videam, quid feceritis. prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere: & prohibiti, ut perhibetis summa cum injuria. quomodò id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. quod si Cæsaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. venistis ad Pompejum. Quæ est ergo apud Cæsarem querela, cum eum accusetis, à quo queramini vos prohibitos, contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem, vel cum mendacio, si vultis gloriari, per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiamsi à Varo, & quibusdam aliis

prohibiti essetis. ego autem confitebor culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probō, tamen non commemorarem, nisi à te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur umquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio an melius patientiam possem dicere. quotus enim istud quisque fecisset, ut à quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate ejectus, ad eas ipsas rediret? magni cujusdam animi atque ejus viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium, quæ nequaquam fuerunt: hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex S. C. in provinciam suam venerat. hinc prohibitus non ad Cæsarem, ne iratus: non domum, ne iners: non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam, in Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, à qua erat rejectus cum injuria. Quid? cum ista res nihil commovisset ejus animum, ad quam veneratis: languidiore credo studio in causa fuistis. tantummodo in præfidiis eratis, animi verò à causa abhorrebant: an, ut sit in civilibus bellis, nec in vobis magis quam in reliquis omnes vincendi studio tenebamur? pacis equidem semper author fui, sed tum sero: erat enim amens, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus, tu certè præcipuè, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quamquam, ut nunc se res habet, non du-

bito, quin hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc
 ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ ves-
 træ, aut Cæsarem beneficii sui pœniteret. Nunc quæ-
 ro utrum vestras injurias, an reip. persequamini? si
 reipubl. quid de vestra in ea causa perseverantia res-
 pondēbitis? si vestras, videtē ne erretis, qui Cæsa-
 rem vestris inimicis iratum fore putetis, cum igno-
 verit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa
 Ligarii occupatus esse? num de ejus facto dicere?
 quidquid dixi, ad unam summam referri volo, vel
 humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ.
 Causas Cæsar egi multas, & quidem tecum, dum te
 in foro tenui: ratio bonorum tuorum certe numquam
 hoc modo. Ignoscite, Judices, erravit, lapsus est, non
 putavit, si umquam post hæc, ad parentem sic agi so-
 let: ad Judices, Non fecit, non cogitavit falsi tes-
 tis fictum crimen. Dic te, Cæsar, de facto Ligarii Ju-
 dicem esse: quibus in præsiidiis fuerit, quære, taceo: ne
 hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud
 Judicem: legatus ante bellum profectus relictus in pa-
 ce, bello oppressus, in eo non acerbus, cum etiam fuit
 totus animo, & studio tuus. Ad Judicem sic agi so-
 let, sed ego ad parentem loquor. Erravi, temerè feci,
 pœnitet, ad clementiam tuam confugio, delicti ven-
 niam peto, ut ignoscas, oro: si nemo impetravit arro-
 ganter: si plurimi, tu idem ser opem, qui spem dedisti.
 An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te
 sit locus etiam pro altero deprecandi? Quamquam ne-
 que in hac oratione spes est posita causæ, nec in eo-
 rum studiis qui à te pro Ligario petunt, tui neces-
 sarii. Vidi enim, & cognovi, qui maximè specta-
 res, cum pro alicujus salute multi laborarent: cau-
 sas apud te rogantum gratiores esse, quam pre-
 ces.

ces: neque spectare, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret: sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiore illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedis; sed video tamen apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quam preces: ab illis que te moveri maxime, quorum justissimum dolorem videas in petendo. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis: sed hoc quæso considera quod soles. possum fortissimos viros Sabinos tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae, robur reip. proponere. nosti optimè homines. animadvertite horum omnium moestitiam, & dolorem huius T. Brochi, de quo non dubito quid existimes: lacrymas, squaloremque ipsius, & filii vides. Quid de fratribus dicam? noli, Cæsar, putare de unius capite nos agere. aut tres Ligarii in civitate retinendi sunt, aut tres ex civitate extorrendi: quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam dii penates uno illo exulante, si fraterne, si piæ, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas, valeat tua vox illa, quæ vicat, te enim dicere audiebamus, Nos, omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brochorum domum, hunc L. Martium, C. Cæsetium, L. Cornificium, hosce omnes equites Rom. qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his maxime irascebamur, & hos requirebamus, & his nonnulli etiam minabantur. Conserva igitur tuis suos, ut quemadmodum cæ-

tēra, quæ dicta sunt à te, si hoc verissimum reperiatur. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuerit, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, & penè conflatum, in hac propè æqualitate fraterna non noverit, qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias, fortunaſque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus, qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quostu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum; dissenserit non à te solum, verùm etiam à fratribus: hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis interesserem, memoria teneo, qualis tum T. Ligarius Quæstor urbanus fuerit erga te, & dignitatem tuam, sed parum est hoc meminisse; spero etiam te qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus Quæstoris officio cogitantē etiam de aliis quibusdam Quæstoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius; qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum studiosum, & bonum virum iudicares, nunc à te supplex fratris salutem petit, quam hujus admonitus officio cum utriusque his dederis, tres fratres optimos, & integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reip. condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo, & clarissimo M. Marcello restituto fecisti nuper in curia. nunc quidem in foro de optimis, & huic omni frequentię probatissimis fratribus: ut concessisti illum senatui, sic da nunc populo;

cujus voluntatem carissimam semper habuisti, & si ille dies tibi gloriosissimus, populo Rom. gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem, quam sæpissimè querere. nihil est enim tam popolare, quàm bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis, nec gratior, nec admirabilior misericordia est. homines enim ad deos nulla re propius accedunt quam salute hominibus danda: nihil habet, nec fortuna tua majus, quàm ut possis: nec natura tuà melius, quàm ut velis conservare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certè natura brevior. Quare cum utilius esse arbitrer te ipsum, quàm aut me, aut quemquam loqui tecum, finem jam faciam: tantum te ipsum admonebo, si illi absentem salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

PRO REGE DE JOTARO AD C. CÆSAREM

ORATIO.

CUM in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel ætas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut quantum mea fides studii mihi adferat ad salutem Regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque Regis: quòd ipsum etsi non iniquum est, in tuo dumtaxat periculo: tamen est ita inusitatum. Regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum Regem, quem ornare antea cuncto cum Senatu solebamus pro perpetuis

zuis ejus in nostram rempub. meritis , nunc contra
 atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit ut
 accusatorum alterius crudelitate , alterius indignitate
 perturbet. Crudelis Castor , ne dicam sceleratum , &
 impium , qui nepos avum in discrimen capitis addu-
 xerit , adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei ,cujus
 senectutem tueri , & tegere debebat : commendatio-
 nemque incuntis ætatis ab impietate , & scelere du-
 xerit , avi servum corruptum præmiis ad accusan-
 dum dominum impulerit , & allegatorum pedibus ab-
 duxerit. Fugitivi autem dominum accusantis , & do-
 minum absentem , & dominum amicissimum nos-
 træreipu. cùm os videbam , cùm verba audiebam ,
 non tam afflictam regiam conditionem dolebam ,
 quam de fortunis communibus extimescebam. Nam
 cùm more majorum de servo in dominum , ne tor-
 mentis quidem quæri liceat ; in qua quæstione dolor
 veram vocem elicere possit , etiam ab invito exortus
 est servus , qui quem in equleo appellare non possit ,
 eum accuset solutus. Perturbat me. C. Cæsar , etiam
 illud interdum : quod tamen , cum te penitus recog-
 novi , timere desino. re enim iniquum est , sed tua sa-
 pientia fit æquissimum. nam dicere apud eum de faci-
 nore , contra cujus vitam consilium facinoris inisse ar-
 guare , si per se ipsum consideres , grave est. nemo
 enim fere est , qui sui periculi judex non sibi se æquio-
 rem quam reo præbeat. sed tua , C. Cæsar , præstans sin-
 gularisque natura hunc mihi metum minuit. non enim
 tam timeo , quid tu de rege Dejotaro , quam intelligo ,
 quid de te ceteros velis judicare. Moveor etiam loci
 ipsius insolentia , quod tantam causam , quanta nulla
 unquam in disceptatione versata est , dico in-
 tra domesticos parietes , dico extra conventum ,

& eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore, vultuque acquiesco: te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio: quæ mihi ad spem obtinendæ veritatis gravissima sunt, ad motum animi, & ad omnem impetum dicendi, contentionemque leviora. Hanc enim, C. Cæsar, causam si in foro dicerem, eodem audiente, & disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Roman. concursus adferret? quis enim civis ei regi non faveret, cujus omnem ætatem in populi Rom. bellis consumptam esse meminisset? spectarem curiam, intuerer forum, cælum denique testarer ipsum, sic cum, & deorum immortalium, & populi Rom. & senatus beneficia in regem Dejotarum recordarer, nullo modò mihi deesse posset oratio. Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causæ maxime debilitatur loco: tuum est Cæsar, qui pro multis sæpè dixisti, quid nunc mihi animi sit ad te ipsum referre: quo facilius tum æquitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam. qui cum videantur, neque ingenio, neque usu, atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe, & cogitatione venerunt. Iratum te regi Dejotaro fuisse non erant nescii: affectum illum quibusdam incommodis, & detrimentis propter offensionem animi tui meminerant: teque cum huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum metu, C. Cæsar, per fidem, & constantiam, & clementiam

tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiæ suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti, istam, inquam, dexteram, non tam in bellis & in præliis, quam in promissis, & fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus dii penates acceperunt: te amicum, & placatum Dejotari regis aræ focique viderunt. Cum facile exorari Cæsar, tum semel exorari soles. nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias fenserit. Quamquam cui sunt inauditæ cum Dejotaro querelæ tuæ? nunquam tu illum accusavisti, ut hostem, sed ut amici officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam: cui tamen ipsi regi veniam te daturum fuisse dicebas, si tùm auxilia Pompejo, vel si etiam filium misisset; ipse tamen excusatione ætatis usus esset. Itaque cum maximis eum rebus liberares, per parvam amicitia culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti; sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti, neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is Rex, quem Senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus, & alienigena, quibus nos in media repub. nati semperque versati, tum audisset senatus consentientis auctoritate arma sumpta: consulibus, prætoribus, tribunis pleb. nobis imperatoribus republ. defendendam datam: movebatur animo, & vir huic imperio amicissimus de salute populi Rom. extimescebat, in qua etiam
suam

suam inclusam esse videbat : summo tamen timore
 quiescendum sibi esse arbitrabatur. maxime vero per-
 turbatus est , ut audivit consules ex Italia profugisse :
 omnesque consulares (sic enim nuntiabatur) cunctum
 senatum , totam Italiam esse effusam. talibus enim
 nuntiis , & rumoribus patebat ad Orientem via , nec
 ulli veri subsequebantur : nihil ille de conditionibus
 tuis, nihil de studio concordii, & pacis, nihil de cons-
 piratione audiebat certorum hominum contra dig-
 nitatem tuam. quæ cum ita essent , tamen usque eo
 se tenuit , quoad à Cn. Pompejo ad eum legati , lit-
 teræque venerunt. Ignosce , ignosce Cæsar , si ejus
 viri auctoritati rex Dejotarus cessit , quem nos om-
 nes secuti sumus : in quem cum dii , atque homines
 omnia ornamenta congestissent , tum tu ipse pluri-
 ma , & maxima. Neque enim si tuæ res gestæ cetero-
 rum laudibus obscuritatem attulerunt , idcirco Cn.
 Pompeii memoriam amisimus. quantum nomen ejus
 fuerit , quantæ opes , quanta in omni genere bello-
 rum gloria , quanti honores populi Rom. quanti se-
 natus , quanti tui , quis ignorat ? tantò ille superio-
 res vicerat gloria , tantò tu omnibus præstitisti. Ita-
 que Cn. Pompei bella, victorias, triumphos, consula-
 tus, admirantes numerabamus : tuos enumerare non
 possumus. Ad eum igitur rex Dejotarus venit hoc mi-
 fero fatalique bello , quem antè justis hostilibusque
 bellis adjuverat , quocum erat non hospitio solùm,
 verum etiam familiaritate conjunctus : & venit vel
 rogatus ut amicus, vel accersitus ut socius, vel evoca-
 tus ut is, qui senatui parere didicisset; postremo venit
 ut ad fugientem , non ut ad insequentem , id est , ad
 periculi , non ad victoriæ societatem. itaque
 Pharsalico prælio factò , à Pompejo discessit : spem
 in-

infinitam persequi noluit: vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit: domum se contulit: teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit. ille exercitum Cn. Domitii amplissimi viri, suis tectis, & copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum, & probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio auctioribus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uteretur. ille corpus suum periculo objecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quæ quidem à te in eam partem accepta sunt, C. Cæsar, ut cum amplissimo regis honore, & nomine affeceris. Is igitur non modò à te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo donatus, arguitur domi te suæ interficere voluisse. quòd tu nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profectò non potes. Ut enim omittam, cujus tanti scekeris fuerit, in conspectu deorum penarium necare hospitem: cujus tantæ importunitatis, omnium gentium atque omnis memoriæ clarissimum lumen extinguere: cujus tantæ ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhumani, & ingrati animi, à quo rex appellatus esset, in eum tyrannum inveniri: ut hæc omittam, cujus tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? quonam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modò perfecto, sed etiam cogitato? At credo hæc homo inconsultus, & temerarius non videbat. quis consideratior illo? quis rector? quis prudentior? quamquam hoc loco

Dejotarum non tam ingenio, & prudentia, quam fide, & religione vitæ defendendum puto. Nota tibi est, C. Cæsar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. cui porro qui modo populi Romani nomen audivit, Dejotari probitas, integritas, gravitas, virtus, fides non sit audita? quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter meum præsentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus: id vos, & à viro optimo, & ab homine minimè stulto cogitatum esse confingitis: at quàm non modò non credibiliter, sed ne suspiciosè quidem? Cùm, inquit, in castellum Lucejum venisses, & domum regis hospitis tui divertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. huc te à balneo, priùs quàm accumberes, ducere volebat. ibi enim erant armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercule, C. Cæsar, initio, cum est ad me ista causa delata, Philippum medicum servum regium, qui cum legatis missus esset, ab ipso adolescente existimavi esse corruptum. hac suspitione sum perculsus: medicum judicem subornavit: finget videlicet aliquod crimen veneni: etsi à veritate longè, tamen à consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. Quid ait medicus? nihil de veneno, at id fieri potuit primò occultius in potione, vel in cibo: deinde etiam impunius fit, quod cùm est factum negari potest: si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset: si veneno Jovis illius quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines verò fortasse celavisset. Quod
igi-

igitur, & occultius conari, & efficere cautiùs potuit, id tibi, & medico callido, & seruo, ut putabat, fideli non credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festivè crimen contextitur? Tua te, inquit, eadem, quæ semper fortuna servavit, negavisti tum te inspicere velle. quid postea? an Dejotarus te illo tempore non perfecta, continuò dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cùm cenavisses, rediturum dixeras: itaque fecisti. horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? cum in convivio comiter, & jucundè fuisses, tum illuc ivisti, ut dixeras. Quo in loco Dejotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit: cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia: quæ Africanus inspectante exercitu accepit. Quod cùm præsens Dejotarus regio & animo, & more fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, C. Cæsar, repete temporis illius memoriam; pone illum ante oculos diem: vultus hominum te intuentium, atque admirantium recordare. num quæ trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderatè, nisi quietè, nisi ex hominis gravissimi, & sanctissimi disciplina? Quid igitur causæ excogitari potest cur te lautum voluerit, cenatum noluerit occidere? in posterum, inquit, diem distulit, ut cum in castellum Lucejum ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi, sed tamen acta res criminose est. Cùm, inquit, vomere post cenam velle te dixisses, in balneum te ducere cœperunt: ibi enim erant insidiæ, at te eadem tua fortuna servavit: in cubiculum te ire malle dixisti. *Dii te perdant fugi-*

tive : ita non modo nequam, & improbus, sed & fa-
 tuus, & amens es. Quid? ille signa ænea in insidiis po-
 fuerat, quæ e balneo in cubiculum transferri non
 possent? Habes crimina insidiarum : nihil enim dixit
 amplius. Horum, inquit, eram conscius, quid tum
 ita demens ille erat, ut eum quem conscius tanti
 sceleris habebat, à se dimitteret? Romam etiam
 mitteret, ubi & inimicissimum sciret esse nepotem
 suum, & C. Cæsarem, cui fecisset insidias : præsertim
 cum is unus esset, qui posset de absente se vindicare?
 Et fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vin-
 cula coniecit. Cum igitur eos vinciret, quos secum
 habebat, te solum Romam mittebat, qui eadem sci-
 res, quæ illos scire dicis? Reliqua pars accusationis
 duplex fuit : una, regem semper in speculis fuisse,
 cum à te animo esset alieno : altera, exercitum eum
 contra te magnum comparasse. De exercitu dicam
 breviter, ut cetera. Numquam eas copias Rex Dejo-
 tarus habuit, quibus interre bellum populo Romano
 posset : sed quibus fines suos ab excursionibus hos-
 tium, & latrociniiis tueretur, & imperatoribus nos-
 tris auxilia mitteret : atque antea quidem majores
 copias alere poterat, nunc exiguas vix tueri
 potest. At misit ad Cælium nescio quem : sed eos,
 quos misit, quod ire noluerunt, in vincula conie-
 cit. Non quaero, quam verissimile sit, aut non ha-
 buisse regem, quos mitteret : aut eos quos misisset,
 non paruisse : aut qui dicto audientes in tanta
 re non fuissent eos victos potius quam necatos fuisse.
 Sed tamen cum ad Cælium mittebat, utrum cau-
 sam illam victam esse nesciebat, an Cælium istum
 magnum hominem putabat? quem profecto is,
 qui optimè nostros homines novit, vel quia non
 nos-

nosset, vel si nosset contemneret. Addidit etiam istud, equites non optimos misisse tibi: veteres, credo, Cæsar nihil ad tuum equitatum: sed misit ex is, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero, servum judicatum. non arbitror: non audivi, sed in eo etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer. Alieno autem à te animo fuit. quomodo? speravit, credo, difficiles tibi Alexandria fore exitus propter regionis naturam, & fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit, exercitum aluit; quem Asia præfeceras, ei nulla in re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad aciem præstò fuit. Secutum est bellum Africanum: graves de te rumores sparsi: qui etiam furiosum illum Cælium excitaverunt: quo tum erga te rex animo fuit, qui auctonatus sit, seseque, & filium suum expoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare? At eo, inquit, tempore ipso Niceam, Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, & celeriter ad se referrent. Itaque cum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumfideri: de Domitio dixit versus Græcum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum: *Percant amici, dum unà inimici intercitant.* quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem, & se, & filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde furcifer? quò progreditur? ait hac latitia Dejotarum elatum vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse. Quæ crux huic
fu.

fugitivo potest tatis supplicii adferri? Dejotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit umquam? omnes sunt in illo regiae virtutes: quod te Cæsar, ignorare non arbitror: sed præcipuè singularis, & admiranda frugalitas: etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege: fortem, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem: hæc sunt regiae laudes, illa privata est. Ut volet quisque accipiat; ego tamen frugalitatem, id est, modestiam, & temperantiam, virtutem esse maximam judico. hæc in illo est ab ineunte ætate, tum à cuncta Asia, tum à magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt perspecta, & cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen ascendit: sed tamen quidquid à bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationesque jungebat: ut non solum tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, & diligentissimus agricola, & pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens nondum tanta gloria præditus nihil umquam, nisi severissimè, & gravissimè fecerit, is ea existimatione, eaque ætate saltavit? Imitari potiùs Castor avi tui mores disciplinamque debebas, quàm optimo, & clarissimo viro fugitivi ore maledicere. Quod si saltatorem avum habuisses, neque cum virum, unde pudoris pudicitiaque exempla peterentur: tamen hoc maledictum minimè in illam ætatem conveniret. quibus ille studiis ab ineunte ætate se imbuerat, non saltanti, sed benè ut armis, optimè ut equis uteretur: ea tamen illum cuncta jam ætate exacta defecerant. Itaque Dejotarum

cum

cùm plures in equum sustulissent, quod hæere in eo senex possiet, admirari solebamus, hic verò adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Græcia commilito fuit, cùm in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompejum pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se jactare? quam se ostentare? quam nemini in illa causa studio, & cupiditate concedere? cum verò exercitu amisso, ego, qui pacis author semper fui, post Pharsalicum autem prælium suasor fuisset armorum non deponendorum, sed abjiciendorum, hunc ad meam authoritatem non potui adducere, quod & ipse ardebat studio ipsius belli, & patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quæ non impunitate in solum adepta sit, sed habet etiam accusandi licentiam, calamitosus Dejotarus, qui ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam à suis accusetur. vos vestra secunda fortuna, Castor non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti. Sint sane inimicitia, quæ esse non debebant. Rex enim Dejotarus vestram familiam abjectam, & obscuram è tenebris in lucem vocavit. quis tuum patrem, antea quis esset, quam cujus gener esset, audivit? Sed quamvis ingratis, & impiè necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessare. Esto concedatur hæc quoque acerbitatis, & odii magnitudo, adeone, ut etiam omnia vitæ salutisque communis, atque etiam humanitatis jura violentur? servum sollicitare verbis, spe, promissisque corrumpere, abducere domo, contra dominum armare, hoc est, non uni propinquo, sed

sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. nam ista corruptela servi, si non modo impunita fuerit, sed etiam à tanta authoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullæ leges, nulla jura custodient. ubi enim id quod intus est, atque nostrum, impune evolare potest, contraque nos pugnare: sic in dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, ò mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunum plebis M. Scaram principem civitatis in judicium populi vocavisset, Scaurique servus ad eum clam domum venisset, & crimina in dominum delaturum se esse dixisset, comprehendi hominem jussit, ad Scaurumque deduci. Vide quid intersit: etsi iniquè Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab tuo abduxisti: ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti: ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel iste est corruptus à vobis? nonne cum esset productus testis, & cum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Ser. Sulpicio clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, & hoc T. Torquato optimo adolescente, se à te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsus esse confessus est? Quæ est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut hujus urbis jura, & exempla corrumperes, domesticaque tua inhumanitate nostræ civitatis humanitatem inquinares? At quam acutè collecta crimina Biesamius, inquit (ejus enim nomine optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi) ad re-

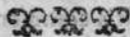
gem inquit, scribere solebat, te invidiosè tyrannum existimari statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos: plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Cæsar, ex urbanis malevolorum sermonibus hæc ab istis esse collecta? Blefamius tyrannum Cæsarem scriberet? multorum enim civium capita viderat: multos jussu Cæsaris vexatos, verberatos, necatos: multas afflictas, & everfas domos: armatis militibus refertum forum: quæ semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. solus, inquam, es, C. Cæsar, cujus in victoria ceciderit nemo nisi armatus, & quem nos liberi in summa reipubl. libertate nati non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria videmus ducem: is Blefamius qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, una præsertim, cum tam multas videat? valdè enim invidendum est ejus statuæ, cujus trophæis non invidemus. Nam si locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam à te est, & nonnumquam oblupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est: & fortasse eo prætermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest. Nihil à me arbitror prætermissum, sed aliquid ad extremam causæ partem reservatum. id autem aliquid est, te ut planè Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim jam metuo, ne tu illi succenseas: illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere, quod abest longissimè, mihi crede, Cæsar. quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit: neque se à te multatum arbitratur: sed cum existimaret multis tibi multa esse

esse tribuenda, quæ minus assequi in altera parte potuisset, ea sumeres ab illo, non recusavit. Etenim si Antiochus magnus ille Rex Asiæ, cum postea quam à Scipione devictus Tauro tenus regnare jussus esset, omnemque hanc Asiæ quæ est nunc nostra provincia, amisisset: dicere est solitus, benignè sibi à populo Rom. esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus, modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Dejotarus consolari. Ille enim furoris multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Dejotaro, Cæsar, tribuisti, cum & ipsi & filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi Rom. nullum judicium de se senatus imminutum putat: magno animo, & erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunæ quidem. Multa se arbitratur, & peperisse antea factis, & habere in animo atque virtute, quæ nullo modo possit amittere, quæ enim fortuna, aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria omnium imperatorum de Dejotaro decreta delere? ab omnibus enim est ornatus: qui postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella gesserunt. Senatus vero judicia de illo tam multa, tamque honorifica, quæ publicis populi Rom. litteris monumentisque consignata sunt, quæ unquam vetustas obruet, aut quæ tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quæ omnes docti atque sapientes summa quidem etiam sola bonâ esse dixerunt: hisque non modo ad benè, sed etiam ad beatè vivendum contentam virtutem esse. Hæc ille reputans, & dies & noctes cogitans, non modo tibi non succen-

set (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens) verum omnem tranquillitatem, & quietem senectutis acceptam refert clementiæ tuæ. Quo quidem animo cum antea fuerit, tum non dubito quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique solitudine abstraxerit. Jubes enim eum bene sperare, & bono esse animo: quod scio te non frustra scribere solere. memini enim iisdem ferè verbis ad me te scribere, meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Dejotari causa, quocum mihi amicitiam respubl. conciliavit, hospitium voluntas utriusque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam verò necessitudinem magna ejus officia in me, & in exercitum meum effecerunt: sed cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel esse ignotum à te oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec harere in animis hominum solitudinem sempiternam, nec accidere ut quisquam te timere incipiat eorum qui semel à te sint liberati timore. Non debeo, C. Cæsar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quoniam modo dicendo, misericordiam tuam commovere possim, nihil opus est: occurrere ipsa solet supplicibus, & calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges, & id animo contemplare, quod oculis non potes: dabis profectò misericordiæ, quod iracundiæ negavisti. Multa sunt tuæ clementiæ monimenta: sed maxime eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quæ si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit: sociorum vero re-

rum, & amicorum, sanctissimum. Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt: retentum verò, & à te confirmatum posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora verò sua, pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt. Hieras, & Blesamius, & Antigonus, tibi nobisque omnibus jam diu noti, eademque fide, & virtute præditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus: tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati: Exquire de Blesamio, nunquid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, & criminibus illis, pro rege se supponit reum: memoriam tuam implorat, qua vales plurimum: negat unquam se à te in Dejotari tetrarchia pedem discessisse: in primis finibus tibi se præsto fuisse dicit, usque ad ultimos profecutum: cum è balneo exisses, tecum se fuisse; cum illa munera inspe-xisses cœnatus: cum in cubiculo recubuisses: eandemque assiduitatem tibi se præbuisse postridie. Quam-obrem, si quid eorum quæ objecta sunt, cogitatum sit, non recusat quin id facinus suum iudices. Quocirca, C. Cæsar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam cum salute; quorum alterum optare illorum crudelitatis est: alterum conservare, clementiæ tuæ.

IN

IN M. ANTONIUM PHILIPPICA I.

O R A T I O.

ANtequam de republ. Patres conscripti, dicam ea, quæ dicenda, hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium & protectionis, & reversionis meæ. Ego cum sperarem aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rempubl. esse revocaram, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria: nec verò usquam discedebam, nec à republ. dejiciebam oculos ex eo die, quo in ædem Telluris convocati sumus. in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis: Atheniensiumque renovavi vetus templum: Græcum etiam verbum usurpavi, quod tum in sedandis discordiis etat usa civitas illa, atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui. Præclara tum oratio M. Antonii, egregia etiam voluntas: pax denique per eum, & per liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant, ad deliberationes eas, quas habebat domi de republ. principes civitatis adhibebat: ad hunc ordinem res optimas deferabat: nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris commentariis reperiebatur. Num qui exules restituti? unum agebat, præterea neminem. Num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri etiam nos Ser. Sulpicio clarissimo viro voluit, ne qua tabula
post

post Idus Martias illius decreti Cæsaris, aut beneficii figeretur. Multa præterea, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam, quæ vim jam regis potestatis obsederat, funditus ex republ. sustulit, de qua ne sententias quidem diximus. scriptum senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit, quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per senatusconsultum gratias egimus. Lux quædam videbatur oblata, non modo regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo seip. datum, se liberam civitatem esse velle, cum dictatoris nomen quod sæpè justum fuisset, propter perpetuæ dictaturæ recentem memoriam funditus ex republ. sustulisset. Liberatus cædis periculo paucis post diebus senatus, unicus impactus est fugitivo illi qui in C. Marii nomen invaserat. Atque hæc omnia communiter cum collega, alia porro propria Dolabellæ: quæ nisi collega abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam cum serperet in urbe infinitum malum, idque manaret in dies latius, iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, & quotidie magis magisque perditii homines, cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur: talis animadversio fuit Dolabellæ: cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros, & nefarios liberos, talisque everfio illius execratæ columnæ, ut mirum mihi videatur, tam valdè reliquum tempus ab illo uno die diffensisse. Ecce enim Kal. Junii, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia, nihil per senatum, multa & magna per se ipsum, & absente populo, & invito. Consules designati se audere negabant in senatum venire: patriæ

liberatores urbe carebant ea , cujus à cervicibus ju-
 gum servile dejecerant : quos tamen ipsi consules, &
 in concionibus, & in omni sermone laudabant. Vete-
 rani, qui appellabantur quibus hic ordo diligentissime
 caverat, non ad conservationem earum rerum, quas
 habebant, sed ad spem novarum incitabantur. Quæ
 cum audire mallet, quam videre, haberemque jus
 legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem
 Kal. Januar. quod initium senatus cogendi fore vi-
 debatur. Exposui, P. C. profectionis consilium:
 nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, bre-
 viter exponam. Cum Brundisium, iterque illud, quod
 tritum in Græciam est, non sine causa vitavissem,
 Kal. Sextilibus veni Syracusas, quòd ab urbe ea trans-
 missio in Græciam laudabatur, quæ tamen mihi urbs
 conjunctissima plus una me nocte cupiens retinere
 non potuit: veritus sum, ne meus repentinus ad
 meos necessarios aduentus suspicionis aliquid affer-
 ret, si essem commoratus. Cum autem me ex Sici-
 lia ad Leucopetram, quod est promontorium agri
 Rhegini venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut
 transmitterem: nec ita multum proVectus, rejec-
 tus austro sum in eum ipsum locum, unde conscen-
 deram. cumque intempesta nox esset, mansissemque
 in villa P. Valerii comitis, & familiaris mei, pos-
 tridique apud eundem, ventum spectans mane-
 rem, municipes Rhegini complures ad me vene-
 runt: ex his quidam Roma recentes: à quibus pri-
 mum accipio M. Antonii concionem: quæ ita mi-
 hi placuit, ut ea lecta de reversione primum cœ-
 perim cogitare, nec multo post edictum Bruti
 affertur, & Casii, quod quidem mihi fortasse quòd
 eos etiam plus reipub. quam familiaritatis gratia
 di-

diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præ-
 terea (fit enim plerumque, ut ii, qui boni quid
 volunt afferre, affingant aliquid, quo faciant id quod
 nuntiant, lætius) rem conventuram : Kalend. Sex-
 tilibus senatum frequentem fore : Antonium, repn-
 diatis malis suasoribus, remissis Galliis provinciis
 ad auctoritatem senatus esse rediturum. Tum verò
 tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mi-
 hi nulli neque remi, ne que venti satisfacerent : non
 quo me ad tempus occursum putarem, sed ne tar-
 dius, quam cuperem Reipubl. gratularer. Atque ego
 celeriter Vellam devectus, Brutum vidi quanto meo
 dolore, non dico : turpe mihi ipsi videbatur, in
 eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus exce-
 deret : & ibi velle puto esse, ubi ille non posset. Ne-
 que verò illum similiter atque ipse eram, commotum
 esse vidi. erectus enim maximi ac pulcherrimi fac-
 ti conscientia, nihil de suo casu, multa de nostro
 querebatur. ex quo primum cognovi, quæ Kalend.
 Sextilibus in Senatu fuisset L. Pisonis oratio : qui
 quamquam parum erat (id enim ipsum à Bruto
 audieram) à quibus debuerat adjutus : tamen &
 Bruti testimonio (quod quid potest esse gravius ?)
 & omnium prædicatione, quos postea vidi, mag-
 nam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc
 igitur ut sequerer, properavi, quem præsentis non
 sunt secuti : non ut proficerem aliquid (neque
 enim sperabam id, neque præstare poteram) sed
 ut, si quid mihi humanitus accidisset (multa autem
 impendere videbantur præter naturam etiam, præ-
 terque fatum) hujus diei vocem testem reipubl. re-
 linquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis. Quo-
 niam utriusque consilii causam P. C. probatam vobis
 esse

esse confido, prius quàm de republica dicere incipio, pauca querar de hesternâ M. Antonii injuria cui sum amicus: idque nonnullo ejus officio debere esse præ me semper tuli. Quid tandem erat causa, cur in senatum hesterno die tam acerbe cogerer? solusne aberam? an non sæpè minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos neferri oporteret? Annibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur: ad quam causam etiam Appium illum, & cæcum, & senem delatum esse memoriæ proditum est. De supplicationibus referebatur: quo in genere senatores deesse non solent. Cogunt enim non pignoribus, sed eorum, quorum de honore agitur, gratia: quod idem fit, cum de triumpho refertur. ita sine cura consules sunt, ut pene liberum sit senatori non adesse. qui cum mihi mos notus esset, cumque de via languerem, & mihi met displicerem, mihi pro amicitia, qui hoc ediceret. At ille vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit. nimis iracundè hoc quidem, & valdè intemperanter: cujus enim maleficii ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis operis disturbaturum publicè ex senatus sententia ædificatam domum? quis autem unquam tanto damno senatorem coegit? aut quid est ultra pignus, aut multam? qui si scisset quam sententiam dicturus essem, remisisset aliquid profectò de severitate cogendi. An me censetis P. C. quòd vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rempublicam inducerentur, ut decernerentur supplicationes mortuorum? Nihil dico quis fuerit ille L. Brutus, qui & ipse regio dominatu rempublicam liberavit,

& ad similem virtutem, & simile factum stirpem
propè in quingentesimum annum propagavit: adduci
tamen non possem, ut quemquam mortuum conjun-
gerem cum deorum immortalium religione: ut cu-
jus sepulchrum nusquam extet, ubi parentetur, ei pu-
blicè supplicetur. Ego verò eam sententiam dixissem,
patres conscripti, ut me adversus populum Roma-
num, si quis accidisset, gravior reipublicæ casus, si
bellum, si morbus, si fames, facile possem defende-
re: quæ partim jam sunt, partim timeo ne impen-
deant. Sed hoc ignoscant dii immortales, velim, &
populo Romano, qui id non probat, & huic ordini
qui decrevit invito. Quid de reliquis reipubl. malis?
licetne dicere? mihi vero licet, & semper licebit, dig-
nitatem tueri, mortem contemnere. potestas modò
veniendi in hunc locum sit, dicendi periculum non
recuso. Atque utinam P. C. Kalend. Sextilibus adesse
potuissem: non quo profici potuerit aliquid, sed ne
unus modò consularis, quod tum accidit, dignus il-
lo honore, dignus repub. inveniretur. Qua quidem
ex re magnum accipio dolorem, homines amplissi-
mis populi Rom. beneficiis usos, L. Pisonem ducem
optimæ sententiæ non secutos. idcirco ne nos popu-
lus Romanus consulares fecit, ut in altissimo amplif-
simoque gradu dignitatis locati rempubl. pro nihilo
haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni con-
sularis, sed ne vultu quidem assensus est. Quæ
nam (malum) est ista voluntaria servitus? fuerit
quædam necessaria: nec ego hoc ab omnibus iis de-
sidero, qui sententiam loco consulari dicunt, alia
causa est eorum quorum silentio ignosco: alia
eorum, quorum vocem requiro, quos quidem
doleo in suspicionem populo Roman, venire, non
me-

metu, quod ipsum est turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ. Quare primum maximas gratias & habeo, & ago L. Pisoni qui non quid efficere posset in rep. cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde à vobis P. C. peto, ut etiam si sequi minus audebitis orationem atque authoritatem meam; benignè me tamen, ut fecistis adhuc, audiatis. Primum igitur acta Cæsaris servanda censeo: non quod probem: quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maximè arbitror pacis & otii. Vellem adesset Antonius, modò sine advocatis. sed ut opinor, licet ei minus valere: quod mihi heri per illum non licebat. doceret me, vel potius vos P. C. quemadmodum ipse Cæsaris acta defenderet. An in commentariolis, & chirographis, & libellis se uno authore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis acta Cæsaris firma erunt: quæ ille in æs incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? Equidem sic existimo: nihil tam esse in actis Cæsaris, quàm leges Cæsaris. an, si cui quid ille promisit, id erit fixum? quod idem facere non potuit, ut multis multa promissa non fecerit, quæ tamen multò plura reperta sunt illo mortuo, quam vivo beneficia per omnes annos tributa, & data. sed ea non muto: non moveo: summo etiam studio præclara illius acta defendo, pecunia utinam ad Opis maneret, cruenta illa quidem: sed his temporibus, cum his quorum est, non redditur necessaria. quamquam eo quoque sit effusa, si ita in actis ejus fuit. Ecquid est, quòd tam propriè dici possit actum ejus, qui togatus in rep. cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quare acta Gracchi: leges Sempronix proferentur: quæ-

re Syllæ, Corneliæ, quid? C. Pompeii tertius consu-
 latus in quibus actis consistit? nempe in legibus. à
 Cæsare ipso si quæreres quidnam egisset in urbe, &
 roga; leges multas responderet se, & præclaras tulisse.
 chirographa verò aut mutaret, aut non daret, aut
 si dedisset, non istas res in actis suis duceret. Sed ea
 ipsa concedo: quibusdam in rebus etiam conniveo:
 in maximis verò rebus, id est, legibus, acta Cæsaris
 dissolvi, ferendum non puto. Quæ lex melior, uti-
 lior, optima etiam repub. sæpius flagitata, quam ne
 prætoriam provinciæ plus quàm annum, ne plus, quam
 biennium consulares obtinerentur? Hac lege sublata,
 videntur ne vobis acta Cæsaris servari? quid? ea lege,
 quæ promulgata est de tertia decuria Judicum, non-
 ne omnes judiciariae leges Cæsaris dissolvuntur? &
 vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis?
 nisi fortè si quid memoriæ causa retulit in libellum,
 id numerabitur in actis, & quamvis iniquum, &
 inutile sit, defendetur: quod ad populum centuria-
 ris comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur.
 At quæ est ista tertia decuria? Centurionum, in-
 quit, quid? isti ordini judicatus lege Julia, etiam
 antè Pompeja, Aurelia non patebat? Census præ-
 finiebatur, inquit, non centurioni quidem solùm,
 sed equiti etiam Romano. itaque viri fortissimi, at-
 que honestissimi, qui ordines duxerunt, res & ju-
 dicant, & judicaverunt. Non quæro, inquit, istos
 quicumque ordinem duxit, judicet. Atque si ferretis,
 quicumque equo meruisset, quod est laudatius, ne-
 mini probaretis; in Judice enim spectari & fortu-
 na debet, & dignitas. Non quæro, inquit, ista: ad-
 do etiam Judices manipulares ex legione Alauda-
 rum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse. O

contumeliosum honorem iis, quos ad iudicandum nec opinantes vocatis. hic enim est legis index, ut ii in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant. in quo quantus est error, dii immortales, eorum qui istam legem excogitaverunt? ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissimè severitate iudicandi sordes suas eluet: laborabitque ut honestis decuriis potius dignus videatur, quam in turpes iure coniectus. Altera promulgata lex est, ut & de vi, & de maiestate damnati, ad populum provocent, si velint: hæc utrum tandem lex est? an legum omnium dissolutio? quis enim est hodiè, cuius intersit istam legem manere? nemo reus est istis legibus: nemo est, quem futurum putemus. armis enim gesta, numquam profecto in iudicium vocabuntur. At res popularis. utinam quidem vellet is aliquid esse popolare. omnes enim iam cives de reipub. salute, una & mente, & voce consentiunt. Quæ est igitur ea cupiditas ejus legis ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quam qui maiestatem populi Romani per vim minuerit, eum damnatum iudicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit iure damnatus? Sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur ut quisquam provocet. id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui reo condemnato objici se multitudini conductæ velit? aut iudex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? Non igitur provocatio ista lege datur: sed duæ maximè salutares leges, quæstionesque tolluntur. Quid est igitur aliud, quam adhortari adolescentes ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi

cives velint esse? quàm autem ad reipub. pestem furor tribunicius impelli non poterit, his duabus quæ sionibus de vi, & de majestate sublatis? Quid, quod abrogatur his legibus Cæsaris, quæ jubent ei, qui de vi, itemque ei, qui majestatis damnatus sit, aqua, & igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Cæsaris rescinduntur? Quæ quidem ego P. C. qui illa numquam probavi, ita conservandæ concordiæ causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem: sed ne illas quidem, quas post mortem Cæsaris prolatas esse, & fixas videtis. De exilio reducti sunt à mortuo: civitas data non solum singulis, sed etiam nationibus, & provinciis universis à mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia à mortuo. Ergo hæc uno viro optimo authore, domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse vobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempub. contineri putabat, de provinciis. de judiciis eas, inquam, Cæsaris leges nos, qui defendimus acta Cæsaris evertendas putabimus? Ac de iis tamen legibus, quæ promulgatæ sunt, saltem queri possumus: de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit. illæ enim nulla promulgatione latæ sunt, ante quàm scriptæ. Querunt, quid sit cur, aut ego, aut quisquam vestrum P. C. bonis tribunis plebis leges malas metuat. paratos habemus, qui intercedant, paratos qui rempubl. religione defendant: vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, intercessionem, quas religiones nominas? eas scilicet, quibus reipubl. salus continetur. Negligimus ista, & nimis antiqua, & stulta ducimus: forum sepietur: omnes claudentur aditus: armati in præsiidiis multis

tis in locis collocabuntur. quid tum? quod erit ita gestum, id lex erit, & in æs incidi jubebitis? cedo illa legitima: Consules populum jure rogaverunt (hoc enim à majoribus accepimus jus rogandi) Populusque jure locavit. qui populus? isne qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi, & armis omne sublatum est? Atque ego hoc dico de futuris, quod est Augurum, antem dicere ea, quæ vitari possiunt: quæsi facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis: demonstrò vitia, tollite. deuntio vim arma: removete. Irasci te quidem mini Dolabella pro republ. dicenti non oportebit, quamquam te quidem id facturum non arbitror: novi enim facilitatem tuam. Collegam tuum ajunt in hac sua fortuna, quæ bona ipsi videtur: mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum, & avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur: sed eum iracundum audio factum. Video autem quam sit odiosum habere iratum eundem, & armatum: cum tanta præsertim gladiatorum sit impunitas. sed proponam jus, ut opinor, æquum: quod M Antonium non arbitror repudiaturum. Ego si quid in vitam ejus, aut in mores contumeliosè dixerò, quo minus mihi inimicissimus sit, non recusabo. si consuetudinem meam, quam semper in republ. habui, tenuero, id est, si liberè, quæ sentiam, de rep. dixerò: primum deprecor, ne irascatur: deinde si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut quibus armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa iis, qui pro rep. quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hac postulatione dici potest æquius? Quod si, ut à quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra volun-

tatem ejus oratio, graviter offendit, etiamsi nulla inest contumelia, feremus amici naturam. sed idem illi ita mecum. Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni focero: & simul admonent quidam, quod cavebimus: nec erit justior P. C. in lenatum non veniendi morbi causa, quam mortis. Sed per deos immortales, te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrum errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, qua semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est, non opes violentas, & populi Rom. minimè ferendam potentiam, sed caritatem civium, & gloriam concupisse. ea autem est gloria, laus rectè factorum, magnorumque in rep. meritorum, quæ cum optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. Dicerem, Dolabella, qui rectè factorum fructus esset, nisi te paulisper esse expertum viderem. Quem potes recordari in vita tibi illuxisse diem lætiores, quam cum expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœna affectis, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, & gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam quo authore te in iis rebus uti arbitrabantur, & gratias boni viri agebant, & tuo nomine gratulabantur. Recordare quæso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum oblici propter quas tibi fuerant infensi, significaverunt se novo beneficio memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu potuisti Dolabella (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, æquo animo potuisti tantam dignitatem deponere? Te autem,

tem, M. Antoni, absentem appello: unum illum diem, quo in æde Telluris senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam multum à me dissentientes beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia? quanto metu veterani, quanta solitudine civitas tum à te liberata est? tuum collegam depositis inimicitiis, oblitus auspiorum, auguria te ipso Augure nuntiante, illo primum die collegam tibi esse voluisti Reipubl. tuus parvus filius in Capitolium à te missus pacis obses fuit. quo senatus die lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in concione umquam frequentior fuit. tum denique liberati per viros fortissimos videbamus? quia ut illi voluerant, libertatem pax consequeretur. Proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod quotidie afferre reipubl. maximum autem illud quod dictaturæ nomen sustulisti. hæc iniusta est à te, à te inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii scelus decreto gentis Manliæ neminem patricium M. Manlium vocari licet: sic tu propter unius dictatoris odium, nomen dictatoris funditus sustulisti. Num huiusce, cum pro salute reipubl. tanta gessisses, fortunæ te, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci, ut suspicer te pecunia captum: licet quod cuique libet, loquatur: credere non est necesse. nihil umquam in te sordidum, nihil humile cognovi: quamquam nihil est tam sanctum quod non soleant domestici depravare nonnunquam: sed novi firmitatem tuam: atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses. Illud magis vereor, ne ignorans

rans verum iter gloriae gloriosum putes, plus te unum posse, quam omnes; & metui à civibus tuis, quam diligi malis. Quod si ita putas, totam ignoras viam gloriae. Carum esse civem, bene de republ. mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est; metui vero, & in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in fabulis: ipsi illi, qui Oderint dum metuant, dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum tuum meminisses: de quo tamen multa audisti ex me sapissimè. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem cum ceteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum maliam, quam L. Cinnae dominatum, à quo ille crudelissimè est interfectus. Sed quid oratione te flectam? si enim exitus C. Caesaris efficere hoc non potest, ut malis carus esse, quam metui, nihil cujusquam proficiet, nec valebit oratio, quem qui beatum fuisse putant, miserissimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modò impunè, sed etiam cum summa intersectoris gloria interfici possit. Quare flecte te, quaeso, & majores tuos respice: atque ita gubernare republ. ut natum te esse cives tui gaudeant; sine quo nec beatus, nec clarus esse quisquam potest. Et populi quidem Rom. judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permolestè fero. Quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi concursus? quid Pompeii statuae plausus infiniti? quid iis tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne haec significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem?

Quid? Apollinarium, ludorum plausus, vel testimonia
 potius, & judicia populi Rom. vobis parva videban-
 tur? O beatos illos, qui cum adesse ipsis propter
 vim armorum non licebat: aderant tamen, & in
 medullis populi Rom. ac visceribus hærebant. Nisi
 fortè Accio tum plaudi, & sexagesimo post anno
 palmam dari putabatis, non Bruto, qui iis ludis ita
 caruit, ut in illo apparatusissimo spectaculo studium
 populus Rom. tribuerit absenti, desiderium liberato-
 ris sui perpetuo plausu, & clamore lenierit. Equi-
 dem is sum, qui istos plausus, cum à popularibus
 civibus tribuerentur, semper contempserim: idem-
 que cum à summis, mediis, infimis, cum denique
 ab universis hoc idem fit: cumque ii, qui antè sequi
 populi consensum solebant, fugiunt, non plausum
 illum, sed iudicium puto. Sin hæc leviora vobis
 videntur, quæ sunt gravissima: non etiam hoc con-
 temnitis, quod sensilis tam caram populo Roman.
 vitam A. Hircii fuisse? satis enim erat probatum il-
 lum esse populo Roman. ut est: jucundum amicis, in
 quo vincit omnes: carum suis, quibus est carissimus:
 tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timo-
 rem omnium in quo meminimus? certe in nullo.
 Quid igitur? hoc vos per deos immortales quale sit
 non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare
 censetis, quibus eorum, quos sperant reip. consul-
 turos, vita tam cara sit? Cepi, P. C. reversionis meæ
 fructum: quoniam ex ea dixi, ut quicumque casus
 consecutus esset, extaret conscientie meæ testimo-
 nium: & sum à vobis benigne, ac diligenter auditus.
 Quæ potestas si mihi sæpiùs sine meo vestroque peri-
 culo fiet, utar: si minus quantum potero non tam
 mihi me, quam reipubl. reservabo. Mihi fere satis est
 quod

quod vixi, vel ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi, quam vobis, rei que publicæ accesserit.

IN M. ANTONIUM,

PHILIPPICA IX.

ORATIO.

Vellem dii immortales fecissent, P. C. ut vivo potius Ser. Sulpitio gratias ageremus, quam mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin si ille vir renunciare legationem potuisset, reditus ejus, & nobis gratus fuerit, & reip. salutis futurus: non quod L. Philippo, & L. Pisoni aut studium, aut cura defuerit in tanto officio, tantoque munere; sed cum Ser. Sulpitius ætate illis anteiret, sapientia omnibus, subito ereptus totam legationem orbam, & debilitatam reliquit. Quod si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quam in Ser. Sulpitio reperietur. Ceteri qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ periculum, sine ullo mortis metu profecti sunt: Ser. Sulpitius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nulla revertendi, qui cum ita affectus esset, ut si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, sibi ipse diffideret: non recusavit, quo minus vel in extremo spiritu, si quam opem reip. ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hyemis, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: cumque jam ad con-

gressum, colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura, & meditatione obeundi sui muneris excessit à vita. Ut igitur alia, sic hoc. *Pansa*, præclare quod nos ad ornandum *Ser. Sulpitium* cohortatus es, & ipse multa copiosè de illius laude dixisti, quibus à te dictis nihil prætor sententiam dicerem, nisi *P. Servilio* respondendum putarem qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem *P. C.* sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum extare voluerunt; ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audacius. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, à quo ipsa exempla nata sunt, explicandum. *Lartes Tolumnius* rex *Vejentum* quatuor legatos populi *Rom.* *Fidenis* interemit: quorum statuæ in rostris steterunt usque ad nostram memoriam. justus honos, iis enim majores nostri, qui ob remp. mortem obierant pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. *Cn. Octavii* clari viri, & magni, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit attulit consulatum, statuam videmus in rostris: nemo enim tum novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio *Octavii* in qua periculi suspicio non subesset. Nam cum esset missus à Senatu ad animos regum perspicandos, liberorumque populorum maximoque ut nepotem *Antiochi* regis ejus, qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet, *Laodiceæ* in gymnasio à quodam *Leptine* est interfectus. Reddita est ei tum à majoribus statua pro vita, quæ

quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ memoriam sola restaret. Atqui & huic, & Tullo Cluvio, & L. Roscio, & Sp. Antio, & C. Fulcinio, qui à Vejentium rege cæsi sunt: non sanguis, qui profusus est in morte, sed ipsa mors ob reip. habita, honori fuit. Itaque P. C. si Ser. Sulpitio casus mortem attulisset, dolorem quidem rato reip. vulnere, mortem verò ejus, non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem. Nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit: quam si nobiscum remansisset sua cura, optimi filii fidelissimæque conjugis diligentia vitare potuisset. At ille, cum videret, si vestræ authoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui: si paruisset, munus sibi illud pro rep. susceptum vitæ finem allaturum: maluit in maximo reip. discrimine mori, quam minus, quam potuisset, videri reip. profuisse. Multis illi in urbibus quâ iter faciebat, reficiendi se, & curandi potestas fuit: aderat & hospitem invitatio liberalis prodignitate summi viri, & eorum hortatio, qui una erant missi, ad requiescendum, & vitæ suæ consulendum. At ille properans, festinansque mandata nostra conficere cupiens, in hac constantia morbo adversante, perseveravit. Cujus cum adventu maxime perturbatus esset Antonius, quod ea, quæ sibi jussu nostro denuntiarentur, authoritate erant & sententia Ser. Sulpicii constituta: declaravit quàm odisset senatum, cum authorem senatus extinctum, lætè atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptines, nec Vejentium rex eos, quos modò nominavi, quam Ser. Sulpitium occidit Antonius. Is enim profecto mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quo

tirca etiam ad posteritatis memoriam pertinere arbitror, extare, quod fuerit de hoc bello iudicium senatus: erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit. Quod si excultationem Ser. Sulpitii P. C. legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin honorem mortuo, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim P. C. (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Ser. Sulpitium vita privastis. Quem cum videretis se magis morbo, quam oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis? (quid enim minus in hunc ordinem convenit?) sed cum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate, & sapientia effici posset, vehementius excusationi obstitistis, atque cum, qui semper vestrum consensum gravissimum iudicavisset, de sententia deiecistis. Ut verò Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpitii ferre didicissent, tam filium, meque item seduxit, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre. cuius nos virtutem admirati, non ausi sumus ejus adversari voluntati. movebatur singulari pietate filius: non multum ejus perturbationi meus dolor concedebat, sed uterque nostrum cedere cogebatur magnitudini animi, orationisque gravitati: cum quidem ille maxima laude, & gratulatione omnium vestrum pollicitus est, se quod velletis, esse facturum, neque ejus sententiæ periculum vitaturum, cuius ipse auctor fuisset. quem exequi mandata vestra properantem manè postridie profecuti sumus, qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen fati videretur. Reddite igitur P. C. ei vitam cui ademistis; vita enim mortuorum in

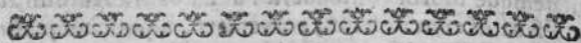
memoria est posita vivorum. perficite ut is, quem vos
 ad mortem inficii misistis, immortalitatem habeat à
 vobis. cui si statuam in Rostris decreto vestro statueri-
 tis, nulla ejus legationis posteritatem inobscurabit
 oblivio. Nam reliqua Ser. Sulpitii vita multis erit præ-
 clarisq; monumentis ad omnem memoriam com-
 mendata. semper illius gravitatem, constantiam, fi-
 dem, præstantem in repub. tuenda curam, atque pru-
 dentiam, omnium mortalium fama celebrabit. Nec
 verò silebitur admirabilis quædam, & incredibilis, &
 pene divina ejus in legibus interpretandis, & æqui-
 tate explicandis scientia. Omnes ex omni ætate qui
 hac in civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum
 in locum conferantur, cum Ser. Sulpicio non sunt
 comparandi. Neque enim ille magis jurisconsultus,
 quam justitiæ fuit. Itaq; quæ proficiscebatur à legibus,
 & à jure civili, semper ad facilitatem, æquitatemque
 referebat: neque constituere litium actiones malebat,
 quam controversias tollere. Ergo hoc statuæ monu-
 mento non eget: habet alia majora. hæc enim statua
 mortis honestæ testis erit; illa memoria vitæ gloriosæ,
 ut hoc magis monumentum grati senatus, quam cla-
 ri viri futurum sit. Multum etiam valuisse ad patris
 honorem pietas filii videbitur: qui quamquam afflic-
 tus luctu non adest, tamen sic animati esse debetis,
 ut si ille adesset. est autem ita affectus, ut nemo um-
 quam unci filii mortem magis doluerit, quam ille
 moeret patris. Et quidem etiam ad famam Ser. Sulpi-
 tii filii arbitror attingere, ut videatur honorem debi-
 tum patri præstitisse. quamquam nullum monumen-
 tum clarius Ser. Sulpitius relinquere potuerit, quam
 effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pie-
 tatis, ingenii filium: cujus luctus aut hoc honore
 ves-

vestro, aut nullo solatio levari potest. Mihi autem recordanti Ser. Sulpitii multos in nostra familiaritate nostra sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura; & ea pedestris, magis quàm inaurata equestris, qualis est L. Syllæ prima statua: magnifice enim Servius majorum continentiam diligebat, hujus seculi insolentiam vituperabat. Ut igitur si ipsum consulam quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tamquam ex ejus autoritate, & voluntate decerno: quæ quidem magnum civium dolorem, & desiderium honore monumenti minuet, & leniet. Atque hanc meam sententiam. P. C. P. Servilii sententia probari necesse est: qui sepulchrum publice decernendum Ser. Sulpitio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde, atque ferro nullum honorem desiderat, cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? Sin id tribuit Ser. Sulpitio, quod non est datum Cn. Octavio: cur quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt, sepulchra paucis, sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate: sepulchrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moveri neque deleri potest: atque ut cetera extinguuntur, sic sepulchra sanctiora fiunt vetustate. Augeatur igitur isto etiam honore is vir cui nullus honor tribui non debitus potest: gratissimus in ejus morte decoranda, cui nullam aliam gratiam referre jam possumus. notetur etiam Antonii nefarium bellum gerentis scelerata audacia. his enim honoribus habitis Ser. Sulpitio, repudiatæ rejectæque legationis ab Antonio manebit testificatio sempiterna. Quas ob res ita censeo: CUM Ser. Sulpitius Q. F. Lemonia Rufus difficillimo

mo reip. tempore, gravi, periculosoque morbo affectus, auctoritatem senatus, salutemque populi Roman. vitæ suæ præposuerit, contraque vim, gravitatemque morbi contenderit: ut ad castra Antonii, quo senatus eum miserat, perveniret, isque cum jam prope castra venisset, vi morbi oppressus vitam amiserit, in maximo reipublicæ munere, ejusque mors consentanea vitæ fuerit sanctissimè honestissimeque actæ, in qua sæpè magno usui reipubl. Ser. Sulpitius, & privatus, & in magistratibus fuerit: cum talis vir ob rempub. in legatione mortem obierit, senatui placere Ser. Sulpitio statuam pedestrem æneam in Rostris hujus ordinis sententia statui, circumque eam statuam locum gladiatoribus, ludisque liberos posterosque ejus quæquæ versus pedes quinque habere, quod is ob rempublicam mortem obierit, eamque causam in basi inscribi: utique C. Pansa A. Hirçius consules alter, ambòve, si eis videbitur, quæstoribus verbis imperent, ut eam basim, statuamque faciendam, & in rostris statuendam locent: quantique locarint, tantam pecuniam redemptori solvendam, atribuendamque curent: cumque antea senatus auctoritatem in virorum fortium funeribus ornamentisque ostenderit, placere eum quàm amplissime supremo die suo efferi: & cum Ser. Sulpitius Q. F. Lemonia Rufus ita de repub. meritis sit, ut his ornamentis decorari debeat, senatum censere, atque è republica existimare, ædiles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii Q. F. Lemoniæ Rufi funeri mittere: utique locum sepulchro in campo Esquilino C. Pansa consul, seu quo alio in loco videtur, pedes triginta quoquo versus designet, quo Ser. Sul-

pitius inferatur. Quod sepulchrum ipsius, liberorum, posterorumque ejus sit: uti quod optimo jure sepulchrum publicè datum est.

M. TUL. CICERONIS

CATO MAJOR, SEU DE

Senectute ad T. Pomponium

Atticum.

PRÆFATIO.

*O Tite, si quid ego adjuto, curamve levaffo,
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa
Ecquid erit premi?*

Licet enim verbis eisdem mihi affari te Attice quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed fide plenus: quamquam certò scio non ut Flaminium sollicitari te, Attice, sic noctes diesque. Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem etiam & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor iisdem rebus te, quibus me ipsam, interdum gratius commoveri: quarum consolatio & major est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, aliquid ad te de senectute conscribere: hoc enim onere (quod mihi tecum commune est) aut jam urgentis, aut certè adventantis

tis senectutis, & te, & me ipsum levare volo: et si te
 quidem id modeste ac sapienter, sicut omnia, & fer-
 re, & laturum esse, certò scio. Sed mihi, cum de se-
 nectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dig-
 nus eo munere, quo uterque nostrum communiter
 uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri con-
 fectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis
 molestias; sed effecerit mollem etiam, & jucundam
 senectutem. Nunquam igitur satis laudari digne pote-
 rit philosophia: cui qui pareat, omne tempus æta-
 tis sine molestia possit degere. Sed de ceteris & dixi-
 mus aliàs multa, & sæpè dicemus. Hunc vero librum
 de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem
 tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum
 esset authoritatis tamquam in fabula; sed M. Catoni
 seni, quo majorem authoritatem haberet oratio.
 Apud quem Lælium, & Scipionem facimus admiran-
 tes, quod is tam facile senectutem ferat: iisque eum
 respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare,
 quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis
 litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in
 senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius
 Catonis sermo explicabit nostram omnem de senec-
 tute sententiam.

SCIPIO. Sæpenumero mirari soleo cum hoc
 C. Lælio, tum caterarum rerum tuam excel-
 lentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum
 vel maxime, quod senectutem tuam nunquam tibi
 gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odio-
 sa est, ut onus se Ætna gravius dicant sustinere. CA-
 TO. Rem haud sanè difficilem Scipio, & Læli ad-
 mirari videmini: quibus enim nihil opis est: in ipsis
 ad bene beateque vivendum, iis omnibus ætas gra-
 vis

vis est : qui autem omnia bona à se ipsis petunt , iis nihil potest malum videre , quod naturæ necessitas afferat : quo in genere in primis est senectus , quam ut adipiscantur omnes optant ; eandem accusant adepti : tanta est inconstantia , stultitia , atque perversitas . Obrepere , ajunt , eam citius quam putavissent . Primum , quis coegit eos fallum putare ? quî enim citius adolescentiæ senectus , quam pueritia adolescentiæ obrepit ? deinde quî minus gravis esset iis senectus , si octingentesimum annum agerent , quam si octogesimum ? præterita enim ætas , quamvis longa , cum effluxisset , nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem . Quocirca , si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestra , nostroque cognomine) in hoc sumus sapientes , quòd naturam optimam ducem , tamquam Deum sequimur , eique paremus . A qua non verisimile est , cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint , extremum actum , tamquam ab inerti poeta esse neglectum . Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum , & tamquam in arborum baccis , terræque frugibus maturitate tempestiva , quasi vietum , & caducum : quod ferendum est molliter sapienti . Quid est enim aliud gigantium more bellare cum diis , nisi naturæ repugnare ? LÆLIUS . Atqui Cato , gratissimum nobis , ut etiam pro Scipione pollicear , feceris , si (quoniam volumus , & speramus quidem senes fieri) ante multo à te didicerimus , quibus facillime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus . CATO . Faciam vero , Læli , præsertim si utriusque vestrum , gratum (ut dicis) futurum est . SCIP . Volumus sanè , nisi molestum est , Cato , tamquam aliquam viam longam confecceris , qua nobis quoque ingrediendum sit

fit istuc, quo pervenisti, videre quale sit. CATO. Faciam, ut potero, Læli: sæpè enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quas C. Sallinator, quas Sp. Abinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus majoribus natu: quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela: qui se à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur: sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim nec difficiles senes, nec inhumani tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LÆL. Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri, id autem non posse multis contingere. CATO. Est istud quidem, Læli, aliquid: sed nequaquam in isto sunt omnia, ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: nec Hercule, inquit, si ego Seriphus essem, ignobilis: nec tu si Atheniensis esses clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Nec enim in summa inopia lenis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non gravis. Aptissima omninò sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum,

tum, quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus: non solum quia nunquam deferunt in extremo quidem tempore ætatis, quamquam id maximum est, verum etiam quia conscientia benè actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat. Quamquam eum colere cœpi, non admodum grandem natu, sed tamen jam ætate provecum. Anno enim postquam primum consul fuerat ego natus sum: cumque eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoque anno post ad Tarentum quæstor: deinde Ædilis: quadriennio post factus sum Prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suavor legis Cincix de donis, & muneribus fuit, hic & bella gerebat ut adolescens, cum planè grandis esset: & Annibalem juveniliter exultatem patientia sua mollebat: de quo præclarè familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem,

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio recepit: quum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti, Mea opera Q. Fabi, Tarentum recepisti: certè, inquit, ridens: nam nisi tu amississes, nunquam recepissem. Nec verò in armis præstantior, quam in toga: qui consul iterum Sp. Carvilio collega quiescente, C. Flaminio tribuno pleb. quoad potuit, restitit agrum

Picenum, & Gallicum viritum contra senatus auctoritatem dividendi, Augurque cum esset, dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipubl. salute fierent: quæ contra rempublic. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem Marci filii tulit, clari viri, & consularis. Est in manibus viri laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contempnimus? nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus, sed intus domique præstantior. Qui sermo! quæ præcepta! quanta notitia antiquitatis! quæ scientia juris augurandi! multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ. omnia memoria tenebat, non domestica solùm, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupidè fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem fore neminem. Quorsus igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est enim quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Iſocratis, qui cum librum, qui Panathenaicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias centum & septem complevit annos: neque unquã in suo studio, atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu vellet esse in vita: Nil habeo, inquit, quod incusem senectutem: præclarum responsum, & docto homine dignum;

sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui sæpè supremo

Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam, quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem hi coss. T. Flaminius, & M. Artilius facti sunt: ille autem Cepione, & Philippo iterum coss. mortuus est, cum ego quinque & sexaginta annos natus legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suavissem. Annos septuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, quantum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum: tertiam, quod privet omnibus serè voluptatibus: quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quantum quæque valeat, quantumque justa sit unaquæque videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. quibus? an iis quæ geruntur juventute, & viribus? nullæ ne igitur res similes sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus Scipio, focerq̄ mei viri optimi viri filii mei, & cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncani, cum republic. consilio, & authoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit illa dicere, quæ versibus persecutus est Ennius:

Quò vobis mentes rectæ quæ stare solebant

Ante hæc, dementi se se flexere ruina?

Cæteraque gravissimè. Notum enim vobis carmen; & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hæc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, quum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse, & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant: ille autem clavum tenens, quietus sedeat in puppi non faciat ea quæ juvenes. At verò multò majora, & meliora facit, non enim viribus; aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, autoritate, sententia, quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis, qui & miles & tribunus & legatus & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, quum bella non gero. At senatui, quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo Carthagini malè jam diu cogitanti bellum inferatur multò antè denuntio: de qua non ante vereri desinam, quam illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam dii immortales, Scipio, tibi reservent, ut aut reliquias persequare, cujus à morte tertius hic & tricesimus annus est, sed memoriam illius viri omnes excipient anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum sua pe-

niteret? nec enim excursionē, nec saltu, nec eminentē
 hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ra-
 tione, sententia quæ nisi essent in senibus, non sum-
 mum concilium majores nostri appellavissent sena-
 tum. Apud Lacedæmonios quidem ii qui amplissi-
 mum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nomi-
 nantur senes. Quod si legere aut audire voletis ex-
 terna; maximas republ. ab adolescentibus labefac-
 tatas, à senibus sustentatas & restitutæ reperietis.

Cedo, qui vestram republ. tantam amisistis tam cito?
 Sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo,
 respondentur & alia & hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti adolescentuli.
 Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia se-
 nectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi eam
 exerceas: ut etiam si sis natura tardior. Themisto-
 cles omnium civium nomina perceperat. Num igitur
 censetis eum, quum ætate processisset, qui Aristides
 esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non
 modò eos qui sunt, novi; sed eorum patres? etiam
 & avos? nec sepulchra legens vereor, (quod ajunt) ne
 perdam memoriam: his enim ipsis legendis in memo-
 riam redeo mortuorum: nec verò quemquam senum
 audivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset; om-
 nia, quæ curant, meminerunt: vadimonia constitu-
 ta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Jurisconsul-
 ti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi
 senes? quàm multa meminerunt! manent ingenia
 senibus, modò permaneat studium, & industria.
 Nec ea solum in claris, & honoratis viris; sed
 in vita etiam privata, & quieta. Sophocles ad sum-
 mam senectutem tragædias fecit: qui propter
 studium, cum rem familiarem negligere vides

fetur, à filiis in iudicium vocatus est; ut, quem
 admodum nostro more malè rem gerentibus pa-
 tribus, bonis interdici solet: sic illum, quasi de-
 sipientem, à re familiari removerunt Iudices.
 Tum senex dicitur eam fabulam, quam in mani-
 bus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Co-
 loneum recitasse iudicibus, quæsisseque, num il-
 lud carmen desipientis videretur. Quo recitato,
 sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc,
 num Hesiodum, num Simonidem, num Stesicho-
 rum, num, quos antè dixi, Isocratem, Georgiam,
 num Homerum, num Philosophorum princeps Py-
 thagoram, Democritum; num Platonem, num So-
 cratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum,
 quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum
 coegit in suis studiis obrutescere senectus? An non
 in omnibus his studiorum agitatio vitæ æqualis fuit?
 Age, ut ista divina studia omittamus, possum no-
 minare ex agro Sabino rusticos vicinos, & familia-
 res meos, quibus absentibus numquam fere ulla
 in agro majora opera fiunt, non ferendis, non
 percipiendis fructibus, non condendis: quamquam
 in his minus hoc mirum; nemo enim est tam senex,
 qui se annum non putet posse vivere, sed iidem labo-
 rant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino perti-
 nere.

Serunt arbores, quæ alteri sæculo profunt,
 Ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò du-
 bitat agricola, quamvis senex quærenti, cui
 serat: respondere, diis immortalibus, qui me
 non accipere tantummodo hæc à majoribus volue-
 runt; sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de
 sene alteri sæculo prospiciente, quam illud:

Adepol senectus, si nihil quidquam aliud vult

Apportet secum, cum advenerit: unum id sat est:

Quod diu vivendo multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortasse, quæ vult, atque in ea, quæ non vult sæpè etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosus.

Tum etiam in senectâ hoc deputo miserrimum,

Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Jucundum potius, quam odiosum: ut enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: sed adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos: sed videtis, ut senectus non modò languida, atque iners non sit; verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem in versibus gloriantem vidimus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcæ litteras senex didici. quâs quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quòd cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboravi. Nec nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescentis etiam vires tauri, aut elephantis desiderabam. Quòd enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotonia.

nata? qui quum jam senex esset athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illachrymansque dixisse: At hi quidem jam mortui sunt. Non verò tam isti, quam tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus; sed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sex. Æmilius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quib. jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc non amisi, & tamen videtis annos meos. Sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus, facitque persèpe ipsa sibi audientiam differt senis compta, & mitis oratio. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio: quid enim est jucundius senectute stipata studii juventutis? an ne eas quidem vires senectuti relinquamus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere, quid esse potest præclarius? mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sapius, quam senectutis: libidinosa enim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem, eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecillio-

factam quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex max. factus esset (viginti, & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quamquam est id quidem senile, aetatique nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sapissimè Nestor de virtutibus suis praedicet? tertiam enim jam aetatem hominum vixerat: nec erat ei verendum, ne vera praedicans de se, nimis videretur, aut insolens, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Graeciae numquam optat, ut Ajacis similes decem habeat: at ut Nestoris quandoque. Quod si acciderit, non dubitat, quin brevi sit Troja peritura. Sed redeo ad me: Quartum annum ago & octogesimum, equidem posse vellem idem gloriari quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor in eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, quum tribunus militaris depugnavi, apud Thermopylas M. Atilio Glabrione consule; sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit non afflixit senectus, non curia vires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatoque proverbio, quod monet mature fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse malle, quam esse senem, antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam

vestrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis: num idcirco ille est præstantior nobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum quantum quisque potest, nitatur: nã ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentibus pueritiam paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eaque simplex: suaque cuique partitæ ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore præcipi debeat. Arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie nonaginta annos natus: cum ingressus iterpedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere: nullo imbri, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera. Potest igitur exercitatio & temperantiâ etiâ in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires: ne postulantur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis vacat ætas nostra, muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, ut nullum officii, aut omninò vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valeduditi.

nis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is qui te adoptavit, quam tenui, aut nulla potius valetudine: quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis: ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia compefcenda sunt: pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. habenda ratio valetudinis, utendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori soli subveniendum est, sed etiam menti, atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent: animi autem se exercendo levantur: nam quos ait Cæcilius Comicus stultos senes, nos significat credulos, obliuiosos, dissolutos, quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentium, quam senum, nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia (quæ deliratio appellari solet) senum levium est, non omnium. Quatuor robustus filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat, & senex, & cæcus; intentum enim animum tanquam arcum habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò auctoritatem, sed etiam imperium in suos; metuebant eum servi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in ea domo patrius mos, & disciplina. Ita etiam senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum

suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad
 extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim ado-
 lescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo
 adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequi-
 tur, corpore senex esse poterit, animo numquam
 erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus:
 omnia antiquitatis monumenta colligo, causarum il-
 lustrium, quascumque defendi, nunc quam maxime
 conficio orationes. Ius augurum, pontificum, civi-
 le tracto: multum etiam Græcis litteris utor, Pytha-
 goræorumque more, exercendæ memoriæ gratia,
 quid quoque die dixerim, audiverim, egerim, com-
 memoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii,
 hæc curricula mentis: in his desudans, atque elabo-
 rans, corporis vires non magnopere desidero: ad-
 sum amicis, venio in senatum frequens, utroque af-
 fero res multum & diu cogitatas, easque tueor animi,
 non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, ta-
 men me lectulus oblectaret, ipsa cogitantem,
 quæ jam agere non possem: sed ut possim, facit acta
 vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi
 non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sen-
 sim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur, sed
 diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio
 senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O
 præclarum munus ætatis: siquidem id aufert nobis,
 quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite
 enim, optimi adolescentes, veterem orationem Ar-
 chyæ Tarentini, magni in primis & præclari viri:
 quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti-
 cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam
 corporis voluptatem hominibus, dicebat, à natura
 datam: cuius voluptatis avidæ libidines temerè &

effrænate ad potiundum incitarentur. Hic patriæ prodiones, rerump. everfiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nafci dicebat: nullum denique fcelus, nullum magnum facinus effe, ad quod fufcipiendum non libido voluptatis impelleret: fupra vero, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nifi voluptate. Cumque homini five natura, five quis Deus nihil mente præftabilius dediffet, huic divino muneri ac dono nihil tam effet inimicum, quam voluptatem: nec enim libidine dominante temperantiæ locum effe omnino, nec in voluptatis regno virtutem poffe confiftere. Quod quò magis intelligi poffet, fingere animo aliquem jubebat incitatum voluptate corporis, quanta percipi poffet maxima: nemini censebat fore dubium, quin tandem, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione confequi poffet. Quocirca nihil effe tam deteftabile, tamque peffiferum, quam voluptatem: fiquidem ea cum major effet atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo in Caudino prælio Sp. Pofthumius, & T. Veturius coff. fupra-eti sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia popul. Rom, permanferat, fe à majoribus natu accepiffè dicebat: cum quidem ei fermoni interfuiffet Plato Athenjenfis, quem Tarentum veniffe L. Æmilio, Appio Claudio coff. reperio. Quorfum hæc? ut intelligatis, fi voluptatem afpefnari ratione & fapientia non poffumus magnam habendam fenectuti gratiam, quæ effecerit, ut non libèret, quod non oporteret: Impedit enim confilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet ullum

nullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci,
 ut fortissimi viri T. Flamini fratrem L. Flaminium
 à senatu ejicerem septem annis postquam consul fuisset :
 sed notandam libidinem putavi. Ille enim, cum esset
 consul in Gallia, exortatus est in convivio à scorto,
 ut securi feriret aliquem eorum qui in vinculis essent
 damnati rei capitalis : hic Tito fratre suo censore,
 qui proximus ante me fuerat, elapsus est : mihi verò &
 Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam
 perdita libido, quæ cum probro provato conjugeret,
 imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi,
 qui se porrò pueros à senibus audisse dicebant,
 mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem
 Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea,
 Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur,
 eumque dicere, Omnia quæ faceremus, ad voluptatem
 esse referenda. Quod ex eo audientes M. Curium,
 & T. Coruncanum, optare solitos, ut id Samnitibus,
 ipsique Pyrrho persuaderetur, quòd facilius vinci
 posset, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M.
 Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eam
 consulem se pro republ. quarto consulari devoverat.
 Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus : qui tum
 ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto
 judicabant esse profecto aliquid natura pulchrum,
 atque præclarum, quod sua sponte peteretur,
 quodque spreto, & contempta voluptate optimus
 quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de
 voluptate? Quia non modo vituperatio nulla,
 sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea
 voluptates nullas magnopere desiderat. Caret
 epulis, extructisque mensis, & frequentibus poculis
 caret ergo vinolentia cruditate, & infomniis: sed si aliquid

quid dandum est voluptati (quoniam ejus blanditiis non facile obstitimus : divinus etiam Plato escam majorum Voluptatē appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, ut homo pilces) quamquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviiis tamen potest delectari. C. Duilius M. F. qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem à cœna senem sæpè videbam puer : delectabatur crebro funali, & tibicinet quæ sibi nullo exemplo privatus sumpserat : tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios ? ad me ipsum revertor. Primum habui semper sodales : sodalitates autem me quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modicè ; sed erat tamen quidam fervor ætatis : qua progrediente omnia fiunt etiam in dies mitiora : neque enim ipsorum conviviorum delectationem corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberent, Convivium nominarunt, melius quam Græci, qui hoc idem tum Computationem, tum Conconvationem vocant : ut quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem tempestivis conviviiis delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum : habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omninò bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectussem. Me verò & magisteria de-

lectant à majoribus instituta : & is sermo , qui more
 majorum à summo adhiberetur magistro in poculo :
 & pocula , sicut in symposio Xenophontis , minuta ,
 atque rorantia : & refrigeratio æstate , & vicissim hye-
 me aut sol , aut ignis hybernus : Quæ quidem in Sa-
 binis etiam persequi soleo , conviviumque vicinorum
 quotidie compleo : quod ad multam noctem quam
 maximè possumus , vario sermone producimus. At
 non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus.
 Credo ; sed ne desideratio quidem. nihil autem mole-
 stum , quod non desideres. Bene Sophocles , cum ex
 eo quidam jam confecta ætate quæreret , uteretur ne
 rebus Venereis , Dii meliora , inquit : libenter verò
 istinc tanquam à domino agresti ac furioso profugi.
 Cupidis enim rerum talium odiosum , & molestum
 est fortasse carere : satiatis verò & expletis jucundius
 est carere , quàm frui. Quamquam non caret is , qui
 non desiderat. Ergo non desiderare dico esse jucun-
 dius quàm frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona
 ætas fruitur libentius , primum parvulis fruitur rebus ,
 ut diximus : deinde iis , quibus senectus , etiam si non
 abundè potitur , non omnino caret. Utque Turpio-
 ne Ambivio magis delectatur , qui in prima cavea
 spectat , delectatur tamen etiam , qui in ultima : sic
 adolescentia voluptates prope intuens magis fortasse
 lætatur ; sed delectatur etiam senectus procul eas spec-
 tans tantum , quantum sat est. At illa quanti sunt ,
 animum , tanquam emeritis stipendiis libidinis , ambi-
 tionis , contentionis , inimicitiarum , cupiditatum
 omnium , secum esse , secumque (ut dicitur) vive-
 re ! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii ,
 atque doctrinæ , nihil est otiosa senectute jucundius.

Meri videbamus in studio dimittendi penè coeli.

atque terræ C. Gallum familiarem patristui Scipio:
 Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum,
 quoties nox oppressit, cum manè cœpisset! quâ delectabatur cum defectiones solis, & lunæ multò nobis ante prædiceret? Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? quam gaudebat bello suo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui cum septem annos antè, quam ego natus sum, fabulam edidisset Cethego Tuditanoque coss. usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Liciniis, Crassi & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagranteis senes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius; quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis est, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) Senescere se multa in dies addiscentem: quæ voluptate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc ad voluptates agricularum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere: habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore. Quamquam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito, ac subactò sparsum

semen accepit primum, id occacatum cohibet, ex quo Occatio (quæ hoc efficit) nominata est : deinde tepesfactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur. E quibus quum emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium fatus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requiem, oblectamentumque noscatis: omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra, qua ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosque procreet: malleoli, plantæ, sarmentata, vites, traduces, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non sine admiratione delectent? Vitis, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur: eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpente[m] multiplici lapsu, & erratico ferro amputans coercet ars agricularum, ne silvescat sarmentis, & in omnibus partibus nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, à qua oriens una se se ostendit, quæ & succo terræ, & calore Solis au-gescens, primò est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit, vestitaque pampinis nec modico tepore caret, & nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectum pulchrius? Cujus quidem non utilitas me solùm (ut ante dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorù ordines,

capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, farramentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum missio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet: At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercoreantem facit. Nec verò segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbutis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis tum pecudum pastu, apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitionis modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricola solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem; nam & studio rerum rusticarum provectus sum; & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Curius, quum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis, cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit: sed eis, qui haberent, aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me ipso recedam. In agris erant tum sœvatores, id est senes, siquidem L. Quintio Cincinato

in agro aranti nuntiaturum est, eum Dictatorem esse factum, cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Hala Sp. Mælium regnum apperentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum arcersebatur Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, Viatores nominati sunt: Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agricolatione oblectabant? Mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla vita beator esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris: sed & delectatione, quam dixi, & saturitate, copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent & quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduique domini referta cella vinaria, olearia mellaria, & penuaria est: villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Tum conditora facit hæc etiam supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetotum ve specie dicam? Brevi expediam. Agro bene culto nihil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatus: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat, atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut æque calefcere vel apricatione vel igni? vel vicissim umbris aquisve refrigerari salubrius? Flabeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquunt, & tesseras; id ipsum tamen ut libebit, quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles,

Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiose, ut facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! atque ut intelligatis nihil ei tam regale videri, quam studium agri colendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem Regem Persarum præstantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyfander Lacedæmonius vir summæ virtutis venisset ad eum Sardæis, ei que dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lyfandrum, atque humanum fuisse: & ei quendam conseptum agrum diligenter consitum ostendisse. Cum autem admiraretur Lyfander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordinis, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflaretur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego ista sum dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lyfandrum intuentem ejus purpuram, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo auro multisque gemmis, dixisse. Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt: quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hac igitur frui licet senibus: nec ætas impedit, quominus & cæterarum rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Mihi quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesimum annum vitam perduxisse: cum esset exacta jam ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum & sextum consulatum sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium æta-

tis majores nostri ad senectutis initium esse vos
 laerunt, tantus illi cursus honorum fuit: Atque
 ejus extrema ætas in hoc beatior, quam media;
 quod authoritatis plus habeat, laboris vero minus.
 Apex autem senectutis est authoritas. Quanta fuit
 in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calati-
 no! in quem illud elogium unicum: plurimæ con-
 sentiunt gentes, Populi primum fuisse virum. No-
 tum est ejus carmen totum incisum in sepulchro. Ju-
 re igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama
 consentiens. Quem virum P. Crassum nuper pont. max.
 quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum
 vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut ut
 jam antè, de Maximo? quorum non in sententia solum,
 sed etiam in nutu residebat authoritas? Habet senec-
 tus, honorata præsertim, tantam authoritatem, ut ea
 pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates. Sed in
 omni oratione mementote eam me laudare senectu-
 tem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. Ex
 quo id efficitur, quod ego magno quondam cum as-
 sensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se
 oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente au-
 thoritatem afferre possunt; sed honeste acta superior
 ætas fructus capit authoritatis extremos. hæc enim ip-
 sa sunt honorabilia, quæ videntur levia, atque commu-
 nia, saluari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, con-
 suli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque
 optimè morata, ita diligentissimè observantur. Lysan-
 drum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci)
 dicere ajunt solitum: Lacedæmone esse honestissi-
 mum domicilium senectutis. Nusquam enim tan-
 tum tribuitur ætati, nusquam est senectus honor-
 rior. Quin etiam memoriæ proditum est, cum Athe-

nis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno confessu, locum ei a suis civibus nunquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent in loco certo confederant, confurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum sessum recepisse. Quibus cum à cuncto confessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt; sed hoc de quo agimus in primis, quod, ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neque enim solum honore antecedentibus, sed iis etiam qui cum imperio sunt, majores natu Augures an reponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum authoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habet aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est; quæ tamen omnia dulciora fiunt, & bonis moribus, & artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex his fratribus qui in *Adelphis* sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habent. Ut enim non omne vinum, sic non omnis natura vetustate coalescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam, acerbicatem nullo modo. Avaritia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quidquam esse absurdius, quam, quo minus *vix* restat, eo plus

viatici quærere? Quarta restat causa, quæ maxime augere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit: quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quamquam quis est tam stultus (quamvis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, gravius ægrotant, difficilius curantur. Itaque, pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim ratio, & consilium in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ, omninò civitates essent. Sed redeo ad mortem imponentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? sensi ego tum in optimo filio meo; tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu esse victurum; quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat: quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod speret habet quidem. At est eo meliore conditione, quàm adolescens; cum id quod sperat ille, hic jam assecutus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quamquam (ò dii boni) quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim

enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gaudibus , qui octoginta regnavit annos , centum , & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur , in quo est aliquid extremum : cum enim id advenerit , tunc illud quod præterit , effluit : tantum manet , quod virtute , & rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt , & dies , menses , & anni , nec præteritum tempus unquam revertitur : nec quid sequatur , sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur , eo debet contentus esse. Neque enim histrioni , ut placeat , peragenda est fabula : modo , in quocumque fuerit actu , probetur : nec sapienti , usque ad Plaudite veniedum. Breve enim tempus aratis satis est longum ad bene honesteque vivendum , si processeris longius , non magis dolendum est , quam agricolæ dolent , præterita verni temporis suavitate , æstatem autumnumque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat , ostenditque fructus futuros : reliqua tempora demetendis fructibus , & percipiendis accomodata sunt. Fructus autem senectutis est , ut sepe dixi , ante partorum bonorum memoria , & copia. Omnia vero , quæ secundum naturam fiunt , sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam , quàm senibus emori ? quod idem contingit adolescentibus adversante , & repugnante natura. Itaque adolescentes sic mihi mori videntur , ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur : senes autem , sicut cum sua ponte , nulla adhibita vi , consumptus ignis extinguitur ; & quasi poma ex arboribus si cruda sunt , vi avelluntur : si matura , & cocta , decidunt ; sic vitam adolescentibus vis aufert , senibus maturitas. Quæ mihi quidem tan incunda est , ut quo propius

pius ad mortem accedam, eò citius quãsi terram videar videre, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus, recteque in ea vivitur, quoad munus officii exsequi, & tucti possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est, cùm illi quærenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, quum integra mente ceterisque sensibus opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, Natura dissolvit: Ut enim navem, ut ædificium, idem destruit facillime, qui construxit; sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, Natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè; Inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetat Pythagoras, injussu Imperatoris, idest Dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, & lamentisque vacare. Vult credo se esse charum suis sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu

Faxit: cur? volito vivus per ora virum.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat præsertim senis post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esscanimo nemo potest. Moriendum enim certè est;

est; & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis tranquillo poterit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recordor non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt, non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui itet Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eo melius cernere mihi videor, quod ad eam propius adsum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque C. Læli, viros clarissimos, mihi amicissimos, vivere arbitror, & eam

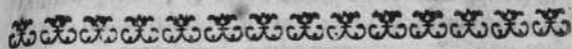

eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda: nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim cælestis animus ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatisque contrarium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique celestium ordinem contemplantes, imitarentur cum vitæ modo, atque constantia. Nec me solùm ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosque incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, numquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Appollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas sit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorum prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa: non posse eam naturam, quæ res eas continet, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moveat: nec finem quidem habiturum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus. Et cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire. Magnoque esse argumento, homines scire pleraque antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tam

primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit: Nolite arbitrari, ò mihi carissimi filii, me, quum à nobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed etiam esse in hoc corpore ex his rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori; nec verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset, sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo quæque discedant: abeunt enim omnia, unde orta sunt: animus autem solus nec quum adest, nec quum discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quam somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. Quare si hæc ita sint, sic me colite, ut Deum. Si unà interiturus est animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam vestri pie inviolateque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, per-
 sua-

suadebit & aut patrem tuum Paulum , aut duos avos Paulum , & Africanum , aut Africani patrem , aut patrum , aut multos præstantes viros , quos enumerare non est necesse , tanta esse conatos , quæ ad posteritatis memoriam pertinent , nisi animo cernerent , posteritatem ad se pertinere. An censes , ut de me ipso aliquid more senum glories , me tantos labores diurnos nocturnosque domi , militiaeque suscepturum fuisse , si iisdem finibus gloriam meam , quibus vitam , essem terminaturus? nonne melius multo fuisset otiosam ætatem , & quietam , sine ullo labore , aut contentione traducere? sed nescio , quo modo animus erigens se , posteritatem semper ita prospiciebat , quasi cum excessisset è vita , tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet ut animi immortales essent , hæud optimi cujusque animus , maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid , quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur , stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is , qui plus cernat , & longius , videre se ad meliora proficisci : ille autem , cujus obtusior sit acies , non videre? Equidem efferor studio patres vestros , quos colui , & dilexi , videndi. Neque vero eos solum convenire aveo , quos ipse cognovi ; sed illos etiam , de quibus audiivi , & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem , hæud sane quis facilem retraxerit , nevé tamquam pilam retorserit. Quod si quis Deus mihi largiatur , ut ex hac ætate repuerascam , & in cunis vagiam , valdè recusem : nec verò velim , quasi decurso spatio à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane : habet certe tamen , aut satietatem , aut modum. Non li-

bet enim mihi deplorare vitam : quod multi , & hi docti sæpè fecerunt : nec me vixisse pœnitet , quoniam ita vixi , ut frustra me natum non existimem : & ex vita ista discedo : tanquam ex hospitio , non tanquam ex domo : commorandi enim natura diversorium , non habitandi dedit. **O** præclarum diem , cum ad illud animorum concilium cœtumque proficiscar , & cum ex hac turba , & colluvione discedam. Proficiscar enim non ad eos solùm viros , de quibus ante dixi , sed etiam ad Catonem meum , quo nemo vir melior natus est , nemo pietate præstantior : cujus à me corpus crematum est , quod contrà decujt , ab illo meum. Animus vero non me deserens , sed respectans , in ea profectò loca discessit , quo mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum : non quod æquo animo ferrem , sed me ipse consolabar , existimans non longinquum inter nos digressum , & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim tecum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus , nec solùm non molesta , sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro , quod animos hominum immortales esse credam , libenter erro : nec mihi hunc errorem , quo delector , dum vivo , extorqueri volo : sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam ; non vereor , ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri , tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura , ut aliarum omnium rerum , sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est , tanquam fabulæ : cujus defatigationem fugere debemus , præsertim adjuncta satietate. Habui hæc de senectute , quæ dicerem : ad quam utinam perveniatis , ut ea quæ ex me audistis , se experti probare possitis.

M. TUL. CICERONIS

LÆLIUS,

VEL

DE AMICITIA,

ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi personæ,

FANNIUS, SCÆVOLA, LÆLIUS.

Quintus Mutius augur multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter, & jucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scævola, sumpta virili toga, ut quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter, & commodè dicta, memoriæ mandabam, siquæ stradebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scævola contuli: quem unum nostræ civitatis, & ingenio, & justitia præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs; nunc redeo ad

Au-

Augurem. Cùm sæpè multa narraret, tum meminì domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere multis erat in ore. Meministi enim profectò, ut opinor, Attice, & eo magis, quòd P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio à Q. Pompejo, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominum esset, vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio M. filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui arbitrato meo. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne Inquam, & Inquit, sæpiùs interponeretur. Atque ideò feci, tanquam à præsentibus coràm haberi sermo videretur. Cùm enim sæpè tecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi res tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore feci, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus qui diutissime senex fuisset & in ipsa senectute præ cæteris floruisse: sic cùm accepissemus à patribus proximè memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum positum in hominum veterum autoritate, & eorum illustrium,

erium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis: itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem non me loqui existimem. Sed ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quod erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens, sic enim est habitus, & amicitiae gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas. Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur: respondet Lælius, cujus tota disputatio est de Amicitia: quam legens tu ipse cognosces.

FANNIUS. Sunt ista vera Læli, nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior; sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Aetelium apud patres nostros appellatum esse sapientem, sed uterque alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multa ejus, & in senatu, & in foro, vel provisã prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem aliquo quodam modo dicunt, non solum natura, & moribus, verùm etiam studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accipimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo

sapientissimum judicatum hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærent, credo & ex hoc item, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras: eoque magis quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris commentandi causa, ut assolet, venissemus, tu non affuisti: qui diligentissimè semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCÆV. Quærent quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis, cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non maestitiam fuisse. LÆLIUS. Rectè tu quidem Scævola, & vere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cum valerem, adduci incommodo meo debui nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere ut ulla intermissio, fiat officii. Tu autem Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone, aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram Cajum. sed hi ne comparentur Catoni maximo & spectato viro. Quam obrem cave Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem, quàm id rec-

tè faciam, viderint sapientes: sed certè mentiar: moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit: & ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclare? nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet? quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quàm de eo jam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petivit nunquam, consul factus est bis: primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reipublicæ pene sero; qui duabus urbibus everfis inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus castissimis, de pietate sin matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, justitia in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit mæro refuneris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem uno anno ante, quam est mortuus, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit, quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamè verè licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos

in vita celeberrimos latissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum senatu dimisso domum reductus ad vesperam est à Patribus Conscriptis, à populo Rom. sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus simul animas interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tan religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam, (quæ nunc quidem deleta est, tum florebat) institutis, & præceptis suis erudierunt, vel ejus qui Appollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non tum hoc, tum illud ut in plerisque, sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque cum è corpore excessissent reditum ad cælum parère, optimoque, & justissimo cuique expeditissimum. Quod idem Scipioni videbatur: qui idem, quasi præfagiret, per paucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius aessent, & alii plures, tuque etiam Scævola me convenisses, triduum differuit de Repub. cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facilimè evolet, tanquam è custodia, vinculisque corporis, cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse quam Scipioni? Quo circa mœrere hoc ejus eventu, vereor ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa vereor, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sen-

Jus maneat : ut nihil boni est in morte , sic certe ni-
 hil est mali. Sensu enim amissio , fit idem quasi natus
 non esset omninò : quem tamen esse natum & nos
 gaudemus , & hæc civitas , dum erit , lætabitur.
 Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum
 optimè est , mecum autem incommodiùs : quem fuit
 æquius , ut prius introieram , in vitam , sic prius exi-
 re de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitie
 sic fruor , ut beatè vixisse videar , quia cum Scipio-
 ne vixerim : quocum mihi cura conjuncta de re publi-
 ca , & de privata fuit : quocum domus fuit , & mili-
 tia communis : & id , in quo est omnis vis amicitie ,
 voluntatum , studiorum , sententiarum summa con-
 sensio. Itaque non tam ista me sapientie , quàm modò
 Fannius commemoravit , fama delectat , quam quod
 amicitie nostræ memoriam spero sempiternam fore :
 idque mihi ego magis est cordi , quod ex omnibus sæ-
 culis vix tria , aut quatuor nominantur paria amico-
 rum : quo in genere sperare video Scipionis amici-
 tiam & Lælii notam posteritati fore, FANNIUS. Istud
 quidem Lælii ita necesse est : sed quoniam amici-
 tie mentionem fecisti , & sumus otiosi , pergratum
 mihi feceris : spero item Scævole , si quemadmo-
 dum soles de cæteris rebus , cum ex te quærentur ,
 sic de amicitia disputares , quid sentias , qualem exis-
 times , quæ præcepta des. SCÆ. Mihi verò pergra-
 tum hoc erit : atque id ipsum cum tecum agere cona-
 rer , Fannius antevertit , quamobrem utrique nostrum
 gratum admodum feceris. LÆL. Ego verò non gra-
 varer , si mihi ipse considerem. Nam & præclara
 res est , & summus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed
 quis egò sum ? aut quæ in me est facultas ? Doctorum
 est ista consuetudo , eaque Græcorum , ut iis pona-

cur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum
 opus est, egetque exercitatione non parva. Quamo-
 brem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis cen-
 leo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tan-
 tum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis
 anteponatis. nihil est enim tam natura aptum, tam
 conveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed
 hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non
 posse: neque ad vivum refeco, ut illi, qui hæc sub-
 tilius disserunt, fortasse verè, sed ad communem
 utilitatem parum. Negant enim quemquam virum
 bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè; sed eam
 sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis
 nemo est consecutus. Nos autem ea, qua sunt in
 usu vitæque communi, non ea qua finguntur, aut op-
 tantur sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fa-
 bricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapien-
 tes nostri majores judicabant, ad istorum normam
 fuisse sapientes: Quare sibi habeant sapientiæ no-
 mem & invidiosum, & obscurum; concedantque
 ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient: ne-
 gabunt id nisi sapienti, posse concedi. Agamus
 igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita se ge-
 runt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, inte-
 gritas, æquitas, liberalitas: nec sit in eis ulla cu-
 piditas, libido, audacia, sitque magna constantia,
 ut hi fuerint quos modò nominavi; hos viros bo-
 nos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos pute-
 mus, qui sequantur, quantum homines possunt,
 naturam optimam recte vivendi ducem. Sic enim
 perspicere mihi videor ita natos esse nos, ut inter
 omnes esset societas quædam: major autem, ut quis-
 que proximè accederet. Itaque cives potiores sunt,
 quam

quàm peregrini: & propinqui, quam alteri; cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest: sublata enim benevolentia amicitia nomen tollitur, propinquitas manet. Quanta autem vis amicitia fit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est enim amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia, & caritate summa consensus. Qua quidem haud scio, an excepta sapientia, quidquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est; illa autem superiora sunt caduca, & incerta, posita non tam in consiliis nostris, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem; sed hæc ipsa virtus amicitiam gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Cajos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta est. Hos autem omittamus, qui omninò nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non

in amici mutua benevolentia conquiescat? quid dulcius, quam habere quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ad tu ipse gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo qui illas gravius etiam, quàm tu ferret. Denique ceterarum res quæ expetuntur, opportuna sunt singulari rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudare: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungaris corporis. Amicitia plurimas res continet: quoquo te verteris, præsto est, nullo loco excluditur, numquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aqua, non igni, non aere, ut ajunt, pluribus locis utimur, quàm amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiore facit amicitia, & adversas partiens, communicansque leviores. Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur: verum etiam jam amicum, qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt & egentes abundant, & imbecilles valent: & (quod difficilius dictum est) mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentia conjunctionem, nec domus ulla, nec urbis stare poterit, nec agri quidem cultus permanebit.

hic Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae
 concordiaeque sit, ex dissensionibus, atque ex discor-
 diis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis,
 quae tam firma civitas est, quae non odiis, atque dis-
 fidiis funditus possit everti? ex quo quantum boni sit
 in amicitia, judicari potest. Agrigentinum doc-
 tum quendam virum carminibus Graecis vaticina-
 tum ferunt, quae in rerum natura totoque mundo con-
 trarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam,
 dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mor-
 tales & intelligunt, & reprobant. Itaque si quando
 aliquod officium extitit amici in periculis aut adven-
 dis, aut communicandis, quis est, qui id non maxi-
 mis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper
 in hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt nova
 fabula: cum ignorante rege, uter eorum esset Orestes,
 Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur:
 Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse per-
 severaret? Stantes autem plaudebant iu re ficta: quid
 arbitramur in vera facturos fuisse? Facile indicabat
 ipsa natura vim suam, cum homines, quod face-
 re ipsi non possent, id recte fieri in altero judica-
 rent. Haec mihi videor de amicitia, quod sen-
 tirem, possisime dixisse: si qua praeterea sunt, (cre-
 do autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista dis-
 putant, queritote FAN. Nos autem a te potius, quam-
 quam etiam ab istis saepe quaesivi, & audiivi non invi-
 tus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum ora-
 tionis tuae. SCÆ. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in
 hortis Scipionis cum est de republ. disputatum assuis-
 ses: qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam
 orationem Phili. FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam
 iustissimo viro defendere. SCÆ. Quid amicitiam?

non.

nonne facilè ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, justitiaque servatam, maximam ceperit gloriam? LÆL. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certè: studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum difficilè est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia, ut dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitia, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo Amicitia est nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpè, qui simulatione amicitia coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; quidquid in ea est, idem verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab imbecillitate orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facilè earum appareat sensus. Quod in homine multo est evidentius. Primum ex ea caritate, quæ est inter natos, & parentes: quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest. Deinde cum similis sensus existit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus, & natura congruamus: quod in eo qua-

si lumen aliquod probitatis, & virtutis perspice-
re videamur: nihil est enim amabilius virtute, nihil
quod magis alliciat homines ad diligendum: quippè
cum propter virtutem, & probitatem eos etiam,
quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus.
Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii cum caritate
aliqua & benevolentia memoriam non usurpet: quos
numquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinum
Superbum, qui Sp. Calsium, Sp. Mælium non oderit?
Cum duobus ducibus de imperio in Italia decerta-
tum est, Pyrrho, & Annibale, ab altero propter impro-
bitatem ejus non nimis alienos animos habemus: al-
teram propter crudelitatem semper hæc civitas ode-
rit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis,
quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste
etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum mo-
veantur, cum eorum quibuscum usu conjuncti esse
possint, virtutem, & bonitatem perspicere videantur?
Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto,
& studio perspecto, & consuetudine adjuncta: quibus
rebus ad illum primum motum animi, & amoris ad-
hibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentia
magnitudo: quam si qui putât ab imbecillitate proficil-
ci, ut sit per quam quisque assequatur, quod desideret:
humilem sane relinquunt, & minimè generosum (ut
ita dicam) ortum amicitia, quem ex inopia atque in-
digentia nasci volunt. Quod si ita esset, ut quisque
minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam
esset aptissimus: quod longè secus est. Ut enim quis-
que sibi plurimum confidit, & ut quisque maxi-
mè virtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo
egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet: ita in
amicitiis expetendis colendisque maximè excel-
lit.

lit. Quid enim? erat Africanus indigenis mei? minime hercle. At ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quamquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium sceneramur: sed natura propensi ad liberalitatem sumus) sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam putemus. Ab iis qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus: nec mirum; nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus; ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentia caritatem facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut, & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad benè merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta concertatio: sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitia sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. SCÆV. Tu verò perge Lali: pro hoc enim, qui minor est natu,

meo jure responde. FANN. Rectè tu quidem; quamobrem audiamus. LÆL. Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissimè inter me, & Scipionem de amicitia differebantur. Quamquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremam vitæ diem permanere: nam vel, ut non idem expediret utrique, incidere sæpè: vel ut de republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpè dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpè una cum prætexta & toga deponerentur: sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, vel luxuriæ conditione, vel commodi alicujus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpè labefactari, si in honoris contentionem incidissent. Pestè enim nullam esse majorem in amicitiiis, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpè inter amicissimos extitisse. Magna etiam dissidia, & plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur: ut aut libidinis ministri, aut adjuvatores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honestè id facerent, jus tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem qui quidvis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos. Eorum querela inveteratâ non modò familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni maxima atque sempiterna. Hæc ita multa quasi fato impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non

modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Nam si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium iuvare debuerunt? Tyberium quidem Gracchum repub. vexantem à Q. Tuberone æqualibusque amicis derelictum videbamus? C. Blossius Cumanus, hospes familie vestra, Scævola, cum ad me, qui aderam cum Lænate, & Rutilio coss. in consilio, deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum fecisset, ut quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruissem. Videtis quàm nefaria vox! & hercle, ita fecit, vel plus etiam quàm dixit, non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæstione nova perterritus, in Asiam perfugit, ad hostes se contulit, pœnas Reip. graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaveris: nam cum conciliatrix amicitie virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis quidquid velint, vel impetrare ab amicis quidquid velimus, perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitii. Sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui

ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Contules, & Collegas in Censura, tum etiam cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & Ti. Coruncanum memorię traditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quemquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublic. esset: nam hæc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse, cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus inimicus.

Hæc igitur prima lex in amicitia sanciat: ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in ceteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Numquid simile populus Rom. audierat aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui. Quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque quem modo posuimus, propter recentem pœnam Ti. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid exspectem non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta la-

bes,

bes, primò Gabinia lege: biennio autem post, Cassia; videre jam videor populum à senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi: plures enim discent, quemadmodum, hæc fiant quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempublicam peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est: nec verò minor iis qui secuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui cum Imperator bello Persico servitute Græciam liberavisset, propterque invidiam in exilium missus esset, ingrata patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod XX. annis ante apud nos fecerat Coriolanus: his adjutor contra patriam inventus est nemo. Itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensus non modo excusatione amicitiaë tegenda est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est qualis Respublica post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiaë sanciat: ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus; ne spectemus quidem, dum rogemur, studium semper adsit cunctatio absit; consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat authoritas, eaque adhibeatur ad monendum non modò aperte, sed etiam

acriter, si res postulabit, & authoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quadam, sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus; tatis superque esse sibi suarum cuique rerum curam, alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitia, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; qua frui non possit animus; si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere ajunt etiam multò inhumanius (quem locum breviter perstrinxi paulo antè) præsidii, adjuventique causa: non benevolentia, neque caritatis amicitias esse experendas. Itaque ut quisque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; & inopes, quam opulenti; & calamitosi, quam ii qui putantur beati. O præclaram sapientiam! solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt; qua à diis immortalibus, nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista severitas? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum ullam honestam rem, actionem ve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ necesse est ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo

hoc proprium est animi bene constituti, & lætare bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suspiciamus molestias. Quid enim interest, metu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem; sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt; quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera atque tractabilis; & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpè capiendus est, non tantum valet, ut tollat è vita amicitiam; non plus quam ut virtutes; quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cum conjungit amor tibi, exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut vestitu, cultuque corporis, animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel ut ita dicam redamari possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentia, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quòd si etiam illud addimus quod rectè addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, tam trahat, quam ad amicitiam similitudo; concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adiscantque tibi, quasi propinquitate conjunctos, atque na-

rura. Nihil est enim appetentius similitum sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem Panni, & Scævola, constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque superba: quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat, quod non faceret profecto, si à charitate vulgi abhorret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat, tumque illud fit, quod ab amico est profectum jucundum, si cum amore & studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur: ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute præditi in qua plurimum est præsidii minime alterius Indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. Atque haud scio, anne opus sit quidem nihil unquam omnino deesse amicis: ubi enim studia nostra vigissent, si nunquam studio nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam secuta est. Non ergo erunt homines devitiis affluentés audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, proh deum fidem atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipse ab ullo diligatur circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspec-

ta nullus locus est amicitiae; quis enim aut eum dili-
 gat quem metuit; aut eum à quo se metui putat? Co-
 luntur tamen simulatione amicitiae dumtaxat ad tem-
 pus, quod si forte, ut sit plerumque, ceciderint,
 tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum.
 Quod Tarquinius dixisse ferunt, tum cum exul esset
 se intellixisse, quos fidos amicos habuisset, quotque
 infidos, cum jam neutris gratiam referre posset
 quamquam minorum illa superbia, & importunitate,
 si quemquam habere potuit. Atque ut hujus, quem
 dixi, mores, veros amicos parare non potuere; sic
 multorum opes praepotentium excludunt amicitias fi-
 deles: non enim solum fortuna caeca est, sed eos etiam
 plerumque efficit caecos quos complexa est: itaque illi
 efferuntur fastidio fere, & contumacia; neque quid-
 quam insipientem fortunato intolerabilius fieri potest.
 Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commo-
 dis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis re-
 bus immutari spernique ab iis veteres amicitias & in-
 dulgeri novis: quid autem stultius, quam, ut plurimum
 copias, facultatibus, opibus possint caetera parare quae
 parant, pecuniam equos, famulos, vestes egregias, va-
 sa pretiosa; amicos non parare, optimam, & pulcher-
 rimam vitam, ut ita dicam, supellectilem? Etenim
 caetera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cu-
 jus causa laborent: ejus enim est istorum quodque, qui
 vincit viribus amicitiarum sua cuique permanet stabi-
 lis, & certa possessio: ut etiam si illa maneat, quae
 sunt quasi dona fortunae, tamen vita inculta, & deser-
 ta ab amicis non possit esse jucunda. Sed haec hactenus.
 Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fi-
 nes, & quasi termini diligendi, de quibus tres video
 ferri sententias, quarum nullam probo: unam, ut eo-
 dem

Sem modo erga amicum affecti sumus, quo erga nos-
 metipfos: alteram, ut nostra in amicos benevolentia,
 illorum erga nos benevolentia pariter æqualiterque
 respondeat: tertiam, ut quanti quisque se ipse facit,
 tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli
 prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut
 quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit
 animatus. Quammulta enim, quæ nostra cau-
 sa nunquam faceremus, facimus causa amicorum?
 precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in ali-
 quem in vehi insectarique vehementius; quæ in nos-
 tris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt ho-
 nestissimè. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis
 commodis viri boni multa detrahunt, detrahique pa-
 tiuntur, ut iis amici potius, quàm ipsi fruantur. Al-
 tera sententia est, quæ definit amicitiam paribus of-
 ficiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue,
 & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par
 sit ratio acceptorum, & datorum. Ditior mihi, &
 affluentior videtur esse vera amicitia, nec observare
 strictè, ne plus reddat, quàm acceperit: neque enim
 verendum est, ne quid excidat, aut ne aliquid in ter-
 ram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia con-
 geratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut quan-
 ti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis: sæpe
 enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes
 amplificandæ fortunæ fractior non est igitur amici, ta-
 lem esse in eum, qualis ille in se est: sed potius eniti,
 & efficere, ut amici jacentem animum excitet, indu-
 catque in spem cogitationemque meliorem: Alius
 igitur finis veræ amicitia constitutus est, si prius,
 quid maxime reprehendere Scipio Iohrus sit, edixero.
 Negabat ullam vocem inimiciorum amicitia potuisse.

se reperiri, quam ejus qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec verò se adduci posse, ut hoc quemadmodum putaretur, a Brante dictum esse crederet, qui habitus esset unus e septem; sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam anas ad reprehendum. Rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum cujuscumque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus: quin etiam si minus felices in diligendo fuisset; terendum id Scipio potius, quàm inimicitarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas; ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates sint adjuvandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum sit de via, modò ne summa turpitudine sequatur: est enim quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerundas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditis, & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpè (redè enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de
ami-

amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent capras, & oves quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis adhibere quasi signa quaedam, & notas, quibus eos qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes deligendi: cujus generis est magna penuria: & judicare difficile est sane, nisi expertum; experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum benevolentiae quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitias, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpè in parva pecunia perspicuntur, quam sint leves: quidam autem, quos parva movere non potuit, agnoscuntur in magna. si vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiae sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiae non anteponant? ut cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera vis amicitiae, non multò illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiae difficilimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, reque publica versantur: ubi enim invenias, qui honorem amici anteponat suo? quid? (hæc ut omittam) quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas, non est facilè inventus qui descendat. Quamquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis ple-

cosque convincunt; aut si in bonis rebus contemnunt; aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pene divino. firmamentum autem stabilitatis constantisque; ejus quam in amicitia quærimus fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & comunem, & consentientem, id est qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò qui non eisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus aut credat illatis, quæ pertinent omnia ad eam, quam jam dudum tracto, constantiam. Ita si ut verum illud quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum sit neve simulatum; (aperte enim vel odiosse, magis ingenuum est, quam fronte occultare sententiam) deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam, oportet, sermonum atque morum, haudquamquam mediocre condimentum amicitiae. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. habet illa quidem gravitatem: sed amicitia remissior esse debet, & dulcior, & ad omnem comitatum facilitatemque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quaestio subdifficilis; num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint anteponendi; ut equis ve-

vtilis teneros anteponeere solemus. Indigna hunc dubi-
 ratio, non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum
 rerum satietates; veterrimæ quæque (ut ea vina quæ
 vetustatem ferunt) esse debent suavisimæ verumque il-
 lud est quo vulgo dicitur, multos modios salis simile
 dendum esse, ut amicitia munus expletum sit. Novitates
 autem si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fal-
 lacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repu-
 diandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est:
 maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis:
 atque in ipso equo, cujus modò mentionem feci, si
 nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo con-
 suevit libentius utatur quam in tractato, & novo: nec
 modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam quæ sunt,
 inanimata consuetudo valet, cum locis etiam ipsis
 montosis delectemur, & silvestribus, in quibus diu-
 tius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia,
 superiorem parem esse inferiori. Sæpè enim excellen-
 tia quædam sunt, qualis era Scipionis in nostro, ut
 ita dicam, grege: nunquam se ille Philo, nunquam
 Rupilio nunquam Mummio anteposuit, nunquam
 inferioris ordinis amicis: Quæ verò Maximum fratrem,
 egregium virum, omninò sibi nequaquam parem,
 quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat,
 suosque omnes per se esse posse ampliores volebat:
 quod faciendum imitandumque est omnibus; ut si
 quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecu-
 ti sunt, impartiant eam suis, communicentque cum
 proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si pro-
 pinquos habeant imbecilliores, vel animo, vel for-
 tuna, eorum augeant opes, eisque honori sint, &
 dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter
 ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fue-
 rint,

rint, cum cogniti sunt, & aut deorum aut regum filii inventi: retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenii & virtutis omnisque præstantiæ tum permaximus capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent; sic inferiores dolere non debent: se à suis amicis, aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari: quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant; eoque magis, si aliquid se habere putant, quod officiosum, aut amicè, & cum labore aliquo suo factum queant dicere: Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodammodò inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant; quod non ferè contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt. tantum autem cuique tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere possis, deinde etiam quantum ille, quem diligas atque adjuves, possit sustinere: non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omneis tuos ad honores amplissimos perducere; ut Scipio P. Rupiliam potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum: videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omninò amicitia, corroboratis jam, confirmatisque & ingenijs, & ætatibus, indicandæ sunt: nec, si qui

iuente ætate venandi aut pilæ studiosi fuerint, eos
 habere necessarios oportet, quos tum eodem studio
 præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices, &
 pedagogi jurè vetustatis plurimum benevolentia pol-
 tulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio
 quodam modo colendi; aliter enim amicitia stabiles
 permanere non possunt: dispares enim mores disparia
 studia sequuntur; quorum dissimilitudo dissociat ami-
 citias, nec ob aliam causam ullam boni improbis, im-
 probi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est
 inter eos, quanta maxima potest esse, morum studio-
 rumque distantia. Recte etiam præcipi potest in ami-
 citiis, ne quis intemperata quadam benevolentia,
 quod sæpè fit, impediatur magnas utilitates amico-
 rum: nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Ne-
 optolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud
 quem erat educatus multis cum lacrymis iter suum
 impediens audire voluisset. Et sæpè incident
 magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas
 qui impedire vult, quod desiderium non facile fe-
 rat; & infirmus est, mollisque natura, & ob eam
 ipsam causam in amicitia parum justus. Atque in om-
 ni re considerandum est, & quid postules ab amico,
 & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi qua-
 dam calamitas in amicitiiis dimittendis nonnumquam
 necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus
 ad vulgares amicitias oratio nostra dilabitur: erum-
 punt sæpè vitia amicorum, tum in ipsos amicos,
 tum in alienos, quorum tamen ad amicos redun-
 det infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione
 usus eluendæ, & ut Catonem dicere audivi, dis-
 suendæ magis, quàm discindendæ sunt, nisi quadam
 admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque

rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quaedam, ut fieri solet, facta erit, aut in Reipublicæ partibus dissensio intercesserit? (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiiis) cavendum erit, ne non solum amicitia deponatur, sed inimicitia etiam suscepta videantur: nihil enim est turpius, quam cum eo bellum gerere, quocum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in republ. alienatus est a collega nostro Metello: utrumque egit graviter, autoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitia, quam oppressæ videantur. Cavendum verò est, ne etiam in graves inimicitias convertantur amicitia: è quibus jurgia, maledicta, contumeliae gignuntur; quæ tamen si tolerabiles erunt, ferenda sunt: & hic honos veteri amicitia tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus: & quidem omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique, neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse

esse capturos; itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expectanda. Nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitia, qualis, & quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucris, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsæ diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur:) deinde ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes, idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani; quanto id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam jam dudum tractavimus, stabilitas amicitia confirmari potest: cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiæque gaudebunt: omniaque alter pro altero suscipiet; neque quidquam unquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit. Neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur: nam maximum ornamentum amicitia tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error qui exist-

timant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt, pervenire, conjuncta, & consociata cum altera perveniret; quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas; ut cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. ea verò neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quò circa (dicendum est enim sapius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis & colendis: præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus: quod vetamur veteri proverbio: nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus. quo etiam est vituperanda magis rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. Quamquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur: multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis vic-

tus cultusque delectat; honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnant, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment; itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, per multi sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad rem publicam se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo ii qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam; si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Scripit enim nescio quo modò per omnium vitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, ut congressus hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem, accepimus; tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine utpiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omninò aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset forteus, qui eam vitam ferre posset? cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est, quod à Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum nosse nos senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum; Si quis cælum ascendisset, naturamque mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore, quæ iugundissima fuisset, nisi aliquem cui narraret, ha-
 buisset.

buisset. Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam ad vinculum annitur; quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret quid velit, ac querat, quid desideret, obsurdescimus: tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius, & multiplex usus amicitiae, multaque causa suspicionum offensionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, utrum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur: nam & monendi amici sapè sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cum benevole fiunt. Sed nescio quo modo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit

Obsequium amicis, veritas odium parit.

Molesta veritas est: siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiae: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri finit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hæc in re habenda ratio, & diligentia est: primum ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio vitiorum adjuatrix, procul amoveatur: quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est: scitum est enim illud Catonis, multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sapè dicere, hos numquam. Atque illud absurdum est, quod si qui monentur, eam molestiam,

tiam,

etiam; quam debent capere, non capiunt; eam capiunt, qua debent carere peccasse enim se, non anguntur; objurgari molestè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, objurgatione gaudere. Ut igitur & moneri proprium est veræ amicitiae, & alterum libere facere, non asperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitias pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest: nam cùm amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui fieri id poterit, si nec in uno quidem unus animus erit, idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, qua manibus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperavi

ego, met mibi

Omnia assentari.

ut ait idem Terentius, sed ille sub Gnatonis persona; quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnatonum similes cùm sint loco, fortuna, fama superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quam omnia fucara, & simulata

à sinceris, atque veris. Concio, quæ ex imperitissi-
 mis constat, tamen judicare solet, quid intersit in-
 ter popularem, id est assentatorem, & levem civem,
 & inter constantem, leverum, & gravem. Quibus
 blanditiis C. Papirius Consul nuper influebat in au-
 res concionis, cum ferret legem de tribunis plebis
 rescindiendis? dissuasimus nos. Sed nihil de me, de Sci-
 pione dicam libentius. Quanta illi, dii immortales,
 fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facile
 ducem populi Rom. non comitem diceres; sed af-
 fuistis, & est in manibus oratio. itaque lex popularis
 suffragiis populi repudiata est. Atque (ut ad me re-
 deam) meministis Q. Maximo fratre Scipionis, &
 L. Mancino cons. quam popularis lex de Sacerdotiis
 C. Licinii Crassi videbatur: cooptatio enim Collegio-
 rum ad populi beneficium transferebatur: atque is
 primum instituit in forum versus agere cum populo
 tamen illius vendibilem orationem religio deorum
 immortalium nobis defendentibus, facile vincebat: at-
 que id actum est prætoris me, quinquennio antequam
 consul sum factus: itaque re magis, quam authorita-
 te, causa illa defensa est. Quod si in scena, id est in con-
 cione, in qua rebus fictis, & adumbratis, loci pluri-
 mum est, tamen verum valet, si modò id patefactum,
 & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ
 tota veritate perpenditur? in qua nisi, ut dicitur, aper-
 tum pectus videas, tumque ostendas, nihil fidum,
 nihil exploratum habeas; ne amare quidem, aut ama-
 ri, cum id quam verè fiat, ignores. Quamquam ista
 assentatio, quamvis perniciofa sit, nocere tamen
 nemini potest, nisi ei qui eam recipit, atque ea de-
 lectatur: ita fit, ut is assentatoribus patefaciat au-
 res suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se
 ma-

maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus, optimè enim se ipsa novit; quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm videri volunt: hos delectat assentatio: his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est: nec parasitorum in comœdiis assentatio faceta nobis videretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas verè agere gratias Tbais mibi

Satis erat respondere, Magnas; Ingentes, inquit, semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamquam blanda ista vanitas apud eos valet, qui ipsi illam allecant, & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callida assentatione capiantur: apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors: callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est; nec enim facillime agnoscitur: quippe qui etiam adversando sæpè assentetur, & litigare se simulans, blandiatur: atque ad extremum det manus, vinci que se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus vidisse videatur. quid autem turpius, quam illud? quod ne accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo:

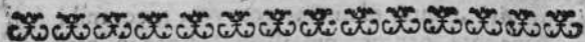
Hodie me ante omnes comicos stultos senes

Versaris, atque luseris lautissimè.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitia perfectorum hominum,

Id est sapientum (de hac dico sapientia , quæ vide-
 tur in hominem cadere posse) ad leves amicitias
 defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus ;
 eaque ipsa concludamus aliquando. Virtus , inquam ,
 C. Fanni , & tu Q. Muci , & conciliat amicitias , &
 conservat : in ea est enim convenientia rerum , in
 ea stabilitas , in ea constantia : quæ cum se extulit ,
 & ostendit lumen suum , & idem aspexit , agnovitque
 in alio ; ad id se admovet , vicissimque accipit illud ,
 quod in altero est : quo exardescit sive amor , sive amici-
 tia ; utrumque enim dictum est ab amando : Amare
 autem nihil aliud est , nisi eum ipsum diligere , quem
 ames , nulla indigentia , nulla utilitate quæsitâ ; quæ
 tamen ipsa efflorescit ex amicitia , etiam si tu eam
 minus secutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia
 senes illos L. Paulum M. Catonem . C. Gallum , P.
 Nasicam , Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum
 dileximus : hæc etiam magis elucet inter æquales , ut
 inter me , & Scipionem , & L. Furium , P. Rupi-
 lium , Sp. Mummius : vicissim autem senes in ado-
 lescentium charitate acquiescimus , ut in vestra , &
 Q. Tuberonis : equidem etiam admodum adolescen-
 tis P. Rutilii & A. Virginei familiaritate delector.
 Quoniamque ita ratio comparata est vitæ , naturæ-
 que nostræ , ut alia ætas oriatur ex alia : maxime
 quidem optandum est , ut cum æqualibus possis , qui-
 buscum tamquam è carceribus misus sis , iisdem ad
 calcem , ut dicitur pervenire : sed quoniam res hu-
 manæ fragiles caducæque sunt , semper aliqui ac-
 quirendi sunt , quos diligamus & à quibus dili-
 gamur : charitate enim benevolentiaque sublata ,
 omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem
 Scipio , quamquam est subito ereptus , vivit ta-
 men.

Tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non est, nec mihi soli versaturante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiam posteris erit clara, & insignis: nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare: in hac mihi de rep. consensus, in hac rerum privatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit: numquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus,isque communis: nec solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium tempusque contrivimus, Quarum rerum recordatio, & memoria si una cum illo occidisset; desiderium conjunctissimi, atque amantissimi viri ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturque potius, & augentur cogitatione, & memoria, & si planè illis orbatuſ essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium. diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, (sine qua amicitia esse non potest) ut ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. TUL. CICERONIS

PARADOXA SEX,

AD M. BRUTUM.

A Nimadverti Brute sæpè Catonem avunculum tuum, cùm in Senatu sententiam diceret, locos graves ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico: sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus est illi, quàm aut tibi, aut nobis: quia nos ea Philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus, mea sententia, Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresis, quæ nullum sequitur florem orationis: neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, & quasi punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendet oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ita putarem feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor. Cato enim duntaxat de Magnitudine animi, de continentia, de Morte, de omni laude virtutis, de Diis immortalibus, de Charitate patriæ, Stoicè solet nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego

autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipsis etiam *Paradoxa* appellantur, tentare volui, possentne proferri in lucem, id est in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque scripsi libentius, quòd mihi ista *Paradoxa*, quæ appellantur, maxime videntur esse Socratica, longèque verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit, & degustabis hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *Thetica*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo. Non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidix: sed tamen ut ex eadem officina exisse appareat.

Quod solum bonum, honestum.

Vereor ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Numquam mehercule ego pecunias istorum, neque tecta magna, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus esse numerandas duxi: quippè cum viderem homines his rebus circumfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim umquam

quam expletur, nec faciatur cupiditatis fitis; neque ea solumque habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum majorum nostrorum sæpè requiro prudentiam: qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra solo verbo bona putaverunt appellanda, cum re ac factis longè aliter judicavissent. Potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat si quis vult, plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut suppellectilem amiserit, nec non sæpè laudabo sapientem illum Bian-tem, ut opinor, qui numeratur inter septem, cujus cum patriam Prienem cepisset hostis, cæterique ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid rectè fit, & honestè, & cum virtute, id benè fieri verè dicitur: & quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita, atque factis illustranda sunt summorum virorum, hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc remp. tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad avaritiam, aut amantitatum ad delectationem, aut suppellectilis ad de-

licias, aut epularum ad voluptates. ponite ante oculos unumquemque regum. vultis, incipiam à Romulo? vultis post liberatam civitatem ab iis ipsis, qui liberaverunt eam?

Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cælum? iisne, quos isti bona appellant? an rebus gestis, atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minusne gratas diis immortalibus capides, ac fictiles urnulas fuisse, quam delicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos, sunt enim omnes pates inter se, præter Superbum. Brutum vero si quis roget, quid egerit in patria liberanda, si quis reliquos item ejusdem consilii socios, quid spectarint, quid secuti sint? numquis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni viri quidquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porfennæ Q. Mucium impulit, sine ulla spe salutis suæ? quæ vis Horatium Coelitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium devovit ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas victus Man. Curii sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipionis, qui Carthaginensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam domesticis exemplis abundamus. Anputamus quemquam horum cogitasse quidquam in vita sibi expetendum; nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ; jam vel ipsi judicent, utrum se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro,

& argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent; illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum; quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cum tibi sive Deus, sive mater, ut ita dicam, rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque divinius; sic te ipse abicies, atque prosternes, ut nihil inter te & quadrupedem aliquid putes interesse? Quidquam ne bonum est, quod non cum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisque est maximè boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat possit honestè gloriari. Quid autem est horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria se se & prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaque, quò est major, eò magis mentem ex sua sede, & statu dimovet: profectò nihil est aliud bonè, & beatè vivere, nisi honeste, & rectè vivere.

*Quod se ipsa contenta virtus ad beatè
vivendum.*

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi: non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis; non gravitas, non fides, non constantia non ulla

virtus; non denique animus ipse, qui tot virtutum
 praesidio munitus, tantoque comitatu circumseptus,
 cum corpus ejus caperetur, capi certe ipse non po-
 tuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi secundis in
 rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus
 ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali
 nihil potest. Nescis, insane, quantas vires virtus ha-
 beat: nomen tantum virtutis usurpas: quid ipsa
 valeat, ignoras: nemo potest non beatissimus esse,
 qui est totus aptus ex se, quique in se uno
 sua ponit omnia: cujus autem spes omnis & ratio,
 & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest
 esse certi, nihilque, quod exploratum habeat per-
 mansurum sibi, ne unum quidem diem: eum tu ho-
 minem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mor-
 tis, aut exilii minis. Mihi verò quidquid acciderit in
 tam ingrata civitate, ne recusanti quidem evenit,
 non modò repugnanti quid enim ego laboravi, aut
 quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ, & cogi-
 tationes meæ; siquidem nihil peperit tale, nihil con-
 secutus sum, ut in eo esatu essem, quem neque for-
 tunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iu-
 rura? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab
 hominibus, an exilium, ut ab improbis demigran-
 dum sit? mors terribilis est iis, quorum cum vita om-
 nia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non po-
 test: exilium autem terribile iis, quibus quasi circumf-
 triptus est habitandi locus; non iis qui omnem orbem
 terrarum unam urbem esse ducunt. Te miseria, te
 arum præmunt omnes qui te beatum, qui te floren-
 tem putas: tuæ libidines te torquent; tu dies noctesque
 cruciaris; cui nec satis est quod est; & id ipsum, quod
 habes ne non diuturnum sit futurum times: te conf-
 cien-

scientia stimulant maleficiorum tuorum: te metus extimant iudiciorum, atque legum: quocumque adspexisti, ut Furia, sic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & inertî nemini bene esse potest: sic bonus vir, & fortis, & sapiens, miser esse nemo potest. Nec verò cujus virtus moresque laudandi sunt, ejus non laudanda vita est: neque porrò fugienda vita est, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera: Quamobrem quidquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Quòd equalia peccata.

PArva, inquis, res est: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, sed vitiiis hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio majus esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te verteris, unum est. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiam petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccavit verò nihilominus: si quidem est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quàm longè progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si quidem nec majus nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, equalia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam

vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantio- rem, nec forti fortio- rem, nec sapientio- rem posse fieri facillime potest perspici. An virum bonum dices qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset auri pondo decem, reddiderit: si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est, contentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quod magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta, recte facta sunt, & nihil recto rectius est: certe nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt, recte etiam facta, quoniam a virtutibus proficiscuntur, paria esse debent. Itemque peccata quoniam ex vitiis manant, sint equalia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoria traditum est. Sed tamen quero ex te, (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est querendum quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint, praesertim cum hac sententia non modo verior, sed non utilior quidem hominum vita reperiri nulla possit. Quaevis est enim, quae magis arceat homines ab omni improbitate, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & aequè peccare se, si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quantum in domum stuprum intulerint, eandem esse.

esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicit aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si pones, judicari qualia sint, non facile possunt. Patrem vita privare, si per se scelus est, Sargentini, qui parentes tuos liberos emori, quam servos vivere maluerunt, parricide fuerunt. Ergo & Parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest, & servo lapsus sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si utrique conjuncta est, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in servo necando, si id fit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit, is, qui aluit, is, qui erudit, is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocavit. multitudo peccatorum præstat, eoque poena majore dignus est. Sed nos in vita non quæ cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una brevior, aut longior, exhibetur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem sua? Quæ si visa sint breviora, leviora quæ possint videri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis: perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil posse addi, quòd magis peccari posse videatur.

Quòd omnes stulti insaniant.

EGO verò te non stultum, ut sæpe: non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantia rerum humanarum, contemtionem fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut moribus septus vincetur, & expugnabitur, qui nec civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? omnis ne conventus ferorum, & immanium? omnis ne etiam fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea nihil valebant, cum judicia jacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsus magistratibus, Senatus nomen in Republica non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus, furoremque conversa, num civitas erat? Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum esset in Republica. Consul, qui tum nullus fuerat: essetque Senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: esset juris & æquitatis (quæ vitæ sunt civitatis) repetita memoria. At videbam ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam, immixtam à te nefariam in me injuriam semper tibi: pervenisse tamen ad me nunquam putavi: nisi tunc cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut degerare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque sequam quod auferri, quod eripi, quod amitti potest.

test. Si mihi eripuisses diuturnam animi mei constantiam, meis curas, vigilias, consilia, quibus Resp. invicta stat, si hujus æterni beneficii immortalē memoriam delevisse: multò etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maximè, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu ne nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis esse, & civis potest. An tu civem ab hoste natura ac loco, non animo, factisque distinguis? Cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti, privatorum domos ædesque sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem tuo nomine appellas, cum omnes meo discessu exlante Rempub. putent? Nunquamne homo amentissime te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? Nescis exilium, scelerum esse pœnam? meum illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas esse susceptum? Omnes scelerati, atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt: etiam si solam non mutarunt. An cum omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante Senatum tua sic deprehensa est, qui hominem occiderit? tu multos occidisti, qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua deflagrarunt, qui templa Deorum occupaverint: in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Fami-

harissimus tuus de te privilegium tulit, ut si in operum Bonæ Deæ accelsisses, exulares. At te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorreicis? Romæ sum, inquis. Et tu quidem in aperto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit: si ibi eum legibus esse non oportebit.

Quod sapientes liberi, & stulti servi.

Laudetur verò hic Imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, ceteras animi labeles repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbilissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obediet, non modo Imperator, sed liber habendus non erit. Præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum authoritate non uterem, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis: quis igitur vivit, ut vult, nisi qui recta sequitur, qui gaudet officio? cui vivendi via considerata, atque provisa est, qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit, quia id salutare maximè esse judicat: qui nihil dicit,

nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac libere, cujus omnia consilia, resque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemque referuntur, nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipsius voluntas, atque judicium? cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit, quæ sicut sapiens poeta dixit,

Suis cuique fingitur moribus.

Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus: quod etsi ita esse pluribus verbis differendum est: illud tamen brevi confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi servi: nec hoc tam re est quam dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sic, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil negare imperanti potest, nihil recusare audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: ejicit, beandum minatur, extimescendum. Ego verò istum non modo servum, sed nequissimum servum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in magna familia stultorum sunt alii lautiores, ut sibi videntur servi, sed tamen servi, arrienses, ac topiarii stultitiæ suæ; quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. Ac sumus, inquit, civitatis principes; vos verò ne servorum quidem

vestrorum principes istis: sed ut in familia qui tractant ista, qui tergunt, qui unguunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dederunt, ipsius civitatis locum pene infimum tenent. Magna, inquis, bella gessi, magnis imperiis, & provinciis præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed oblectate, ita venusta habeantur ista, non ut vincla virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret Matellionem Corinthum cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & videat aliquem summis populi beneficiis usum, barbatulos mululos exceptantem de piscina, & pertrectantem, & reurenarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hereditatis spes quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? loquitur ad voluntatem: quidquid nuntiatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid

jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quam dura est domina, quam imperiosa, quam vehemens? Cethego homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, mittere munera, noctu venire domum ad eum, precari; denique supplicare. Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus ex conscientia peccatorum, Timor, quam est illa misera, quam dura servitus! Adolescentibus paulo loquacioribus est serviendum: omnes qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri L. Crassi copiosa magis, quam sapiens ratio? *Eripite nos ex servitute*: quæ est illa servitus, tam clavo homini, tamque nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas servitus est, *Nolite sinere nos cuiquam servire*. In libertatem vindicari vult? minimè. Quid enim adjungit? *Nisi nobis universis*: dominum mutare, non liber esse vult. *Quibus possumus & debemus*. nos verò, siquidem animo excelso & alto, & virtutibus exaggeratos sumus, nec debemus, nec possumus: tu posse te dicito, quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpè non reddere. Sed hæc hæctenus. Ille videat quomodo Imperator esse possit; cum eum ne liberum quidem esse, ratio & veritas ipsa convincat.

Quod solus sapiens dives.

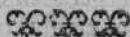
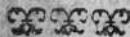
QUæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu dives? pro dii immortales, ego ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solusne tu dives? quid si ne dives quidem? quid si pauper etiam? quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuis se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. qui si sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum illi ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, polciscis, pacisceris, auferis, eripis, si socios spolias, ærarium expilas; si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atque ipse supponis: hæc utrum abundantis an egentis signa sunt? animus hominis dives, non arca, appellari solet. quamvis illa sit plena; dum te inanem videbo, divitem non putabo: etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet; pecunia est opus majore. Plures; etiam majore. Si, ut ajunt, quinquaginta sint filia, tot dotes magnam unam pecuniam: quantum enim cuique satis ad illam accommodatur, ut antè dixi, divitiarum. Qui igitur non filias plures, sed innumera-

biles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exaurire possint; hunc quo modo ego appellabo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Rom. ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Ergo, hoc proposito, numquam eris dives, ante quam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri lex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam ut iis qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito; sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum, atque iudicum confociatos greges; qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum dimissiones libertorum ad fenerandas dirripiendasque provincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur; qui testamenta subjecta, qui sublato tor homine, qui denique omnia venalia, delectum, decretum; suam sententiam; forum, domum, vocem, filiam, alienam, entium, is est, nunc, quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opere? cui autem quæsito opus sit, quis inquam verè dixerit divitem? est enim divitia rum fructu

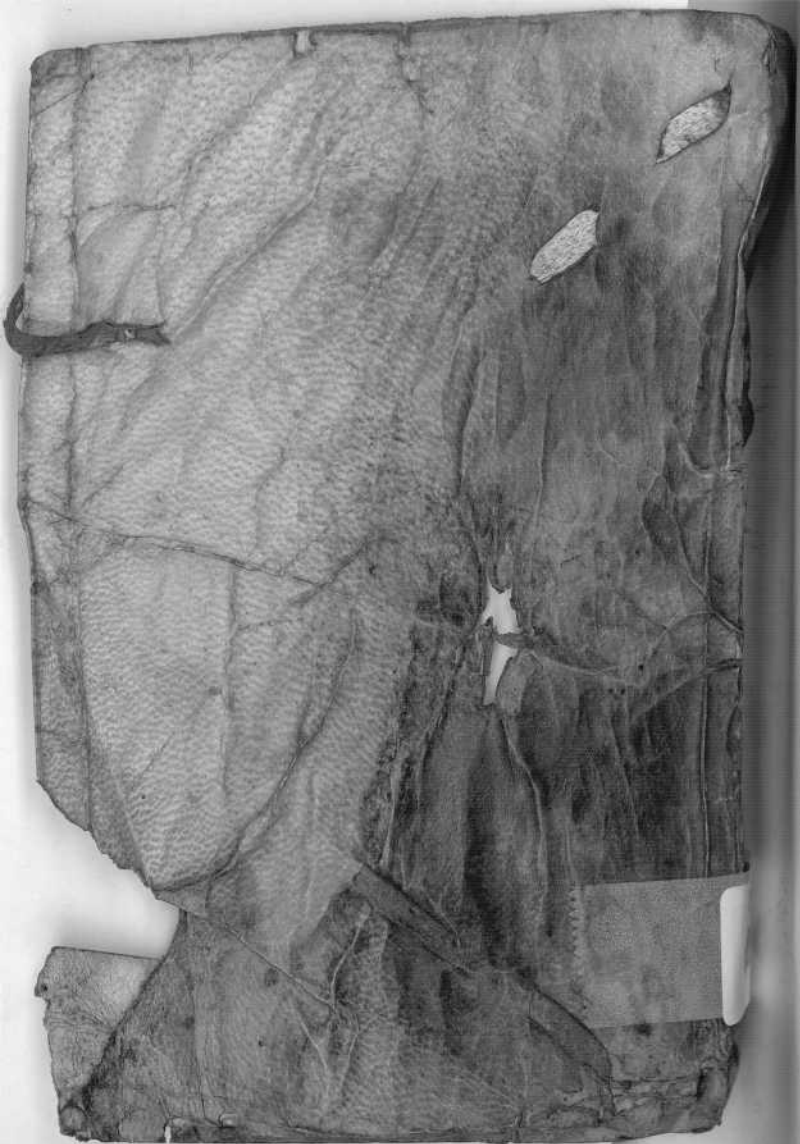
eus in copia : copiam autem declarat satietas re-
 rum , atque abundantia : quam tu quoniam nunquam
 assequere, nunquam omninò es futurus dives. Meam
 autem quoniam pecuniam contemnis , & rectè : est
 enim ad vulgi opinionem mediocris , ad tuam nulla,
 ad meam modica; de me filebo, de te loquar. Si cen-
 senda nobis , atque æstimanda res sit ; utrùm tandem
 pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio
 dabat , an continentiam Fabricii , qui illam pecu-
 niam repudiabat ? utrùm aurum Samnitum , an res-
 ponsum M. Curii ? hæreditatem L. Pauli , an li-
 beralitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Ma-
 ximo fratri partem suam concessit ? Hæc profec-
 tò , quæ sunt summarum virtutum , pluris æstimari-
 da sunt , quam illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (si
 quidem ut quisque , quod plurimi sit possideat , ita
 ditissimus habendus sit) dubitet , quin in virtute di-
 vitia positæ sint ? quoniam nulla possessio , nulla vis
 auri , & argenti pluris quàm virtus æstimanda est. O
 dii immortales, non intelligunt homines , quam mag-
 num vectigal sit parsimonia ! Venio enim ad sump-
 tuosos , relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex
 suis prædiis sexcenta sestertia ; ego centena ex meis:
 illi aurata tecta in villis , & sola marmorea facienti,
 & signa , tabulas , suppellectilem , & vestem infinite
 concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est,
 sed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali,
 attractis sumptibus cupiditatis , aliquid etiam redun-
 dat. Uter igitur est ditior , cui de est , an cui supe-
 rat ? qui eget , an qui abundat ? cujus possessio quo
 major, eò plus requirit ad se tuendam: an quæ suis
 viribus sustinet ? Sed quid ego de me loquar , qui
 ac temporum vitio , aliquantum etiam ipse

se fortasse in hujus sæculi errore verberet? Marc. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essemus, sed non æstimatione census, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidam pecunia est: non esse emacem, vestrigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt certissimæque divitiæ. Etenim si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest umquam; neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt: soli sunt divites; soli enim possident res, & fructuosas, & sempiternas; solique, quod est proprium divitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui quod haberet, esset satis: non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes, ac pauperes æstimandi sunt.

* * *

ANT
620